

ВІСНИК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Загальнодержавне періодичне видання

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідोцтво
про державну реєстрацію
Серія КБ № 2444

Виходить
шість разів на рік

Засновник:
Конституційний Суд України
Адреса: 01033, м. Київ-33,
вул. Жилианська, 14

Видавець: Видавнича організація —
«Юрінком Інтер»
Адреса: 04209, м. Київ-209,
вул. Героїв Дніпра, 31-б

Завідувач
редакційного відділу Секретаріату
Конституційного Суду України –

В. Тичина
тел. 238-10-32

Відповідальний секретар –
К. Пігнаста
тел. 238-11-54,
e-mail: court@ccu.gov.ua

Президент
видавничої організації
"Юрінком Інтер",
кандидат юридичних наук
В. Ковальський
e-mail: kovalsky@yuricom.kiev.ua

2

2007

РЕДАКЦІЙНА РАДА

- І. Домбровський** – Голова Конституційного Суду України (голова Редакційної ради)
В. Авер'янов – завідувач відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор
- В. Кампо** – суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук (заступник голови Редакційної ради)
- М. Козюбра** – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрН України
- О. Копиленко** – директор Інституту законодавства Верховної Ради України, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України
- М. Костицький** – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України
- П. Мартиненко** – суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, професор
- О. Мироненко** – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент АПрН України (заступник голови Редакційної ради)
- П. Пацурківський** – декан юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор юридичних наук, професор
- В. Пшеничний** – заступник Голови Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
- П. Рабінович** – професор кафедри теорії та історії держави і права Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук
- А. Селіванов** – Постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України, доктор юридичних наук, професор
- С. Станік** – заступник Голови Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
- П. Стецюк** – суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
- В. Тихий** – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України
- П. Ткачук** – суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
Ю. Тодика – завідувач кафедри конституційного права України Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України
- Л. Чубар** – суддя Конституційного Суду України у відставці
- В. Шаповал** – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор
- С. Шевчук** – професор кафедри публічного права юридичного факультету Міжнародного Соломонового університету, кандидат юридичних наук

Згідно з постановою Президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 р. № 1-05/07 "Вісник Конституційного Суду України" включено до переліку наукових фахових видань

У НОМЕРІ

ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ. 4

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

О. Мироненко. Концептуальні засади радянської системи конституційного контролю повоєнного періоду (1946–1980 роки) 29

М. Савенко. Формування органів конституційної юстиції. 45

К. Бабенко. Політичні чинники впливу на процес реалізації Конституції України 57

О. Скрипнюк. Конституційний процес як фактор демократизації суспільних відносин в Україні 65

М. Тесленко. Обов'язки людини і громадянина як складова конституційного механізму забезпечення правової охорони Конституції 70

КОНСТИТУЦІЙНА СУДОВА ПРАКТИКА

В. Бринцев. Належне виконання рішень Конституційного Суду України як одна з головних складових ефективності конституційного судочинства 77

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Н. Сергієнко. Міжнародні договори у практиці органів конституційної юрисдикції європейських держав: контроль конституційності положень міжнародно-правових актів (продовження) 86

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Січень—березень 2007 94

В. Тичина. Професійне кредо — верховенство права 96

У КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДІ УКРАЇНИ

Інформація про використання коштів Державного бюджету України у розрізі кодів економічної класифікації Конституційним Судом України за 2006 рік 98

О Г Л Я Д У Х В А Л КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

23 січня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання щодо відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Державного підприємства «Донецька обласна дирекція з ліквідації збиткових вугледобувних та вуглепереробних підприємств» про офіційне тлумачення положень статті 25 Господарського процесуального кодексу України, статті 106 Цивільного процесуального кодексу України 1963 року, статті 37 Цивільного процесуального кодексу України 2004 року, частини п'ятої статті 11 Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 року № 606-XIV (суддя-доповідач Лилак Д.Д.).

Суб'єкт права на конституційне звернення — Державне підприємство «Донецька обласна дирекція з ліквідації збиткових вугледобувних та вуглепереробних підприємств» — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням про офіційне тлумачення положень статті 25 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК України), статті 37 Цивільного процесуального кодексу України 2004 року (далі — ЦПК України), частини п'ятої статті 11 Закону України «Про виконавче провадження» (далі — Закон), якими врегульовано правовідносини щодо процесуального правонаступництва у судовому процесі у разі вибуття однієї з сторін, та статті 106 Цивільного процесуального кодексу України 1963 року, яка врегульовувала такі правовідносини до 1 вересня 2005 року (до набрання чинності ЦПК України).

Необхідність в офіційному тлумаченні зазначених норм суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує неоднозначним, на його думку, їх застосуванням судами загальної юрисдикції при ухваленні ними рішень про заміну сторони у виконавчому провадженні її правонаступником у справах про виплату заборгованості юридичним та фізичним особам.

Автор клопотання долучив до конституційного звернення низку рішень судів загальної юрисдикції, які, як він вважає, підтверджують факт неоднозначного застосування вказаних положень ГПК України, ЦПК України, Закону та Цивільного процесуального кодексу України 1963 року.

Вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі, Конституційний Суд України виходив з такого.

Відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Аналіз конституційного звернення та долучених до нього документів свідчить про відсутність неоднозначного розуміння і застосування судами України положень статті 25 ГПК України, статті 37 ЦПК України, частини п'ятої статті 11 Закону та статті 106 Цивільного процесуального кодексу України 1963 року. Відмінність у застосуванні вказаних положень зумовле-

на встановленням судами загальної юрисдикції різних фактичних обставин справ, що ними розглядалися. Ухвалення ними у зв'язку з цим різних рішень пов'язане з моментом вибуття однієї із сторін у спірному правовідношенні. Це питання може бути з'ясоване виключно шляхом дослідження фактичних обставин кожної із судових справ, що належить до повноважень судів загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України зазначає, що у конституційному зверненні фактично висловлюється незгода автора з рішеннями судів загальної юрисдикції, якими були відхилені його вимоги. Проте вирішення питань, віднесених до компетенції судів загальної юрисдикції, не належить до повноважень Конституційного Суду України (стаття 14 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Суб'єкт права на конституційне звернення просить також дати офіційне тлумачення положення статті 37 ЦПК України, однак при ухваленні долучених до конституційного звернення судових рішень це положення не застосовувалося.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 14, 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Державного підприємства «Донецька обласна дирекція з ліквідації збиткових вугледобувних та вуглепереробних підприємств» про офіційне тлумачення положень статті 25 Господарського процесуального кодексу України, статті 106 Цивільного процесуального кодексу України 1963 року, статті 37 Цивільного процесуального кодексу України 2004 року, частини п'ятої статті 11 Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 року № 606-XIV на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

23 січня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Головного контрольно-ревізійного управління України про офіційне тлумачення статті 19 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 року № 2269-XII (суддя-доповідач Лилак Д.Д.).

Суб'єкт права на конституційне подання — Головне контрольно-ревізійне управління України (далі — ГоловКРУ) — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення статті 19 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» (далі — Закон).

Необхідність в офіційному тлумаченні статті 19 Закону обґрунтовується існуванням різних підходів Фонду державного майна України та Державного казначейства України до застосування цієї норми. Зокрема, зазначається, що надані названими органами роз'яснення щодо перерахування установами, які фінансуються з державного бюджету, 30 відсотків орендної плати до загального фонду Державного бюджету України, відрізняються.

Як на підставу конституційного подання щодо офіційного тлумачення статті 19 Закону вказується на практичну необхідність у роз'ясненні її положень, що обумовлено, як вважає суб'єкт права на конституційне подання,

різними підходами Фонду державного майна України та Державного казначейства України до її застосування, а саме — надання цими державними органами різних роз'яснень стосовно перерахування до загального фонду Державного бюджету України 30-відсоткової частини орендної плати установами, що фінансуються з Державного бюджету України.

Обгрутовуючи необхідність в офіційному тлумаченні зазначеної норми Закону, Головкару посилається на інструктивний лист Фонду державного майна України від 3 липня 2002 року № 10-16-8513, виданий на підставі постанови Кабінету Міністрів України «Про Методику розрахунку і порядок використання плати за оренду державного майна» від 4 жовтня 1995 року № 786, та лист Державного казначейства України від 4 жовтня 2002 року № 07-04/1710-8419, виданий на підставі постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку груп власних надходжень бюджетних установ, вимог щодо їх утворення та напрямів використання» від 17 травня 2002 року № 659.

Вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі, Конституційний Суд України виходив з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» суб'єкт права на конституційне подання повинен обгрунтувати практичну необхідність в офіційному тлумаченні Конституції України та законів України як підставу для звернення до Конституційного Суду України (пункт 4 частини другої статті 39, стаття 93), а порушене в конституційному поданні питання має бути підвідомче Конституційному Суду України (стаття 13).

Згідно з пунктом 2 частини першої статті 150 Конституції України, пунктом 4 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» питання про офіційне тлумачення законів України належить до повноважень Конституційного Суду України.

Аналіз змісту конституційного подання свідчить, що Головкару, хоч і заявило клопотання про офіційне тлумачення статті 19 Закону, але фактично просить відповісти на питання: чи відповідають листи Фонду державного майна України від 3 липня 2002 року № 10-16-8513 і Державного казначейства України від 4 жовтня 2002 року № 07-04/1710-8419 та постанови Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 1995 року № 786 та від 17 травня 2002 року № 659 положенням статті 19 Закону. Проте до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції (стаття 14 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Відповідно до пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі.

Зі змісту конституційного подання вбачається, що суб'єкт права на конституційне подання просить протлумачити не всю статтю 19 Закону, а лише її частину другу, згідно з якою: «Методика розрахунку пропорції розподілу між відповідним бюджетом, орендодавцем і балансоутримувачем та порядок використання орендної плати визначаються: Кабінетом Міністрів України — для об'єктів, що перебувають у державній власності; органами, уповноваженими Верховною Радою Автономної Республіки Крим, — для об'єктів, що належать Автономній Республіці Крим; органами місцевого самоврядування — для об'єктів, що перебувають у комунальній власності».

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 14, 39, 45, 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Головного контрольно-ревізійного управління України про офіційне тлумачення статті 19 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 року № 2269-XII на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

23 січня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Міністерства економіки України щодо офіційного тлумачення положень частин першої, сьомої статті 4¹ Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» від 22 лютого 2000 року № 1490-III (суддя-доповідач Лилак Д.Д.).

Суб'єкт права на конституційне подання — Міністерство економіки України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частин першої, сьомої статті 4¹ Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» (далі — Закон) у їх співвідношенні з частиною другою статті 4² та частиною другою статті 8 Закону, а саме:

— чи застосовуються норми частини 1 статті 4¹ та частини 7 статті 4¹ Закону до затвердження уповноваженим органом переліку інформаційних систем згідно частини 2 статті 4² Закону;

— чи застосовуються норми частини 1 статті 4¹ та частини 7 статті 4¹ Закону в період часу, коли до переліку, який затверджений згідно з частиною 2 статті 4² Закону, внесена лише одна система;

— чи має право замовник згідно з частиною 2 статті 8 Закону провести процедуру закупівлі без публікації оголошення в інформаційній системі у мережі Інтернет в період до затвердження переліку інформаційних систем згідно частини 2 статті 4² Закону та в період включення до зазначеного переліку лише однієї системи;

— яким чином в частині 7 статті 4¹ Закону необхідно розуміти термін «конкурентні засади», в тому числі, який саме спосіб вибору інформаційної системи вважається вибором саме на конкурентних засадах, до компетенції якого саме суб'єкта віднесено визначення умов відбору інформаційних систем в мережі Інтернет;

— чи зобов'язаний замовник при проведенні конкурсу допускати до участі в ньому лише тих учасників, що пропонують послуги інформаційних систем у мережі Інтернет, які внесені до переліку, який ведеться згідно з частиною 2 статті 4² Закону;

— чи має право власник інформаційної системи у мережі Інтернет, що внесена до переліку, який ведеться згідно частини 2 статті 4² Закону, відмовити замовнику в участі у конкурсі, на який замовник його запросив;

— чи має право власник інформаційної системи у мережі Інтернет, яка внесена до переліку, що ведеться згідно частини 2 статті 4² Закону, який був визначений замовником переможцем конкурсу щодо вибору системи, відмовити замовнику в оприлюдненні інформації на безкоштовній основі,

якщо безкоштовність оприлюднення інформації була умовою конкурсного відбору інформаційної системи;

— чи є неоприлюднення замовником інформації щодо здійснення державних закупівель, передбаченої Законом, в інформаційній системі у мережі Інтернет, яка відповідає вимогам, визначеним цим Законом, в період до затвердження переліку згідно частини 2 статті 4² Закону, а також в період включення до відповідного переліку лише однієї інформаційної системи, безумовною підставою для відміни торгів замовником, а також уповноваженим органом в порядку, передбаченому статтею 37 Закону з урахуванням абзацу 4 частини 1 статті 28 Закону».

Необхідність в офіційному тлумаченні зазначених положень Закону автор конституційного подання мотивує неоднозначним їх застосуванням замовниками, учасниками торгів і органами державного нагляду, контролю та координації у сфері державних закупівель у частині оприлюднення інформації щодо закупівлі товарів, робіт і послуг, а також недостатнім законодавчим урегулюванням правового механізму щодо оприлюднення такої інформації за допомогою інформаційних систем у мережі Інтернет.

Вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі, Конституційний Суд України виходив з такого.

На дату звернення суб'єкта права на конституційне подання до Конституційного Суду України (7 грудня 2005 року) положення частин першої, сьомої статті 4¹ Закону (в редакції Закону України від 16 червня 2005 року № 2664-IV) регламентували процедуру здійснення державних закупівель та оприлюднення інформації щодо закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти.

15 грудня 2005 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» та інших законодавчих актів України» № 3205-IV (Відомості Верховної Ради України, 2006 р., № 14, ст. 118), яким внесла зміни до частин першої, сьомої статті 4¹ Закону, що набули чинності з 17 березня 2006 року.

Таким чином, конституційне подання про тлумачення положень частин першої, сьомої статті 4¹ Закону не підлягає розгляду, оскільки юрисдикція Конституційного Суду України поширюється тільки на чинні нормативно-правові акти (Рішення Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001).

Відповідно до пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 13, 39, 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Міністерства економіки України щодо офіційного тлумачення положень частин першої, сьомої статті 4¹ Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» від 22 лютого 2000 року № 1490-III на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

23 січня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Б. щодо офіційного тлумачення положення частини четвертої статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII (суддя-доповідач Дідківський А.О.) .

Громадянин Б. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням про офіційне тлумачення положення частини четвертої статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (далі — Закон), яким передбачено, що порядок і розміри грошового та матеріального забезпечення військовослужбовців та компенсації замість речового майна і продовольчих пайків встановлюються Кабінетом Міністрів України з урахуванням коефіцієнта індексації грошових доходів.

Необхідність в офіційному тлумаченні зазначеного положення Закону автор клопотання обґрунтовує наявністю фактів неоднозначного застосування цієї норми судами України і Адміністрацією Державної прикордонної служби України, що порушує його право на отримання грошового забезпечення у належному розмірі та вплинуло на розмір його пенсії, призначеної після звільнення з військової служби.

З матеріалів справи вбачається, що громадянин Б. проходив військову службу в одному з підрозділів Східного регіонального управління Державної прикордонної служби України. У січні 2004 року відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 року № 1167 (далі — Постанова) наказом командира військової частини йому була встановлена щомісячна надбавка за особливі умови служби у розмірі 50 відсотків окладу грошового забезпечення. Проте відповідно до пункту 2 Наказу Адміністрації Державної прикордонної служби України «Про заходи щодо виконання бюджету 2004 року» від 24 січня 2004 року № 74 (далі — Наказ) нарахування і виплату цієї надбавки було припинено. У зв'язку з цим за період із січня по жовтень 2004 року він недоотримав грошове забезпечення, матеріальну допомогу на оздоровлення і грошову допомогу при звільненні.

Вважаючи свої права порушеними, громадянин Б. звернувся до Військового місцевого суду Харківського гарнізону з позовною заявою до Східного регіонального управління Державної прикордонної служби України про стягнення надбавки до грошового забезпечення. Суд позовні вимоги громадянина Б. задовольнив у повному обсязі, вказавши при цьому на невідповідність Наказу Постанові та пункту 2б Положення про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Державної прикордонної служби України, затвердженого Наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 7 червня 2004 року № 450.

Військовий апеляційний суд Центрального регіону, розглянувши справу за апеляційною скаргою тимчасово виконуючого повноваження начальника Східного регіонального управління Державної прикордонної служби України, зазначене рішення скасував та постановив нове, яким у задоволенні позовних вимог громадянина Б. було відмовлено. У мотивувальній частині цього рішення, зокрема, зазначено, що рішення Голови Державної прикордонної служби України про ненарахування та невиплату надбавки за особливі умови служби, встановленої пунктом 1 Наказу Адміністрації Державної прикордонної служби України від 24 грудня 2003 року № 409, прийнято в межах повноважень, наданих йому Законом України «Про Державний бюджет України на 2004 рік», та відповідно до доручення Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 року № 78785.

Автор конституційного звернення не погоджується з позицією Військового апеляційного суду Центрального регіону, вважає, що прийняте цим судом рішення суперечить положенню частини четвертої статті 9 Закону, і обґрунтовує цим необхідність у його офіційному тлумаченні.

Вирішуючи питання про відкриття конституційного провадження, Конституційний Суд України виходив з такого.

Відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Аналіз конституційного звернення та долучених до нього матеріалів свідчить про відсутність фактів неоднозначного застосування положення частини четвертої статті 9 Закону саме в контексті статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України». Фактично автор клопотання висловлює незгоду з рішеннями судів загальної юрисдикції і наказами Адміністрації Державної прикордонної служби України стосовно ненарахування та невивлати відповідних надбавок військовослужбовцям, що не є підставою для конституційного звернення.

Крім того, перевірка законності і обґрунтованості прийнятих судами загальної юрисдикції рішень, а також правильності застосування ними норм законодавства відповідно до статті 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» не належить до повноважень Конституційного Суду України.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 14, 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Б. щодо офіційного тлумачення положення частини четвертої статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України», невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

24 січня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої, шостої статті 13 Цивільного кодексу України (суддя-доповідач Домбровський І.П.).

Суб'єкт права на конституційне подання — 47 народних депутатів України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, шостої статті 13 Цивільного кодексу України (далі — Кодекс).

Необхідність в офіційному тлумаченні зазначених положень Кодексу автор конституційного подання обґрунтовує неоднозначним їх розумінням та

суперечливим застосуванням судами під час розгляду спору між суб'єктами господарських відносин.

Як приклад неоднозначного застосування положень частин другої, третьої, шостої статті 13 Кодексу суб'єкт права на конституційне подання наводить матеріали судових справ щодо спору між сільськогосподарським виробничим кооперативом «Агрофірма «Зоря» (далі — СВК «Агрофірма «Зоря») та відкритим акціонерним товариством «Комерційний банк «Славутич» (далі — ВАТ «Комерційний банк «Славутич») і посилається на такі обставини.

5 березня 2003 року ВАТ «Комерційний банк «Славутич» звернулося до господарського суду Київської області із заявою про порушення справи про банкрутство СВК «Агрофірма «Зоря». Ухвалою суду від 26 червня 2003 року провадження у цій справі припинено у зв'язку з не доведеною кредитором безспірністю вимог до боржника. Постановою Київського апеляційного господарського суду від 24 жовтня 2003 року апеляційну скаргу ВАТ «Комерційний банк «Славутич» залишено без задоволення, а оскаржувану ухвалу — без змін.

25 серпня 2004 року СВК «Агрофірма «Зоря» звернувся до господарського суду міста Києва з позовом до ВАТ «Комерційний банк «Славутич», у якому зазначив, що у зв'язку з безпідставним поданням ВАТ «Комерційний банк «Славутич» до господарського суду Київської області заяви про порушення справи про банкрутство СВК «Агрофірма «Зоря» йому було заподіяно матеріальних збитків та моральної шкоди.

Розглянувши цей позов, господарський суд міста Києва дійшов висновку, що матеріальні збитки, яких зазнав СВК «Агрофірма «Зоря» від недоотримання відповідних кредитів, безпосередньо пов'язані з діями ВАТ «Комерційний банк «Славутич» і є їх наслідками. У рішенні від 21 лютого 2005 року суд визнав, що звернення ВАТ «Комерційний банк «Славутич» до господарського суду Київської області із заявою про порушення справи про банкрутство СВК «Агрофірма «Зоря», за відсутності безспірних вимог, як того вимагають статті 1, 6, 7 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», є зловживанням правом з боку ВАТ «Комерційний банк «Славутич» у розумінні частини третьої статті 13 Кодексу, що заподіяло СВК «Агрофірма «Зоря» матеріальних збитків та моральної шкоди.

Апеляційна скарга ВАТ «Комерційний банк «Славутич» на рішення господарського суду міста Києва від 21 лютого 2005 року постановою Київського апеляційного господарського суду від 13 квітня 2005 року та касаційна скарга ВАТ «Комерційний банк «Славутич» на постанову Київського апеляційного господарського суду від 13 квітня 2005 року постановою Вищого господарського суду України від 21 липня 2005 року залишені без задоволення.

Верховний Суд України постановою від 27 вересня 2005 року касаційну скаргу ВАТ «Комерційний банк «Славутич» задовольнив, постанову Вищого господарського суду України від 21 липня 2005 року, постанову Київського апеляційного господарського суду від 13 квітня 2005 року, рішення господарського суду міста Києва від 21 лютого 2005 року скасував і направив справу на новий розгляд до господарського суду першої інстанції.

Верховний Суд України у своїй постанові зазначив, що судами не наведено правового обґрунтування висновку, що звернення ВАТ «Комерційний банк «Славутич» до господарського суду Київської області із заявою про порушення справи про банкрутство СВК «Агрофірма «Зоря» мало на меті завдати йому шкоди або є зловживанням правом з боку ВАТ «Комерційний

банк «Славутич» в інших формах, а не було наслідком наміру захистити свої порушені права. Як наголошується в постанові, право на звернення до суду гарантоване Конституцією України. Це право може бути реалізоване, коли особа вважає, зокрема, що її права порушені. Особа, зазвичай, не є такою, що діє неправомірно і тоді, коли суд відмовляє їй у задоволенні позову, заяви, скарги чи припиняє провадження у справі про банкрутство, порушеній за її заявою. Негативні наслідки для такої особи у наведених випадках охоплюються покладенням на неї судових витрат відповідно до процесуального законодавства. Правомірна ж поведінка особи не може бути підставою для задоволення позову про відшкодування нею шкоди.

На думку суб'єкта права на конституційне подання, таке суперечливе застосування судами вказаних положень Кодексу свідчить про необхідність їх офіційного роз'яснення. Зокрема, народні депутати України звертаються з клопотанням дати загальне визначення поняття «зловживання правом» у розумінні положень статті 13 Кодексу, а також просять роз'яснити, які дії особи (правомірні, неправомірні) можуть бути визнані зловживанням правом, чи є зловживання правом у розумінні норм статті 13 Кодексу підставою для відшкодування завданої шкоди.

Вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі, Конституційний Суд України виходив з такого.

Згідно з пунктом 2 частини першої статті 150 Конституції України до повноважень Конституційного Суду України належить офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» в конституційному поданні повинно зазначатись правове обґрунтування тверджень щодо необхідності в офіційному тлумаченні правового акта (його окремих положень) (пункт 4 частини другої статті 39).

Підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (частина перша статті 93).

У конституційному поданні не наведено обґрунтування практичної необхідності в офіційному тлумаченні положень частин другої, третьої, шостої статті 13 Кодексу. Така практична необхідність могла б виникнути за умови неоднозначного застосування судами цих положень Кодексу. Однак аналіз матеріалів конституційного подання дає підстави зробити висновок про відсутність неоднозначного застосування судами положень частин другої, третьої, шостої статті 13 Кодексу. Наведені в поданні факти стосуються розгляду спору між одними і тими ж сторонами по одній справі в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій. Посилань на інше застосування судами України вказаних у конституційному поданні положень Кодексу немає.

Із наведеного вбачається, що практичної необхідності у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень зазначених норм Кодексу немає, тобто відсутні підстави для відкриття конституційного провадження у справі.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 39, 45, 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої, шостої статті 13 Цивільного кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповід-

ність конституційного подання вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України».

31 січня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина І. про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб», частини третьої статті 61 Цивільного процесуального кодексу України (суддя-доповідач Головін А.С.).

Громадянин І. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини третьої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» (далі — Закон), частини третьої статті 61 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК).

При розгляді цього клопотання необхідно взяти до уваги, що від 4 квітня 2006 року Закон набув назви «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (Відомості Верховної Ради України, 2006 р., № 37, ст. 318).

Зазначеними нормами встановлюється таке:

— призначені військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їх сімей пенсії перераховуються з підвищенням грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ (частина третя статті 63 в редакції Закону України від 4 лютого 1994 року № 3946-ХІІ);

— обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини (частина третя статті 61 ЦПК).

Суб'єкт права на конституційне звернення, посилаючись на відповідні укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністра оборони України, зазначає, що цими нормативно-правовими актами протягом останніх років суттєво збільшено грошове забезпечення військовослужбовців, що, відповідно до частини третьої статті 63 Закону, повинно було бути підставою для перерахунку раніше призначених пенсій колишнім військовослужбовцям.

Проте такого перерахунку в загальному порядку не було проведено, а суди загальної юрисдикції за позовами пенсіонерів-військовослужбовців з цього приводу ухвалювали суперечливі рішення, тобто положення частини третьої статті 63 Закону застосовувалося неоднозначно, що, на думку автора клопотання, призвело «до масових порушень конституційних прав і свобод людини і громадянина».

Вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у цій частині, Конституційний Суд України виходив з такого.

Відповідно до пункту 4 частини другої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» у конституційному зверненні має зазначатися обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України.

Суб'єкт права на конституційне звернення не навів обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положення частини третьої статті 61 ЦПК.

Враховуючи викладене, Конституційний Суд України вважає, що підстав для відкриття конституційного провадження у частині офіційного тлумачення положення частини третьої статті 61 ЦПК немає.

Керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 42, 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина І. у частині офіційного тлумачення положення частини третьої статті 61 Цивільного процесуального кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

31 січня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини сьомої статті 30, статті 31 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» у редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 8 вересня 2005 року № 2854-IV (суддя-доповідач Овчаренко В.А.).

Суб'єкт права на конституційне подання — 50 народних депутатів України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини сьомої статті 30, статті 31 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» у редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 8 вересня 2005 року № 2854-IV (далі — Закон), яким, на його думку, порушуються принципи рівності громадян перед законом та розширюються визначені Конституцією України межі повноважень Верховної Ради України.

Народні депутати України вважають, що зазначені положення Закону встановлюють для депутатів місцевих рад особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності та застосування до них запобіжних заходів адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку.

Обґрунтовуючи свою позицію, автор клопотання посилається на статтю 24 Конституції України, яка передбачає, що громадяни України мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками.

Суб'єкт права на конституційне подання вважає, що цим самим на депутатів місцевих рад поширена недоторканність, яка закріплена Конституцією України щодо народних депутатів України. При цьому він посилається на рішення Конституційного Суду України від 23 грудня 1997 року № 7-зп (справа про Рахункову палату), від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 (справа про вибори народних депутатів України), в яких, зокрема, зазначено, що недоторканність посадових осіб є гарантією більш високого рівня порівняно з недоторканністю, яка встановлюється для всіх осіб, що відповідає прин-

ципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом (стаття 24 Конституції України). Якщо права і свободи людини і громадянина, а також гарантії цих прав і свобод згідно з пунктом 1 частини першої статті 92 Конституції України визначаються виключно законами України, то гарантії вищого рівня мають за логікою визначатися виключно Конституцією України, оскільки вони допускають винятки із загального принципу рівності прав і свобод громадян, їх рівності перед законом. Конституція України таких гарантій недоторканності для депутатів місцевих рад не передбачає.

Вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі, Конституційний Суд України виходив з такого.

Під час розгляду конституційного подання в Конституційному Суді України Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 4 квітня 2006 року № 3590-IV (Відомості Верховної Ради України, 2006 р., № 21, ст. 171), яким частину сьому статті 30 Закону вилучено повністю, статтю 31 викладено в новій редакції.

Порушені в конституційному поданні 50 народних депутатів України питання непідвідомчі Конституційному Суду України, оскільки його юрисдикція не поширюється на нормативно-правові акти, що втратили чинність (Рішення Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001), тому підстав для відкриття конституційного провадження немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 39, пунктом 3 статті 45, статтями 50, 71 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини сьомої статті 30, статті 31 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» у редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 8 вересня 2005 року № 2854-IV на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

1 лютого 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Ш. про офіційне тлумачення положень частини другої статті 6 Конституції України (суддя-доповідач Кампо В.М.).

Громадянин Ш. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини другої статті 6 Конституції України. Приводом для звернення стали рішення судів загальної юрисдикції, зокрема ухвала колегії суддів Верховного Суду України від 20 листопада 2003 року у справі № 5/245 за касаційною скаргою громадянина Ш. на ухвалу Вищого господарського суду України від 27 серпня 2003 року. Верховний Суд України, приймаючи ухвалу у цій справі, на думку автора звернення, не застосував статей 3, 8, 55 Конституції України і тим порушив його конституційне право на судовий захист.

Вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у цій справі, Конституційний Суд України виходив з такого.

Конституційне звернення має містити обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні Конституції України або законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина (стаття 42 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

У конституційному зверненні громадянина Ш. не дотримано вимог пункту 4 частини другої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» — не наведено обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень частини другої статті 6 Конституції України.

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення статей (окремих положень) Конституції України, про що з клопотанням звернувся громадянин Ш., є наявність неоднозначного застосування її положень судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Аналіз конституційного звернення громадянина Ш. та долучених до нього матеріалів свідчить про відсутність фактів неоднозначного застосування органами судової влади положень частини другої статті 6 Конституції України.

Фактично у конституційному зверненні йдеться не про необхідність офіційного тлумачення положень Конституції України, а про незгоду автора клопотання з рішеннями судів загальної юрисдикції у зв'язку з незастосуванням ними статей 3, 8, 55 Основного Закону України при розгляді його справи за апеляційною та касаційною скаргами.

Відповідно до статті 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень Конституційного Суду України не належить перевірка рішень судів загальної юрисдикції.

Таким чином, конституційне звернення громадянина Ш. не відповідає вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України»; питання, порушені в конституційному зверненні, непідвідомчі Конституційному Суду України. Тому підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 14, 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Ш. про офіційне тлумачення положень частини другої статті 6 Конституції України на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України»; непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

8 лютого 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки А. про офіційне тлумачення положень абзацу третього частини першої статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV, частини третьої статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13 грудня 1991 року № 1977-XII (суддя-доповідач Шишкін В.І.).

Громадянка А. звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням про офіційне тлумачення положень абзацу третьої частини першої статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі — Закон № 1058-IV) стосовно використання права вибору особи, яка звернулася за пенсією, виключати період до 60 календарних місяців з того періоду, за який враховується заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам, у контексті положень частини третьої статті 24 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» (далі — Закон № 1977-XII).

Суб'єкт права на конституційне звернення зазначає, що при обчисленні пенсії науковим працівникам на підставі частини третьої статті 24 Закону № 1977-XII необхідно застосовувати також положення статті 40 Закону № 1058-IV без умов чи обмежень, тобто виключення будь-якого періоду до 60 календарних місяців страхового стажу із періоду, який взято для обчислення пенсій, є виключним правом заінтересованої особи. Тому, вважає автор звернення, зазначене положення абзацу третьої частини першої статті 40 Закону № 1058-IV органи влади (управління Пенсійного фонду України) мають застосовувати також і при обчисленні розміру заробітної плати для розрахунку пенсії науковим працівникам, а не користуватися лише статтею 24 Закону № 1977-XII, яка вказаного права не встановлює.

Зазначені положення, на думку громадянки А., «знаходять неоднакове застосування» судами загальної юрисдикції у справах про оскарження дій управлінь Пенсійного фонду України за «юридично однакових обставин у справах однієї і тієї ж категорії», оскільки одні суди ухвалюють рішення на підставі норм загального для всіх категорій громадян Закону № 1058-IV, а інші суди ухвалюють рішення на підставі норм спеціального Закону № 1977-XII. Саме цим суб'єкт звернення обґрунтовує необхідність в офіційному тлумаченні положень абзацу третьої частини першої статті 40 Закону № 1058-IV в контексті положень частини третьої статті 24 Закону № 1977-XII.

Вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження, Конституційний Суд України виходить з такого.

Для розв'язання спорів у правовідносинах, про які йдеться у зверненні громадянки А., суди загальної юрисдикції у своїх рішеннях застосовували положення абзацу третьої частини першої статті 40 Закону № 1058-IV, частини третьої статті 24 Закону № 1977-XII, а також частини другої статті 23 Закону № 1977-XII у сув'язі, оскільки частина третя статті 24 Закону № 1977-XII вказує на необхідність керуватися нормами статті 23 Закону № 1977-XII стосовно розуміння того, що є складовими заробітної плати наукових працівників. Про тлумачення положень статті 23 Закону № 1977-XII суб'єкт звернення не клопотав, хоча у мотивації обґрунтування його посилався на положення, які містяться у цій статті.

Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 22 вересня 2006 року № 190-V, який набув чинності 1 січня 2007 року (далі — Закон № 190-V). Законом № 190-V статтю 24 і частину другу статті 23 Закону № 1977-XII викладено у новій редакції. Нова редакція саме статті 24 Закону № 1977-XII значно відрізняється від попередньої, зокрема щодо нарахування пенсій за науковим стажем. У положеннях її частини шостої тепер зазначено: «За вибором особи, яка звернулася за пенсією, з періоду, за який враховується заробітна плата для обчислення пенсії, виключається період до 60 календарних місяців підряд за умови, що зазначений період становить не більше ніж 10 відсотків тривалості наукового стажу».

Отже, Законом № 190-V законодавець врегулював питання щодо права вибору громадянами оптимального сукупного заробітку при призначенні та перерахунку пенсій науковим працівникам.

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України його юрисдикція поширюється лише на чинні нормативно-правові акти (Рішення Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001).

У зв'язку з новою редакцією частини третьої статті 24 Закону № 1977-XII здійснити тлумачення вказаних положень законів неможливо. Об'єктивно виникли підстави, які вказують на непідвідомчість Конституційному Суду України порушених у конституційному зверненні питань.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки А. про офіційне тлумачення положень абзацу третьої частини першої статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», частини третьої статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

15 лютого 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Вищого господарського суду України про офіційне тлумачення положень пунктів 1, 14 частини першої статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України (суддя-доповідач Бринцев В.Д.).

Вищий господарський суд України звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень пунктів 1, 14 частини першої статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — Кодекс) з роз'ясненням термінів «публічно-правовий спір» та «адміністративний договір». Практичну необхідність в офіційному тлумаченні зазначених положень суб'єкт права на конституційне подання обґрунтовує наявністю проблем у розмежуванні компетенції господарських та адміністративних судів. При цьому зазначається, що ця проблема виникла у зв'язку з приписом пункту 6 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу (в редакції Закону України від 6 жовтня 2005 року № 2953-IV, що набрав чинності з 1 листопада 2005 року), і висловлюється думка про можливість вирішення проблеми шляхом тлумачення зазначених термінів.

У конституційному поданні наводяться також норми Кодексу адміністративного судочинства України, Господарського процесуального кодексу України та Цивільного кодексу України, які, на думку авторів конституційного подання, по-різному визначають критерії публічно-правових та приватно-правових спорів, зокрема критерії відмежування цивільного спору, стороною якого є суб'єкт публічного права, від публічно-правового спору, що має істотне практичне значення для розподілу справ між господарськими та адміністративними судами.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів Ук-

раїни (стаття 93); питання, порушене у конституційному поданні, повинно бути підвідомче Конституційному Суду України (стаття 13).

Суб'єкт права на конституційне подання практичну необхідність у роз'ясненні та офіційній інтерпретації термінів «публічно-правовий спір» та «адміністративний договір» обґрунтовує відсутністю чітких дефініцій у процесуальному законодавстві, суперечністю окремих його положень нормам Цивільного кодексу України та неоднозначністю застосування судами загальної юрисдикції всіх рівнів законодавства, яке розмежовує повноваження господарських та адміністративних судів; посилається також на відсутність у Господарському процесуальному кодексі України норми, яка регламентувала б розгляд адміністративних справ.

Аналіз змісту конституційного подання та доданих матеріалів свідчить про відсутність підстав для офіційного тлумачення правових норм, наведених Вищим господарським судом України. Стаття 3 Кодексу дає визначення термінів, які вживаються у ньому, і таке унормування є одним із способів інтерпретації правової норми самим законодавчим органом. Зокрема, у пункті 1 розкривається зміст термінів «справа адміністративної юрисдикції» та «публічно-правовий спір», а у пункті 14 — терміна «адміністративний договір».

Відповідно до статей 75, 85 Конституції України внесення змін і доповнень до правових норм є виключним повноваженням Верховної Ради України, яка у законодавчому порядку може вирішити питання зміни або доповнення положень законів, наведених у конституційному поданні.

Конституційний Суд України у своїх ухвалях неодноразово наголошував про непідвідомчість Суду питань, які потребують не офіційного тлумачення, а законодавчого врегулювання (Ухвала від 14 жовтня 2004 року № 11-уп/2004 у справі за конституційним поданням Президента України щодо конституційності положення частини третьої статті 37¹ Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік», Ухвала від 2 листопада 2004 року № 68-у/2004 у справі за конституційним поданням 64 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 78, частини четвертої статті 81 Конституції України, пунктів 2, 4 частин першої статті 3, частини четвертої статті 20 Закону України «Про статус народного депутата України» та інші).

Аналіз доданих до справи ухвал судових палат Верховного Суду України дає підстави для висновку щодо однозначності застосування у судовій практиці положень пункту 6 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу (в редакції від 6 жовтня 2005 року), яким передбачено, що до початку діяльності окружних та апеляційних адміністративних судів адміністративні справи, підвідомчі господарським судам відповідно до Господарського процесуального кодексу України, вирішують у першій та апеляційній інстанціях відповідні місцеві та апеляційні господарські суди, а касаційний перегляд рішень у таких справах здійснює Вищий адміністративний суд України згідно з Кодексом.

Також не належить до повноважень Конституційного Суду України усунення неузгодженості правових норм Кодексу та інших законів, які наводяться суб'єктом права на конституційне подання, шляхом їх офіційного тлумачення. Це теж має здійснювати в законодавчому порядку Верховна Рада України.

До того ж слід взяти до уваги, що Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоратив-

них спорів» від 15 грудня 2006 року № 483-V (Урядовий кур'єр, 2006 р., 29 грудня), яким розмежовано підвідомчість справ між господарськими та адміністративними судами.

Таким чином, Конституційний Суд України вважає, що підстав для відкриття конституційного провадження у справі немає.

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 45, 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Вищого господарського суду України про офіційне тлумачення положень пунктів 1, 14 частини першої статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

15 лютого 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Головного контрольно-ревізійного управління України щодо офіційного тлумачення окремих положень статей 10, 11, 14 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» (суддя-доповідач Маркуш М.А.).

Суб'єкт права на конституційне подання — Головне контрольно-ревізійне управління України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення окремих положень статей 10, 11, 14 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 26 січня 1993 року № 2939-ХІІ з наступними змінами (далі — Закон), а саме:

1) частин десятої, одинадцятої, дванадцятої статті 11 щодо того, протягом яких днів — робочих чи календарних — повинні проводитися виїзні ревізії або перевірки;

2) частини першої статті 11 щодо того, як слід розуміти термін «підконтрольні установи» — чи це тільки ті об'єкти, які отримують бюджетні кошти постійно (фінансуються з бюджету або є одержувачами бюджетних коштів, у тому числі на момент проведення контрольних заходів), чи й ті, які отримували такі кошти в минулому бюджетному році одноразово або регулярно за конкретною програмою на певну мету;

3) частини другої статті 11 щодо того, чи мають право органи державної контрольно-ревізійної служби проводити планові виїзні перевірки окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підконтрольних підприємств, установ, організацій з питань, наведених у дорученнях Президента України, Кабінету Міністрів України, зверненнях народних депутатів України, громадян;

4) частин п'ятої, сьомої, восьмої статті 11 щодо того, чи є вичерпним перелік підстав для проведення позапланової виїзної ревізії або перевірки, передбачених цими частинами зазначеної статті;

чи може проводитися позапланова ревізія або перевірка за дорученнями Президента України, зверненнями народних депутатів України, громадян;

5) пунктів 2, 4 статті 10, частин шостої, сьомої, дев'ятої, дванадцятої статті 11 щодо того, до якого із судів — місцевого загального, господарського чи іншого — повинні звертатися органи державної контрольно-ревізійної служби за рішенням (дозволом) на проведення позапланової ревізії або перевірки;

6) частини восьмої статті 11 щодо того, хто має звертатися до суду за дозволом на проведення позапланових ревізій або перевірок у разі надходження відповідних звернень від Президента України, Кабінету Міністрів України, народних депутатів України, громадян чи посадових осіб правоохоронних органів, які не є прокурорами або слідчими (проте ініціюють проведення органами державної контрольно-ревізійної служби контрольних заходів);

7) частини шостої статті 11 щодо того, чи мають право суди надавати дозвіл на проведення позапланових ревізій або перевірок з питань, які не належать до компетенції органів державної контрольно-ревізійної служби;

якщо постановою суду дозволено проведення ревізії або перевірки з питань, які не належать до компетенції органів державної контрольно-ревізійної служби (наприклад повнота сплати податків), чи зобов'язані органи державної контрольно-ревізійної служби виконувати таку постанову суду, адже вона оскарженню не підлягає;

8) частини шостої статті 11 щодо того, чи повинні органи державної контрольно-ревізійної служби проводити ревізії і перевірки за дорученням правоохоронних органів лише за сукупними показниками фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, чи такі ревізії і перевірки можуть проводитися з окремих питань щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, визначених цими органами.

Практичну необхідність в офіційному тлумаченні суб'єкт права на конституційне подання обґрунтовує неоднозначним, на його погляд, розумінням та застосуванням органами державної влади, зокрема судами, положень статей 10, 11, 14 Закону, які Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механізмів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканність, безпеку, повагу до гідності особи, правову допомогу, захист)» від 12 січня 2005 року № 2322-IV викладені в новій редакції, що призводить до порушення конституційних прав та законних інтересів суб'єктів господарювання.

Вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у цій справі, Конституційний Суд України виходив з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» конституційне подання має містити правове обґрунтування тверджень щодо необхідності в офіційному тлумаченні Конституції України та законів України (пункт 4 частини другої статті 39); підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (частина перша статті 93). Питання, порушені в конституційному поданні, повинні бути підвідомчі Конституційному Суду України (стаття 150 Конституції України, стаття 13 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Аналіз конституційного подання та долучених до нього матеріалів свідчить, що суб'єкт права на конституційне подання не навів правового обґрунтування практичної необхідності в офіційному тлумаченні положень статей 10, 11, 14 Закону. Зі змісту конституційного подання вбачається, що клопотання про офіційне тлумачення зазначених положень Закону фактично зводиться до надання консультацій щодо порядку їх правозастосування у конкретних ситуаціях відповідними суб'єктами, що не належить до повноважень Конституційного Суду України (стаття 150 Конституції України, стаття 13 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Крім того, слід зазначити, що положення пунктів 2, 4 статті 10, частин першої, другої, п'ятої, шостої, сьомої, восьмої, дев'ятої, десятої, одинадцятої, дванадцятої статті 11 Закону, роз'яснення яких просив надати автор конституційного подання, змінено законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання фінансовим порушенням, забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, державного і комунального майна» від 15 лютого 2005 року № 3202-IV (Відомості Верховної Ради України, 2006 р., № 14, ст.117), «Про внесення змін до Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» та інших законодавчих актів України» від 15 лютого 2005 року № 3205-IV (Відомості Верховної Ради України, 2006 р., № 14, ст.118), «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів щодо виконання судових рішень» від 15 березня 2006 року № 3541-IV (Відомості Верховної Ради України, 2006 р., № 35, ст.296) та викладено в новій редакції.

Що стосується надання роз'яснення, до якого із судів — місцевого загального, господарського чи іншого — повинні звертатися органи державної контрольно-ревізійної служби за рішенням (дозволом) на проведення позапланових ревізій або перевірок, то питання підвідомчості тим чи іншим судам справ визначається відповідними процесуальними законами. Прийняття законів, внесення до них змін і доповнень, узгодження їх положень між собою є прерогативою Верховної Ради України (статті 75, 85 Конституції України) і не належить до повноважень Конституційного Суду України (стаття 13 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, теж є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі.

Що ж до тлумачення положень статті 14 Закону, про яку йдеться в назві конституційного подання, то в самому клопотанні його автор просить дати тлумачення частини шостої статті 11 Закону.

Таким чином, підстав для відкриття конституційного провадження у справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 13, 14, пунктом 4 частини другої статті 39, пунктами 2, 3 статті 45, статтями 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Головного контрольно-ревізійного управління України щодо офіційного тлумачення окремих положень статей 10, 11, 14 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 26 січня 1993 року № 2939-XII з наступними змінами на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України»; непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

15 лютого 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Ц. щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 62 Конституції України, частини шостої статті 234 і частини

третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (суддя-доповідач Мачужак Я.В.).

Суб'єкт права на конституційне звернення — громадянин Ц. — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 62 Конституції України, частини шостої статті 234 і частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України).

Зазначеними положеннями передбачено: обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (частина третя статті 62 Конституції України); скарги на дії слідчого та прокурора розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті (частина шоста статті 234, частина третя статті 236 КПК України).

Автор звернення просить дати роз'яснення:

— чи має право суд без попередньої перевірки законності одержання доказів у кримінальній справі вивчати їх зміст і досліджувати в суді, якщо одна із сторін заявляє про незаконність одержання таких доказів;

— чи зобов'язаний суд розглядати по суті скарги на незаконність дій слідчого і прокурора про отримання і використання недопустимих доказів до фактичного їх вивчення в суді;

— чи зобов'язаний суд вилучати із справи і не досліджувати в суді докази, одержані незаконним шляхом.

Як вбачається з матеріалів справи, громадянину Ц. пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, передбаченого частиною четвертою статті 189 Кримінального кодексу України, якою встановлено кримінальну відповідальність за вимагання, що завдало шкоди в особливо великих розмірах.

Під час розгляду кримінальної справи за обвинуваченням громадянина Ц. у судовому засіданні Печерський районний суд міста Києва встановив, що органом досудового слідства допущено істотну неповноту, порушено вимоги КПК України щодо оформлення доказів, проведення експертизи тощо. З цих мотивів постановою Печерського районного суду міста Києва від 24 березня 2006 року кримінальну справу направлено прокурору міста Києва для організації додаткового розслідування.

За апеляцією прокурора апеляційний суд міста Києва ухвалою від 22 червня 2006 року скасував зазначену постанову, ухваливши кримінальну справу щодо громадянина Ц. повернути на новий судовий розгляд місцевому суду в іншому складі суду.

Заявник вважає, що обвинувачення у вчиненні ним злочину ґрунтується на доказах, одержаних незаконним шляхом, а невилучення Печерським районним судом міста Києва цих доказів на стадії попереднього розгляду справи при вирішенні скарг на дії слідчого і прокурора призвело до порушення судом його прав як обвинуваченого і позбавило його ефективного захисту своїх прав від незаконних дій слідчого і прокурора.

Необхідність в офіційному тлумаченні положень частини третьої статті 62 Конституції України, частини шостої статті 234 і частини третьої статті 236 КПК України громадянин Ц. обґрунтовує неоднозначним застосуванням цих положень судом першої інстанції.

Вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі, Конституційний Суд України виходив з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» у конституційному зверненні обов'язково має зазначатися обґрунтування необ-

хідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України (пункт 4 частини другої статті 42); підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94).

Аналіз конституційного звернення та долучених до нього матеріалів свідчить, що автор клопотання не навів обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень частини третьої статті 62 Конституції України, частини шостої статті 234 і частини третьої статті 236 КПК України.

Порушені громадянином Ц. питання щодо офіційного тлумачення зазначених положень Конституції України і КПК України фактично стосуються необхідності надання рекомендацій щодо процесуального порядку застосування судами цих норм у конкретних справах, а також оцінки судами законності дій органів дізнання і досудового слідства, що віднесено до компетенції судів загальної юрисдикції і не належить до повноважень Конституційного Суду України (стаття 14 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

При цьому у конституційному зверненні та доданих до нього матеріалах, зокрема копіях судових рішень, не міститься даних щодо неоднозначного застосування Печерським районним судом міста Києва та апеляційним судом міста Києва положень частини третьої статті 62 Конституції України, частини шостої статті 234 і частини третьої статті 236 КПК України, що могло призвести або призвело до порушення конституційних прав і свобод людини, зокрема до обмеження конституційного права на захист громадянина Ц.

Отже, конституційне звернення не відповідає вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України».

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 14, 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Ц. щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 62 Конституції України, частини шостої статті 234 і частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

15 лютого 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про припинення конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадян М., М., Ч., Ш. про офіційне тлумачення положень статті 2, пункту 1 статті 6, статті 7 Декрету Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» від 26 грудня 1992 року № 13-92 (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 10, ст. 77), підпункту 4.2.2 пункту 4.2, підпункту 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону України «Про порядок по-

гашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21 грудня 2000 року № 2181-III (суддя-доповідач Шишкін В.І.).

Громадяни М., М., Ч., Ш. звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням про офіційне тлумачення положень статті 2, пункту 1 статті 6, статті 7 Декрету Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» (далі — Декрет), підпункту 4.2.2 пункту 4.2, підпункту 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (далі — Закон).

У конституційному зверненні вказується на різне й суперечливе застосування зазначених положень Декрету і Закону органами виконавчої влади та судами України при розгляді справ щодо оподаткування доходів фізичних осіб, що призводить до прийняття протилежних судових рішень, а відтак, і до порушення конституційних прав громадян на сплату податків та зборів в порядку і розмірах, встановлених законом (стаття 67 Конституції України).

Порушуючи питання про офіційне тлумачення положень статті 2, пункту 1 статті 6, статті 7 Декрету, суб'єкт права на конституційне звернення просить Конституційний Суд України роз'яснити:

— що слід розуміти під терміном «сукупний оподатковуваний дохід за календарний рік» в контексті статті 2 Декрету;

— чи є тотожними за змістом статті 2, пункту 1 статті 6, статті 7 Декрету поняття «розмір мінімальної місячної заробітної плати» і «неоподатковуваний мінімум», і як у разі їх тотожності слід розуміти положення цих статей при обчисленні податку виходячи зі змісту норм Закону України «Про встановлення розміру мінімальної заробітної плати на 2000 рік» від 1 червня 2000 року № 1766-III (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 35, ст. 288) та Указу Президента України «Про збільшення неоподаткованого мінімуму та ставки прогресивного оподаткування доходів громадян» від 13 вересня 1994 року № 519;

— чи має бути застосовано в розумінні положень статті 2, статті 7 Декрету єдину шкалу ставок прогресивного оподаткування до всіх нарахунків за будь-яким місцем роботи фізичних осіб за календарний рік, чи має бути диференційований порядок оподаткування — для сукупного оподаткованого доходу за основним місцем роботи за шкалою ставок прогресивного оподаткування, а для оподаткування доходів не за місцем основної роботи у твердій ставці в 20 відсотків.

Заявники просять також у контексті вказаних положень Декрету надати офіційне тлумачення положень підпункту 4.2.2 пункту 4.2, підпункту 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону і роз'яснити:

— чи є донарахування податку із сукупного доходу громадян за календарний рік окремим податком або збором (обов'язковим платежем) у розумінні підпункту 4.2.2 пункту 4.2 статті 4 Закону;

— чи є обов'язковою для застосування загальними судами норма підпункту 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону.

Необхідність в офіційному тлумаченні суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує неоднозначним і суперечливим застосуванням положень статті 2, пункту 1 статті 6, статті 7 Декрету, підпункту 4.2.2 пункту 4.2, підпункту 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону органами виконавчої влади та судами України при розгляді справ про оподаткування доходів фізичних осіб, вважаючи, що працівники державних податкових інспекцій

неправомірно донараховували суму прибуткового податку з громадян, керуючись не нормами Декрету, а положеннями пункту 7 Інструкції про прибутковий податок з громадян, розробленої на підставі статті 23 Декрету і затвердженої наказом Головної державної податкової інспекції України від 21 квітня 1993 року № 12 та зареєстрованої Міністерством юстиції України 9 червня 1993 року № 64 (далі — Інструкція).

Свою позицію автори клопотання пояснюють тим, що ставки і розміри податку встановлені нормами Декрету, відповідно до положень статті 2 якого об'єктом оподаткування громадян, які мають постійне місце проживання в Україні, є сукупний оподатковуваний доход за календарний рік (що складається з місячних сукупних оподатковуваних доходів), одержаний з різних джерел як на території України, так і за її межами. Згідно з пунктом 1 статті 7 Декрету сукупний оподатковуваний доход, одержаний за місцем основної роботи, оподатковується за прогресивною шкалою ставок податку, а доход, одержаний громадянами не за місцем основної роботи, належить оподатковувати за ставкою 20 відсотків відповідно до пункту 3 статті 7 Декрету.

Натомість деякі суди України, розглядаючи скарги громадян на неправомірні дії податкових органів та позови податкових органів до громадян про стягнення донарахованих сум податкових зобов'язань, постановляють рішення на підставі пункту 7 Інструкції, відповідно до положень якого громадянам, які одержали доходи не за місцем основної роботи, державними податковими інспекціями провадяться перерахунки податку із сукупного річного доходу, який складається з виплат як за основним місцем роботи, так і не основним, у тому числі за виконання робіт за сумісництвом, за шкалою ставок прогресивного оподаткування. У такий спосіб державні податкові інспекції і деякі суди фактично змінюють ставки податку, механізм його обчислення, що призводить до порушення прав громадян при сплаті податків і зборів.

Вирішуючи питання щодо офіційного тлумачення положень статті 2, пункту 1 статті 6, статті 7 Декрету, Конституційний Суд України виходив з такого.

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України юрисдикція Конституційного Суду України поширюється лише на чинні нормативно-правові акти (Рішення Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001).

Декрет, який за змістом і юридичним статусом є актом, що має силу закону, втратив чинність з 1 січня 2004 року на підставі положень статті 22 (пунктів 22.1, 22.10) Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 року № 889-IV, крім розділу IV у частині оподаткування доходів фізичних осіб від зайняття підприємницькою діяльністю, який діє до набрання чинності спеціальним законом з питань оподаткування фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності. Отже, положення статей 2, 6, 7 Декрету, щодо офіційного тлумачення яких звернувся суб'єкт права на конституційне звернення, втратили чинність, оскільки ці норми були складовою розділу I «Загальні положення».

Об'єктивно виникли підстави, які вказують на непідвідомчість Конституційному Суду України питань, що порушили автори клопотання стосовно тлумачення зазначених положень Декрету.

З огляду на викладене Конституційний Суд України вважає за необхідне припинити провадження у справі в частині тлумачення положень статті 2, пункту 1 статті 6, статті 7 Декрету, оскільки юрисдикція Конституційного

Суду України не поширюється на нормативно-правові акти, які втратили чинність.

Враховуючи наведене та керуючись § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що конституційне провадження у справі за конституційним зверненням громадян М., М., Ч., Ш. про офіційне тлумачення положень статті 2, пункту 1 статті 6, статті 7 Декрету підлягає припиненню на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

Вирішуючи питання про надання офіційного тлумачення положень підпункту 4.2.2 пункту 4.2 статті 4 Закону, Конституційний Суд України виходить з такого.

Підставою для конституційного звернення відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Аналіз конституційного звернення та долучених до нього матеріалів, зокрема 24 судових рішень, дає підстави для висновку, що фактів неоднозначного застосування судами України положень підпункту 4.2.2 пункту 4.2 статті 4 Закону не наведено.

Зі змісту долучених до конституційного звернення судових актів, які постановили районні, апеляційні суди і Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, не вбачається, що відповідні суди загальної юрисдикції застосовували при розгляді звернень позивачів положення підпункту 4.2.2 пункту 4.2 статті 4 Закону, що можна було б проаналізувати як неоднозначне застосування судами цих положень Закону.

Заявники фактично ініціюють питання про тлумачення цієї норми Закону через призму застосування загальними судами безпосередньо положень Декрету, Указу Президента України «Про збільшення неоподаткованого мінімуму та ставки прогресивного оподаткування доходів громадян», Інструкції та ієрархічної пріоритетності положень цих нормативних актів у правозастосуванні під час вирішення питань щодо стягнення сум податків, які державні податкові інспекції нараховували за прогресивною шкалою. Проте ці питання не належать до повноважень Конституційного Суду України.

Оскільки конституційне звернення в цій частині не відповідає вимогам, які передбачені у пункті 4 частини другої статті 42, статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», то на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» (невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим зазначеними нормами) та § 51 Регламенту Конституційного Суду України конституційне провадження у справі за зверненням громадян М., М., Ч., Ш. про офіційне тлумачення положень підпункту 4.2.2 пункту 4.2 статті 4 Закону підлягає припиненню.

Вирішуючи питання про надання офіційного тлумачення положень підпункту 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону, Конституційний Суд України виходить з такого.

Фактів неоднозначного правозастосування загальними судами положень підпункту 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону також не наведено.

Автори конституційного звернення фактично вимагають від Конституційного Суду України стверджувальної або заперечувальної констатації стосовно обов'язковості застосування загальними судами норми Закону до

правовідносин, які є предметом спору у судах загальної юрисдикції, а це не належить до сфери повноважень Конституційного Суду України, тобто такі вимоги непідвідомчі Конституційному Суду України.

Конституційне провадження у справі за конституційним зверненням громадян М., М., Ч., Ш. про офіційне тлумачення положень підпункту 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону підлягає припиненню на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 14, 42, 45, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України ухвалив припинити конституційне провадження у справі за конституційним зверненням громадян М., М., Ч., Ш. про офіційне тлумачення положень статті 2, пункту 1 статті 6, статті 7 Декрету Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян», підпункту 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні, та положень підпункту 4.2.2 пункту 4.2 статті 4 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим цим Законом.

Огляд підготував науковий консультант судді Конституційного Суду України В. Головченко.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1946—1980 РОКИ)

О. Мироненко,

доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
суддя Конституційного Суду України у відставці

Відразу зазначимо, що результатом фізичного і морального придушення прихильників новітніх засобів захисту радянських конституцій від порушень іншими нормативними актами, позбавлення функцій конституційного нагляду Верховного суду СРСР у передвоєнний період, насильницького насадження вузьконормативного підходу у праворозумінні понять «конституційний контроль», «конституційний нагляд», «конституційна дисципліна», «конституційна законність», «охорона конституції», які досить широко вживались у радянській юридичній літературі з 20-х — першої половини 30-х років аж до початку 60-х років, стало їх поступове зникнення з наукового обігу в СРСР, а якщо вони інколи і згадувались, то виключно для критики «буржуазного конституційного контролю». Йдеться про роботи Л. Лунца, А. Кейліна, І. Левіна, А. Мішина, Л. Зубка, І. Латишева, І. Ільїнського, В. Туманова, Є. Черняка, В. Чиркіна, Б. Стародубського, С. Зівса, Б. Громакова, І. Ледяха, Г. Бойченка, Ю. Юдіна, М. Баглая, С. Іванова, М. Крутоголова, В. Гантмана, К. Гуценка, О. Жидкова, Н. Сидорова, Ю. Ур'яса, Ю. Авдеева, В. Струннікова, Г. Александренка, Б. Крилова¹ та інших авторів, серед яких було чимало вихідців з України.

¹ Лунц Л.А. Суд Соединенных Штатов Америки на службе монополистического капитала. — М., 1948; Кейлин А.Д. Судостроительство и гражданский процесс капиталистических государств. — М., 1950; Левин И.Д. Крах буржуазной демократии и современное государственное право капиталистических государств. — М., 1951 (надалі такої критики були присвячені й інші індивідуальні і колективні праці автора: Конституции государств Ближнего и Среднего Востока. — М., 1956; Конституционный механизм диктатуры монополий. — М., 1964; Буржуазные конституции в период общего кризиса капитализма. — М., 1966); Мишин А.А. Центральные органы власти США — орудие диктатуры монополистического капитала. — М., 1954; Зубок Л.И. Очерки истории США. — М., 1956; Латышев И.А. Государственный строй Японии. — М., 1956; Ильинский И.П. Государственный строй Федеративной Республики Германии. — М., 1957; Туманов В.А. Критика современной буржуазной теории права. — М., 1957; Черняк Е.Б. Государственный строй и политические партии США. — М., 1957; Чиркин В.Е. Дискриминация национальных меньшинств в США. — М., 1958; Чиркин В.Е. Формы государства, переходного к социалистическому типу. — М., 1966; Стародубский Б.А. Государственное право буржуазных государств. — Свердловск, 1958—1960; Зивс С.Л. Кризис буржуазной законности в современных империалистических государствах. — М., 1958; Громаков Б.С. Очерки по истории антидемократического законодательства США. — М., 1958; Бойченко Г.Г. Конституция Соединенных Штатов Америки. Толкова-

Більш за все «дісталоя» від радянських дослідників перших двох повоєнних десятиліть американській моделі судового конституційного контролю. Не сприймали вони ні конституційних судів ФРН та Італії, ні французького квазісудового конституційного нагляду, ні послідовників американського досвіду судової охорони конституції (Японія, Південно-Африканський Союз тощо). Різко критикувалася в СРСР практика перевірки конституційності політичних партій, запровадження гасла «юстиції без права» (В. Туманов), прагнення пристосувати конституційний контроль до вимог монополістичної буржуазії, доводити необхідність лабільності тлумачення (С. Зівс), самочинне присвоєння Верховним судом США права ревізувати закони на предмет їх конституційності (А. Мішин, К. Гуценко, Є. Черняк, Б. Громаков, Б. Крилов, Г. Бойченко та інші), використання тлумачення конституцій у вигляді «юридичної бази свободи експлуатації» (І. Левін). Радянські вчені доводили, що європейські конституційні суди є не юридичними, а політичними інституціями (В. Гантман), які спрямовані на боротьбу проти робітничого класу (Л. Зубок), визнавали неконституційними прогресивні закони (Ю. Юдін), і навпаки (Ю. Авдєєв, В. Струнников, М. Баглай), підтримували своїми рішеннями расистів (В. Чиркін, А. Гурков), гонку озброєнь (І. Ледах), придушували парламентаризм (М. Крутоголов) тощо.

Уперше у повоєнний період (1961 рік) термін «конституційний контроль» увів у заголовок (щоправда, досить критичної роботи) О. Жидков¹, а у повоєнній Україні першою працею, в якій аналізувалася історія конституційного контролю в США, стала одна з останніх робіт відомого знавця у галузі конституціоналізму і державного права Г. Александренка². Як і Г. Александренко, свою повоєнну наукову діяльність проблемам федералізму присвятив і ще один визначний український і російський правознавець, першопроходець у спробі обґрунтування необхідності становлення радянської моделі конституційного контролю на новітніх засадах, В. Дябло³. Нещадно розкритикований за подібні прагнення у Москві, він припинив дослідження з проблем конституційної юстиції ще у 30-і роки, став радянським розвідником на окупованих територіях, повернувся з Німеччини до Одеси у 1947 році, де викладав на юридичному факультеті, потім переїхав до Кишинівського університету і захистив дисертацію з проблем радянського федералізму. До питань конституційного контролю він уже не повертався. Додамо, що з радянських вчених цього періоду позитивний внесок до розробки проблем історії всесвітньої кон-

ние и применение в эпоху империализма. — М., 1959; Юдин Ю.А. Государственный строй Южно-Африканского Союза. — М., 1959; Баглай М.В. Законодательство США и борьба с забастовочным движением. — М., 1960; Крутоголов М.А. Государственный строй Франции. — М., 1960; Гантман В.И. Государственный строй Италии. — М., 1961; Гуценко К.Ф. Судебная система США и ее классовая сущность. — М., 1961 (у наступні роки К. Гуценко продовжував активно працювати у цьому напрямі. Див.: Гуценко К.Ф. Правосудие по-американски. — М., 1969; Гуценко К.Ф. Уголовный процесс основных капиталистических государств. Англия, США. — М., 1969; Гуценко К.Ф. Уголовная юстиция США. — М., 1979); Сидоров Н.А. Центральные государственные органы ФРГ. — М., 1961; Авдеев Ю.И., Струнников В.Н. Буржуазное государство в период 1918—1939. — М., 1962; Крылов Б.С. Парламент буржуазного государства. — М., 1963 та ін.

¹ Жидков О.А. Сущность конституционного контроля в США // Советское государство и право. — 1961. — № 9.

² Александренко Г.В. Буржуазный федерализм. — К., 1962.

³ Дябло В.К. Сущность государственного суверенитета и его реализация в социалистических федерациях. — Кишинев, 1969.

ституційної юстиції зробили через аналіз функціонування відповідних давньогрецьких інституцій С. Кечек'ян та М. Чельцов-Бебутов¹.

Отже, радянська модель конституційного контролю, яка існувала і еволюціонувала безперервно, з 1917 року, у перший повоєнний період розвивалась виключно на охарактеризованих раніше старих концептуальних засадах марксистсько-ленінської політико-правової ідеології, розробленої її класиками — К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. Леніним, Г. Плехановим, Й. Сталіним, Л. Троцьким, М. Бухаріним, А. Луначарським та видатними вченими-правознавцями А. Петражицьким, Б. Кістяківським, М. Рейснером, О. Гойхбаргом, П. Стучкою, Д. Курським, І. Разумовським, Є. Пашуканісом, М. Криленком, А. Стальгевичем, О. Малицьким, М. Доценком, М. Козловським, І. Підволоцьким та іншими, «виправленої» А. Вишинським відповідно до генеральної лінії ВКП(б). З названого списку політичних діячів і науковців до розглядуваного періоду дожили лише Й. Сталін (помер у 1953 р.), А. Вишинський (помер у 1954 р.), О. Гойхбарг (помер у 1962 р.) та А. Стальгевич (помер у 1983 р.). Але вузьконормативне праворозуміння (право — це накази держави), сформульоване А. Вишинським, панувало безмежно до середини 50-х років, а у дещо підправленому вигляді — до кінця цього періоду. Саме воно стало концептуальною платформою для еволюції радянської моделі конституційного контролю, як і правознавства в СРСР у цілому, у 1945—1980 роках і надалі.

По суті, цей різновид антиюридизму, розвинутий А. Вишинським у 1949 році², дедалі більше закріплювався у працях найвідоміших радянських теоретиків права і держави³. Якщо до середини 50-х років таке праворозуміння можна пояснити певним пануванням чи залишками сталінізму, то надалі знайти йому виправдання складніше, оскільки «генеральна лінія» КПРС зазнавала значних змін. Уже в лютому 1956 року М. Хрущов на XX з'їзді КПРС виступив із знаменитою доповіддю «Про культ особи та його наслідки». Було взято офіційний курс на подолання «неприпустимих помилок Й. Сталіна», грубих порушень соціалістичної законності, забезпечення прав громадян, переглянуто тези про загострення класової боротьби тощо⁴. Жодної реакції на перегляд сутності права у розумінні не тільки А. Вишинського, а й Й. Сталіна не спостерігалось й після XXI з'їзду КПРС (січень—лютий 1959 року), де не тільки констатувалась повна і остаточна перемога соціалізму в СРСР, що само по собі викликало необхідність демократизації праворозуміння, а й ще раз рішуче засуджувались жорстокі наслідки недавнього терору під гаслами явно помилкового трактування сутності права і законності. Не було зрушень у цьому питанні і з прийняттям Програми побудови комунізму на XXII з'їзді КПРС (жовтень 1961 рік), де проголошувалось, що диктатура пролетаріату виконала свою функцію, СРСР стає «загальнонародною державою», а радянське право — «загальнонародним правом»⁵.

¹ Кечек'ян С.Ф. Всеобщая история государства и права. — М., 1944; Чельцов-Бебутов М.А. Курс советского уголовно-процессуального права. — М., 1957.

² Вишинский А.Я. Вопросы теории государства и права. — М., 1949.

³ Голунский С.А., Строгович М.С. Теория государства и права. — М., 1940; Трайнин И.П. Механизм немецко-фашистской диктатуры. — М., 1942; Трайнин И.П. Вопросы территории в государственном праве. — М., 1947; Аржанов М.А. Теория государства и права. — М., 1948; Денисов А.И. Теория государства и права. — М., 1948; Чхиквадзе В.М. Советское военно-уголовное право. — М., 1948; Теория государства и права. — М., 1949; Александров Н.Г. Сущность права. — М., 1950; Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе. — М., 1955; Теория государства и права. — М., 1955.

⁴ Докл. див.: О преодолении культа личности и его последствий. Постановление ЦК КПСС от 30 июня 1956 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. — Т. 9. 1956—1960. — М., 1986. — С. 112—124.

⁵ Программа Коммунистической партии Советского Союза. — М., 1961.

Але й «радянське соціалістичне загальнонародне право» за своєю суттю мало чим відрізнялося від «пролетарського права» епохи масових репресій і грубих порушень соціалістичної законності. Найвідоміші в СРСР правознавці, інколи «журячи» А. Вишинського за деякі його погляди, продовжували твердо стояти на позиціях вузьконормативного праворозуміння (директор Інституту держави і права АН СРСР В. Чхиквадзе, один з фундаторів радянської доктрини міжнародного права Г. Тункін, головний редактор журналу «Советское государство и право» Б. Топорнін, майбутній член Комітету конституційного нагляду СРСР Ю. Толстой та інші)¹ як до, так і після XXIII з'їзду КПРС (березень—квітень 1966), що рішуче засудив «суб'єктивізм і волюнтаризм» М. Хрущова, і після XXIV з'їзду КПРС (березень—квітень 1971), що констатував перемогу в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства, і після XXV з'їзду КПРС (лютий—березень 1976), що націвав суспільство на подальше удосконалення радянської державності і соціалістичної демократії. На жаль, на таких самих позиціях перебували і найвідоміший український фахівець у галузі теорії держави і права П. Недбайло², і абсолютна більшість правознавців — вихідців з України, які займалися дослідницькою роботою за межами рідної землі³.

¹ Чхиквадзе В.М. Вопросы социалистического права и законности в трудах В.И. Ленина. — М., 1960; Чхиквадзе В.М. Советское государство и личность. — М., 1978; Чхиквадзе В.М. Гуманизм, мир, личность: Вклад СССР в развитие международного сотрудничества и прав человека. — М., 1981; Тункин Г.И. Основы международного права. — М., 1956; Тункин Г.И. Вопросы теории международного права. — М., 1962; Тункин Г.И. Теория международного права. — М., 1970; Тункин Г.И. Международное право в международной системе. — М., 1978; Топорнин Б.Н. Политическая система социализма. — М., 1972; Толстой Ю.К. К теории правоотношений. — М., 1959; Толстой Ю.К. Основы гражданского законодательства. — М., 1962; Толстой Ю.К. Новый Гражданский кодекс РСФСР. — М., 1965; Иоффе О.С. и др. Вопросы теории права. — М., 1961; Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. — М., 1961; Теория государства и права. Основы марксистско-ленинского учения о государстве и праве. — М., 1962; Явич Л.С. Об определении социалистического права // Правоведение. — 1963. — № 4; Общая теория советского права. — М., 1966; Теория государства и права. — М., 1968; Основы теории государства и права. — М., 1969; Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия. — М., 1970; Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Социалистическое право. — М., 1973; Теория государства и права. — М., 1974.

² Недбайло П.Е. Введение в общую теорию государства и права. — К., 1971; Недбайло П.Е., Каримов Д.А., Самощенко И.С., Явич Л.С. К вопросу об определении понятия социалистического права // Правоведение. — 1966, № 2.

³ Це стосується і теоретиків конституційного права (М. Аржанов з Миколаєва, К. Шеремет з Краснодару, М. Шаргородський з Одеси та ін.), і фахівців з цивільного та кримінального судочинства (В. Танасевич з Чернігівщини, колишній голова Вищої економічної інспекції УСРР М. Терзиев-Порошин, К. Флейшиць з Кременчука, Р. Халфіна з Одеси, вихованець КДУ М. Чельцов-Бebutov та ін.), і знавців міжнародного та порівняльного права (кримчанин Є. Усенко, киянин Д. Фельдман та ін.), і істориків держави та права (К. Софроненко з Миргородщини, член-кореспондент АН УРСР С. Юшков та ін.). Див.: Аржанов М.А. Государство и право в их соотношении. — М., 1961; Шеремет К.П. Государственное право стран народной демократии. — М., 1956; Шеремет К.П. Компетентия местных Советов. — М., 1968; Шеремет К.П. Советское строительство. — М., 1974; Шеремет К.П. Демократия народа для народа. — М., 1975; Шеремет К.П. Теоретические вопросы правового регулирования функций местных Советов. — М., 1978; Шеремет К.П. Народное представительство в СССР. — М., 1978; Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. — М., 1961; Танасевич В.Г. Теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1967; Танасевич В.Г. Руководство для следователей. — М., 1971; Терзиев-Порошин Н.В. и др. Советская криминалистика. — М., 1961; Флейшиць К.А. Права личности в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. — М., 1961; Халфина Р.И. Договор в английском гражданском праве. — М., 1959; Халфина Р.И. Общее учение о правоотношениях. — М., 1974; Чельцов-Бebutov М.А. Советский уголовный процесс. — М., 1962; Чельцов-Бebutov М.А. Уголовный процесс. — М., 1969; Усенко Е.Т. Юридические аспекты СЭВ. — М., 1975; Усенко Е.Т. Теоретические проблемы соотношения международного и внутреннего государственного права. — М., 1978; Усенко Е.Т. и др. Международное право. — М., 1979; Фельдман Д.И. и др. Международное право. Проблемы методологии. — Казань, 1971; Фельдман Д.И. Учение Канта и Гегеля о международном праве и современность. — Казань, 1977; Софроненко К.А. Обществен-

Філософський фундамент еволюції радянського праворозуміння взагалі і розвитку соціалістичної моделі конституційного контролю зокрема у перший повоєнний період продовжував створювати директор Інституту філософії АН СРСР (до 1944 року — професійний партійний працівник, у 1953—1959 роках — посол СРСР у КНР), академік АН СРСР П. Юдін. Фундатор концепцій «розгрому ворогів на правовому фронті», необхідності перегляду всієї юридичної літератури у руслі розуміння права виключно як наказу держави у 50-х роках, залишаючись, в основному, на колишніх позиціях праворозуміння, дещо трансформував свої погляди у зв'язку із засудженням культу особи¹. З числа професійних філософів продовжували справу П. Юдіна його наступник на посаді директора Інституту філософії АН СРСР (у 1947—1954 роках), начальник Управління пропаганди і агітації ЦК ВКП(б) (у 1940—1947 роках), академік АН СРСР Г. Александров, який доводив переваги соціалістичної демократії над буржуазною, однопартійної системи над багатопартійною, відшукував шляхи до морально-політичної єдності радянського суспільства², та корінний житомирянин, головний редактор журналу «Вопросы философии», один із лідерів «ідеологічної інквізиції» 30—40-х років, академік М. Мітін, який при дослідженні питань філософії права, теорії держави і соціалістичної демократії, буржуазної ідеології та «опортуністичних концепцій» нещадно розправлявся з «правими ухильниками», «філософським неленінізмом», «деборінщиною», «вавіловщиною», «космополітизмом» тощо³.

Починаючи з середини 50-х років, на розробці проблем радянської філософії права все більш зосереджувались професійні правознавці⁴. Деякі з них відчували очевидні слабкості вузьконормативного праворозуміння і робили певний внесок до концептуальних засад радянської моделі конституційної юстиції, натякаючи на можливість появи у соціалістичному праві неправових законів, неправових норм, неправових відносин тощо. Син відомого одеського правознавця, декана юридичного факультету Новоросійського університету початку ХХ століття А. Піонтковського, член-кореспондент АН СРСР, віце-президент Міжнародної асоціації кримінального права А. Піонтковський у 50-х — на початку 60-х років виступив із серією наукових статей «Деякі питання загальної теорії держави і права», «До питання про взаємовідносини об'єктивного і суб'єктивного права», «До питання про вивчення загальнонародного права», «Юридична наука, її природа і метод» тощо, в яких обгрунтовував думку про право як єдність правових норм

но-политический строй Урарту. — М., 1961; Софроненко К.А. Государственный строй России в первой четверти XVIII ст. — М., 1978; Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевской Руси. — К., 1949; Юшков С.В. Русская Правда. Происхождение, источники и значение. — М., 1950 та ін.

¹ Юдин П.Ф. От социализма к коммунизму. — М., 1962.

² Александров Г.Ф. Философские предшественники марксизма. — М., 1939; Александров Г.Ф. О современных буржуазных теориях общественного развития. — М., 1946; Александров Г.Ф. История социологии как науки. — М., 1959.

³ Див.: Митин М.Б. К 100-летию «Манифеста Коммунистической партии» Маркса и Энгельса. — М., 1948; Митин М.Б. Философия и современность. — М., 1960; Митин М.Б. Опыт Октября и закономерности социалистической революции. — М., 1967; Митин М.Б. В.И. Ленин и актуальные проблемы философии. — М., 1971; Митин М.Б. Проблемы современной идеологической борьбы. Критика социологических и социально-политических концепций. — М., 1976; Митин М.Б. Философия и социальный прогресс. Анализ современных буржуазных концепций социального прогресса. — М., 1979 та ін.

⁴ Див., напр.: Явич А.С. Проблема содержания и формы в праве. — Сталинабад, 1955; Туманов В.А. Буржуазная правовая идеология. — М., 1971; Керимов Д.А. Философские проблемы права. — М., 1972; Явич А.С. Общая теория права. — М., 1976 та ін.

і правовідносин¹. Такі самі погляди на сутність права почав обґрунтовувати і московський професор з Ростова-на-Дону С. Кечек'ян². Колишній головний нищівник ідей В. Дябла про конституційний контроль і створення Конституційного суду СРСР А. Стальгевич разом з українським правознавцем Я. Миколенком у низці статей³ і в окремих книгах⁴ з позицій «широкого» розуміння сутності права додавали до цієї формули ще й правосвідомість, тобто ще більше відходили від тоталітарно-легістського вчення А. Вишинського про право як наказ диктаторської влади⁵.

Прагнули розхитати офіційне праворозуміння, на фундаменті якого вибудовувалась радянська модель конституційної юстиції у 1946—1980 роках, майбутні голови Конституційного Суду Російської Федерації В. Зорькін та В. Туманов, уродженець Одеси (на той час заступник директора Інституту економіки промисловості АН УРСР) В. Мамутов, завідуючий сектором Інституту держави і права АН СРСР В. Нерсисянц, дещо трансформували свої погляди на сутність права член-кореспондент АН СРСР Д. Керімов, інші відомі вже тоді радянські правознавці А. Мамут, Р. Лівшиць, К. Лукашова, В. Тененбаум та інші. Але й «широкий» підхід насправді не був широким, тобто повністю ототожнював право і закон, право і законодавство, що й гальмувало перехід СРСР до новітніх, зокрема судових, засобів охорони радянських конституцій, оскільки розмежування права і не права, правового і не правового взагалі було неможливим.

Ось чому видатною подією на такому суперконсервативному фоні підходу до сутності права стала праця одеського дослідника, професора кафедри державного права юридичного факультету ОДУ М. Нуделя «Конституційний нагляд у капіталістичних державах»⁶, що побачила світ у 1964 році, доопрацьована і опублікована через чотири роки у Москві під назвою «Конституційний контроль у капіталістичних державах»⁷.

На основі вдумливого аналізу новітніх конституцій 73 країн Європи, Америки, Азії, Африки, Австралії і Океанії, їх систем конституційної юстиції, найновішої зарубіжної літератури М. Нудель зупинився на теоретичних аспектах проблем конституційного контролю, розглянув його форми, порядок оспорування неконституційних законів, виклав структуру, форми і методи конституційного контролю. І хоча праця містила традиційні закиди на адресу буржуазної демократії, подекуди акцентувала на негативних рисах західної конституційної юстиції, зокрема на «антипарламентській її спрямованості», утиску прав трудящих, вона являє собою значне прирощення знань не тільки у сфері радянського, а й світового правознавства.

М. Нудель відходив від характерних для багатьох юридичних праць того часу, часто безплідних, дискусій (наприклад, чи є різниця між поняттями

¹ Див.: Советское государство и право. — 1956. — № 1; 1958. — № 5; 1962. — № 11; 1965. — № 7. Пізніше А. Піонтковський узагальнив свої погляди у фундаментальному шеститомнику «Курс советского уголовного права» (М., 1970—1971).

² Кечек'ян С.Ф. Учение Аристотеля о государстве и праве. — М., 1947; Кечек'ян С.Ф. Нормы права и правоотношения // Советское государство и право. — 1955. — № 2; Кечек'ян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. — М., 1958.

³ Советское государство и право. — 1957. — № 12; 1965. — № 7 та ін.

⁴ Стальгевич А.К. Теория государства и права. — М., 1973.

⁵ Особливо це дістало вияв під час дискусії за «круглим столом» (1979 рік) на тему «Про розуміння радянського права». Див.: Советское государство и право. — 1979. — № 7; 1979. — № 8.

⁶ Нудель М.А. Конституционный надзор в капиталистических государствах: Конспект лекций по государственному праву буржуазных стран для студентов-заочников. — Одесса, 1964.

⁷ Нудель М.А. Конституционный контроль в капиталистических государствах. — М., 1968.

«конституційний контроль» і «конституційний нагляд»¹), а заглиблювався у складні питання стосовно поняття та сутності конституційного контролю, його виникнення і розвитку, особливостей здійснення у різних країнах, структури органів конституційного контролю, їх компетенції і правової природи, форм і порядку ревізії законів та інших нормативних актів на предмет їх відповідності конституції тієї чи іншої держави, правових наслідків визнання законів неконституційними тощо.

Дослідник не відкидав можливості здійснення конституційного контролю, до змісту якого він обґрунтовано включав не тільки перевірку законів з точки зору їх відповідності конституції, а й тлумачення останньої², політичними органами держави, зокрема парламентом. Але перевагу він надавав саме конституційній юрисдикції, тобто контролю з боку загальних чи спеціальних конституційних судів. За межами дослідження залишились інші форми політичного, а також ідеологічного, релігійного, адміністративного конституційного контролю, який у багатьох державах є основним засобом охорони конституції від її паплюження неправовими законами.

Але ще раз підкреслимо, що названі вище праці М. Нуделя стали не тільки першими у розглядуваний період спробами дослідження такої проблематики у радянській літературі, а й залишились єдиними на теренах СРСР монографічними працями з питань конституційної юстиції. Тільки після М. Нуделя в Радянському Союзі час від часу окремі правознавці почали звертатись до такої тематики, не оминаючи при цьому різких закидів на адресу гасел правової держави, панування права, верховенства права, їх теоретичної недосконалості, помилковості тощо. З'являлись і більш конструктивні роботи, зокрема, про таку важливу проблему для будь-якої моделі конституційної юстиції, як доктрина тлумачення правової норми³.

Ще однією причиною привернення уваги деяких радянських дослідників до проблеми конституційного контролю стало створення спеціальних конституційних судів у Югославії на підставі Конституції 1963 року. У березні 1967 року провідний в СРСР юридичний журнал «Советское государство и право» надав свої сторінки першому Голові Конституційного Суду Югославії Б. Йовановичу, який у ґрунтовній статті⁴ довів не тільки можливість, а й юридичну обґрунтованість та політичну доцільність існування спеціального конституційного судочинства у соціалістичній країні, тобто в умовах єдності влади.

Наступним суттєвим кроком в еволюції радянської моделі конституційної юстиції стала стаття Ю. Єрьоменка «Контроль за конституційністю законів у СРСР», опублікована у 1969 році⁵. У статті доволі сміливо стверджувалось, що конституційний контроль у Радянському Союзі не тільки

¹ Сам автор такої різниці не вбачав, про що свідчать і назва його обох праць, що вийшли у 1964 та 1968 роках.

² Нудель М.А. Конституционный контроль в капиталистических государствах. — С. 7.

³ Венгеров А.Б. О прецеденте толкования правовой нормы // Ученые записки ВНИИЗ. — М., 1966. — Вып. 5; Вопленко Н.Н. Официальное толкование норм права. — М., 1976. Згадаймо, що ще раніше захистив кандидатську дисертацію з цієї проблеми Л. Воеводін (див.: Воеводин Л.Д. Толкование норм советского социалистического права. Автореферат. — М., 1950), опублікували монографії Ю. Ткаченко (див.: Ткаченко Ю.Г. Толкование юридических норм в СССР. — М., 1950), А. Піголкін (див.: Пиголкин А.С. Толкование нормативных актов в СССР. — М., 1962), а у 70-х роках — А. Черданцев (Черданцев А.Ф. Толкование советского права. — М., 1979) та інші.

⁴ Йованович Б. Конституционные суды Югославии // Советское государство и право. — 1967. — № 3. — С. 113—123.

⁵ Еременко Ю.П. Контроль за конституционностью законов в СССР // Труды высшей следственной школы в МВД СССР. — Вып. 1. — Волгоград, 1969.

існує, а й «відображає волю й інтереси радянського народу та спрямовується на охорону завоювань соціалістичної революції у галузі конституційного законодавства»¹. Вживаючи популярне в СРСР у 20-х роках поняття «забезпечення конституційної законності», автор розумів останню як фактичну відповідність діяльності організацій і громадян вимогам радянських конституцій як у процесі їх безпосередньої реалізації, так і в заснованій на них правотворчості, як спрямованість на досягнення єдності радянського законодавства².

Реальне здійснення конституційного контролю в СРСР Ю. Єрьоменко вбачав у тому, щоб певні державні органи могли давати висновки щодо погодженості того чи іншого нормативного акта з Конституцією СРСР, конституціями союзних і автономних республік, із загальносоюзним законодавством і вживати необхідних заходів для усунення порушень. Як бачимо, такий процес нагадує і діяльність Верховного суду СРСР у 20-х роках, і Прокуратури СРСР — у повоєнний період.

Автор виокремлював такі види інституту радянського конституційного контролю: а) конституційний контроль, що здійснюється Союзом РСР; б) конституційний контроль, що здійснюється союзними республіками; в) конституційний контроль, що здійснюється автономними республіками³. До змісту контролю над конституційністю законів, що входить до повноважень СРСР, автор включав перевірку загальносоюзних законів з погляду їх відповідності Конституції СРСР, перевірку нормативних актів загальносоюзних органів з погляду їх відповідності Конституції СРСР і загальносоюзним законам, перевірку конституцій союзних і автономних республік з погляду їх відповідності загальносоюзній Конституції, перевірку законодавства союзних і автономних республік з погляду їх відповідності загальносоюзному законодавству. До повноважень союзної республіки в галузі конституційного контролю Ю. Єрьоменко відносив перевірку республіканських законів на предмет їх відповідності Конституції СРСР конституції республіки та загальносоюзним законам, перевірку конституцій автономних республік на предмет їх відповідності Конституції СРСР і Конституції республіки, перевірку законодавства союзної республіки на предмет його відповідності конституціям і законам СРСР та республік. Відповідним змістом наповнювався інститут конституційного контролю, що належить до повноважень автономної республіки.

Підкресливши, що радянський конституційний контроль здійснюється представницькими органами державної влади, автор вважає його вищою формою контрольної діяльності Радянської держави, що характеризується верховенством, виключністю і необмеженістю⁴. Спираючись на такі постулати, Ю. Єрьоменко пропонував: 1) поширити практику прокурорського нагляду на представницькі органи; 2) створити у Верховній Раді СРСР спеціальний орган конституційного контролю, позбавивши таких повноважень її Президію і поклавши їх на спеціальну Комісію з конституційного контролю, яка могла б контролювати і акти Президії Верховної Ради СРСР; 3) закріпити інститути конституційного контролю у радянських конститу-

¹ Там само. — С. 99.

² *Єрьоменко Ю.П.* Зазнач. публікація. — С. 100.

³ Там само. — С. 101.

⁴ Там само. — С. 102.

ціях; 4) прийняти закон чи положення про конституційний контроль в СРСР¹.

Після опублікування робіт М. Нуделя та Ю. Єрмоєнка увага до конституційного контролю в СРСР та інших країнах на межі 60—70-х років різко підвищилась. Одна за одною з'явилися роботи І. Ільїнського, Б. Щетініна, А. Венгерова, О. Іваненка, М. Свистунової, В. Євдокимова, Д. Бурстіна, І. Кузнецова, ще одного дослідника з Одеси — Г. Петухова, В. Лазарева, А. Мишина та ін.². Саме з цих праць розпочався кардинальний поворот у концептуальних поглядах на проблему конституційної юстиції взагалі і у ставленні до неї радянських правознавців зокрема. Вчені почали стверджувати, що питанням конституційного контролю і конституційної законності в СРСР та інших соціалістичних країнах надається велика увага, що дотримання Конституції Союзу РСР повинне забезпечуватися політичними, економічними, ідеологічними, громадськими, юридичними і організаційними гарантіями, що конституційна законність є ядром революційної, загальної законності, що поняття конституційного контролю і конституційного нагляду є тотожними, а здійснюються вони всіма державними органами, у тому числі й прокуратурою. А. Венгеров слідом за О. Лейстом одним з перших почав стверджувати, що радянські суди і раніше, і в 60—70-х роках завжди здійснювали конституційний нагляд, що дорівнює, на його погляд, безпосередньому застосуванню норм Конституції³. З ним не погоджувався В. Патюлін, доводячи ненормативний характер конституційних приписів, які набувають нормативності лише у разі їх конкретизації в законах⁴. Відмежовував поняття конституційного нагляду від конституційного контролю І. Кузнецов, який розглядав конституційність (точне і неухильне дотримання принципів, норм та інших приписів конституції всіма органами держави, посадовими особами, організаціями, закладами і громадянами) як найважливіший принцип соціалістичної законності, а конституційний контроль — як один з головних засобів охорони соціалістичної конституції. Значно більше уваги, ніж в попередні роки, приділяли радянські дослідники аналізу досвіду інших країн у галузі здійснення конституційного контролю, а також історії еволюції конституційної юстиції. Але остання, як і у зарубіжній літературі, висвітлювалась лише епізодично.

На жаль, як і В. Дябло, відійшов у повоєнний період від проблематики

¹ Там само. — С. 109—110.

² Ильинский И.П., Щетинин Б.В. Конституционный контроль и охрана конституционной законности в социалистических странах // Советское государство и право. — 1969. — № 9. — С. 40—48; Венгеров А.Б. О применении конституционных норм судебными органами СССР // Советское государство и право. — 1969. — № 10. — С. 42—50; Иваненко О.Ф. Американская социологическая юриспруденция и Верховный Суд США // Труды Высшей следственной школы МВД ССР. — Вып. 1. — Волгоград, 1969. — С. 143—159; Венгеров А.Б. Конституционный контроль в СССР // Правоведение. — 1970. — № 3. — С. 32—42; Свистунова М.А. К вопросу об истории конституционного контроля. — М., 1970; Евдокимов В.Б. Институт конституционного контроля в США в период империализма. — Свердловск, 1972; Бурстин Д. Американцы: Колониальный опыт. — М., 1973; Кузнецов И.Н. Контроль за конституционностью актов высших органов власти и управления в социалистических странах Европы // Ученые записки ВНИИСЗ. — Вып. 29. — М., 1973. — С. 91—117; Петухов Г.Е. Общий надзор Верховного суда СССР по Конституции 1924 г. // Советское государство и право. — 1974. — № 4. — С. 130—134; Мишин А.А. Государственное право США. — М., 1976 та інші.

³ Венгеров А.Б. О применении конституционных норм судебными органами. — С. 45—46; Лейст О.Э. Санкции в советском праве. — М., 1962. — С. 116, 130—131; Венгеров А.Б. Конституционный контроль в СССР. — С. 37—42.

⁴ Див.: Право и коммунизм. — М., 1965. — С. 74.

конституційної юстиції один з фундаторів досліджень у цьому напрямі ще у Російській імперії професор Московського університету міжнародних відносин (з 1948 року) В. Дурденевський. У роботах періоду, що розглядається, він майже не торкався питань конституційного контролю, але це зовсім не означає, що вони не стали частиною скарбниці, з якої живилась доктрина радянської системи захисту конституції¹. Серед праць інших російських правознавців, доробок яких у 40—70-х роках доктринально збагачував радянську модель конституційної юстиції, відзначимо роботи професора Військово-юридичної академії і Вищої школи МВС СРСР С. Студенкіна, завідуючого сектору Інституту права АН СРСР, радника МЗС СРСР І. Перетерського, розробника соціологічної школи в кримінальному праві М. Гернета, професора кафедри державного права МДУ А. Мішина, завідуючого сектору проблем правосуддя Інституту держави і права АН СРСР В. Савицького, завідуючого сектору адміністративного права цього ж Інституту, майбутнього заступника голови Комітету конституційного нагляду СРСР Б. Лазарева² та інших.

З числа правознавців — вихідців з України, які працювали тоді в РРФСР, інших республіках Радянського Союзу, окрім названих вище, мабуть, найвагоміший внесок в еволюцію радянського державного (конституційного) права, а отже — і у становлення моделі конституційної юстиції СРСР, належить директору Юридичного інституту Прокуратури СРСР (до вересня 1941 року), завідуючому кафедрою державного права Московського юридичного інституту (1941—1954 роки), заступнику директора цього ж Інституту (1945—1953 роки), завідуючому кафедрою державного права і радянського будівництва МДУ (1954—1976 роки), професору кафедри державного права МДУ (з 1976 року), вихідцю з найбідніших селян с. Зрайки Володарського району Київщини С. Кравчуку. Хоч під особистим іменем вчений опублікував начебто і небагато праць³, у тому числі й на теренах сучасної Російської Федерації, С. Кравчук вважається головним фундатором становлення радянської і російської науки державного (конституційного) права. Своїм вчителем його вважають чи не всі російські конституціоналісти — Н. Фаберов, Д. Златопольський, О. Махненко, К. Шеремет, Є. Козлова, О. Кутафін, Н. Міхальова, Д. Ковачов, Є. Колюшин, С. Авак'ян, В. Фадєєв, А. Лазарєв, В. Іванова, В. Баранніков, А. Нудненко, Г. Барабашев, судді Конституційного Суду РФ В. Лучин, А. Слива та інші дослідники, абсо-

¹ Дурденевский В.Н. Международное право. — М., 1947; Дурденевский В.Н. Правила процедуры международных политических конференций XX века. — М., 1955; Дурденевский В.Н. Организация Объединенных Наций. — М., 1956; Дурденевский В.Н., Лазарев М.И. Пять принципов мирного сосуществования. — М., 1957; Дурденевский В.Н. Конституции стран народной демократии. — М., 1958; Дурденевский В.Н. Вопросы теории и практики международного права. — М., 1959; Дурденевский В.Н., Блещенко И.П. Дипломатическое и консульское право. — М., 1962 та ін.

² Студенкин С.С. Советское административное право. — М., 1949 (перевідавалась у 1950 та 1959 роках); Студенкин С.С. Советское государственное право. — М., 1950 (перевідавалась у 1955 році); Перетерский И.С. Толкование международных договоров. — М., 1959; Гернет М.Н. История царской тюрьмы. В 5 т. — М., 1951—1956; Мишин А.А. Государственное право буржуазных стран. — М., 1961; Мишин А.А. Государственное право буржуазных стран и стран, освободившихся от колониальной зависимости. — М., 1970 (перевідана у 1976 році); Мишин А.А. Центральные органы власти буржуазных государств. — М., 1972; Государственное право США. — М., 1976; Савицкий В.М. Государственное обвинение в суде. — М., 1971; Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. — М., 1975; Лазарев Б.М. Компетентия органов управления. — М., 1972.

³ Кравчук С.С. Основные принципы первой советской конституции. — М., 1958; Кравчук С.С. Государственно-правовые отношения. — М., 1960; Кравчук С.С. О характере отношений между советскими республиками до образования СССР. — М., 1963 та деякі інші.

лютна більшість яких захищала кандидатські і докторські дисертації під керівництвом С. Кравчука¹, а зараз стали основоположниками чи не всіх провідних інститутів російського конституційного права. Під редакцією С. Кравчука підготовлений і неодноразово перевиданий найавторитетніший у Радянському Союзі підручник для вузів з державного (конституційного) права².

На посаді завідуючого кафедрою державного права МДУ С. Кравчука у 1976 році змінив інший киянин, Г. Барабашев, внесок якого у концептуальне становлення радянської моделі конституційного контролю полягає у глибокому дослідженні організації владних структур як у капіталістичних, так і соціалістичних країнах, викладеного у низці індивідуальних і колективних монографій та підручників для вузів³. Полтавчанин Г. Старушенко, який у 1966 році став заступником директора Інституту Африки АН СРСР, чимало праць присвятив основам молодого конституційного права і захисту конституцій «чорного» континенту⁴. Заступник директора Інституту держави і права АН СРСР харків'янин А. Мовчан одним із перших на теренах Радянського Союзу розпочав ретельно досліджувати міжнародний досвід захисту прав людини, що, безумовно, все більше привертало увагу до цієї болючої проблеми у радянській системі конституційної юстиції⁵. Професор Всесоюзного заочного юридичного інституту (з 1964 року) та юридичного факультету МДУ одесит О. Кутафін зосереджував увагу на проблемах конституційного та муніципального права⁶. До виходу книг про радянське державне право, написаних під керівництвом С. Кравчука і Г. Барабашева, цей курс протягом усіх повоєнних років вивчався на юридичних факультетах вузів СРСР за роботою «Радянське державне право», написаною теоретиком правознавства з Миколаївщини, членом-кореспондентом АН СРСР, філософом права М. Аржановим⁷, про інші праці якого згадувалось вище. Генеральний прокурор СРСР чернігівчанин Р. Руденко редагував роботу, яка висвітлювала практичну конституційну контрольну діяльність радянської прокуратури протягом усього її існування⁸, та низку інших праць, що відіграли значну роль не тільки у становленні радянської, а й систем конституційної юстиції багатьох інших країн⁹.

У Свердловському юридичному інституті кафедру іноземного державного та міжнародного права з 1971 року очолював син українських переселенців з Переяслава професор Г. Ігнатенко, який, окрім джерел та суб'єктів міжнародного права, міжнародного кримінального права, зосереджувався на злободенних для радянської моделі конституційного контролю пробле-

¹ Це стосується і багатьох українських конституціоналістів, зокрема Л. Кривенка.

² Государственное право СССР. — М., 1958 (перевідавався у 1967, 1975, 1980 і 1985 роках).

³ *Барабашев Г.В.* Муниципальные органы современного капиталистического государства. — М., 1971; Советское строительство. — М., 1961 (перевидано у 1965, 1974, 1981 та 1986 роках); Советское государственное право. — М., 1967 (перевидано у 1975, 1980, 1984 роках); Конституционное (государственное) право зарубежных стран. — М., 1970 (перевидано у 1976, 1987 роках).

⁴ *Старушенко Г.Б.* Принцип самоопределения народов и наций во внешней политике Советского государства. — М., 1960; *Старушенко Г.Б.* Нация и государство в освободившихся странах. — М., 1967; *Старушенко Г.Б.* Мировой революционный процесс и современное международное право. — М., 1978.

⁵ *Мовчан А.П.* Международная защита прав человека. — М., 1958.

⁶ *Кутафин О.О.* Постоянные комиссии палат Верховного Совета СССР. — М., 1971; *Кутафин О.О.* Плановая деятельность Советского государства. — М., 1980.

⁷ *Аржанов М.А.* Советское государственное право. — М., 1938.

⁸ Советская прокуратура. История и современность. — М., 1977.

⁹ Нюрнбергский процесс. — М., 1954; Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. — В 7 т. — М., 1957—1961.

мах гуманітарного права і захисту прав і свобод людини¹. У Саратовському юридичному інституті з 1952 року і до кінця періоду, що розглядається, вів наукову і викладацьку діяльність вихованець юридичного факультету Київського державного університету (КДУ) Б. Віленський, який у становленні радянської системи конституційної юстиції залишився як дослідник судової реформи і контрреформи у Росії другої половини XIX століття. Останнє свідчить, що концептуальну скарбницю захисту конституції в СРСР поповнювали не тільки фахівці з державного (конституційного) права — вихідці з України, а й спеціалісти інших галузей юридичної науки. Досить нагадати про видатного радянського цивіліста, фундатора Основ цивільного законодавства СРСР 1961 року та Цивільного кодексу РРФСР 1964 року С. Братуся — вихованця правового факультету Київського інституту народного господарства, професора юридичного факультету МДУ (з 1943 року) та старшого наукового співробітника Інституту філософії АН СРСР (з 1957 року), випускника того самого факультету житомирянина Б. Маньковського з його піонерськими роботами «Проблема відповідальності у кримінальному праві» (1949 рік), «Вчення Гегеля про державу і сучасність» (1970 рік) тощо, співробітника ВНДІ Прокуратури СРСР (1971—1976 роки) і сектору проблем правосуддя Інституту держави і права АН СРСР (з 1976 року) харків'янина О. Ларіна — автора численних робіт з проблем судочинства².

Треба зазначити, що повоєнна світова практика чітко довела прорахунки основоположників класичного марксизму, що яскраво виявились у недооцінці ними можливості саморозвитку капіталізму за рахунок ефективного використання нових досягнень науки і техніки, пограбування «третього світу», у гіперболізації процесу абсолютного зубожіння пролетаріату, у перебільшенні його здатності до гуртування для спільної боротьби проти панівних верств, у недостатньому розумінні ними характеру і живучості дрібного власника, у недооцінці сили «середнього класу» тощо. Вже сама ідея диктатури пролетаріату в нових умовах відлякувала від лівих рухів величезну кількість їх можливих прихильників. Від неї стали відмежовуватись не лише соціал-демократи, а й комуністичні та робітничі партії, які підтримували зв'язки з КПРС. Під таким тиском остання проголосила, що диктатура пролетаріату виконала свої історичні функції, перестала бути необхідною і СРСР перетворюється на загальнонародну державу, що було закріплено у Конституції СРСР 1977 року і Конституції УРСР 1978 року.

Це не могло не позначитись на політико-правових концепціях у Радянському Союзі взагалі та підходах до розуміння сутності конституційної юстиції зокрема. Конституційна законність ставала вже елементом загальнонародної соціалістичної, а не пролетарської законності. Доктрина загальнонародної соціалістичної законності залишала недоторканною презумпцію верховенства закону, але почала проголошувати верховенство відповідних конституціям і законам рішень місцевих Рад над актами нижчих органів держави і посадових осіб, неприпустимість втручання центральних органів у законну (конституційну) і доцільну оперативну діяльність на місцях, неухильну реалізацію прав і свобод громадян і недопущення будь-якого свавілля органів держави і посадових осіб стосовно громадян, найсуворіше ви-

¹ *Игнатенко Г.В.* Международное право и общественный прогресс. — Свердловск, 1972; *Игнатенко Г.В.* Разрядка и международные договоры. — М., 1978; *Игнатенко Г.В.* Международное сотрудничество в борьбе с преступностью. — М., 1980 та ін.

² *Ларин А.М.* Работа следователя с доказательствами. — М., 1966; *Ларин А.М.* Расследование по уголовному делу. Планирование и организация. — М., 1970; *Ларин А.М.* От следственной версии — к истине. — М., 1976.

конання громадянами своїх «правових обов'язків» перед суспільством, державою і співвітчизниками. Такі новели у розумінні соціалістичної законності не тільки поновили вживання поняття «конституційна законність», а й свідчили про певне просування до демократизації радянської моделі конституційної юстиції. Помітне підвищення інтересу до життя і діяльності спричинило масове видання праць М. Криленка, Д. Курського, М. Скрипника та інших правознавців і державних діячів, концепції праворозуміння яких суттєво відрізнялись від постулатів А. Вишинського¹. Загальнофілософський підхід до проблем сучасних форм і методів захисту радянських конституцій зміцнювала велика увага у Радянському Союзі до перекладів, видання і перевидання багатотисячними тиражами класиків загальнолюдської політико-правової думки². Безпосередньою базою дослідження проблем конституційної юстиції стала низка конституцій зарубіжних країн, у тому числі й тих, де чітко вибудовувалась модель їх правового захисту, та колективні й індивідуальні дослідження сутності цих конституцій. Якщо протягом першого повоєнного десятиліття в СРСР видавались тексти конституцій виключно держав соціалістичного табору, тобто тих, які повністю сприймали радянську модель конституційної юстиції, то, починаючи з другої половини 50-х років до наукового обігу і відома широкої громадськості почали вводитись новітні конституції держав, які успадкували американську модель судового конституційного контролю або у її централізованому, або децентралізованому вигляді, а також конституції Австрії, ФРН, Італії та інших країн, які запроваджували петрункевічівську, тобто європейську, систему з утворенням спеціальних конституційних судів. З 1958 року надбанням науковців і радянської суспільної думки стала французька квазісудова модель охорони конституції, а у першій половині 60-х років — основні закони держав Африки, деякі з яких досить чітко виписували європейську модель конституційного контролю, а також Югославії, що сприйняла її першою серед соціалістичних держав, а з 1968 року — і Чехословаччини, яка теж проголосила про створення спеціального конституційного суду, хоча він так і не з'явився.

Звичайно, не залишилися осторонь збагачення теоретичних засад радянської конституційної юстиції розглядуваного періоду і українські правознавці. Навпаки, завдяки професорсько-викладацькому складу юридичного факультету ОДУ вони продовжували очолювати цей науковий напрям у СРСР. Досить нагадати, що і єдина в Радянському Союзі довоєнна, і єдина на теренах СРСР повоєнна монографії, безпосередньо присвячені пробле-

¹ Див.: *Крыленко Н.В.* Судебные речи. Избранное. — М., 1964; *Силокан М.Н.* Жизнь для революции. — М., 1962; *Симонов Е.Д.* Человек многих времен. — М., 1969; *Ваксберг А.И.* Прокурор Республики. — М., 1974; *Матюшин М.И.* Преданность. Повесть о Николае Крыленко. — М., 1976; *Муратов Х.И.* Первый советский Главковерх. — М., 1979; *Курский Д.И.* Избранные статьи и речи. — М., 1958; *Шифман М.А.* Дмитрий Иванович Курский. — М., 1956; *Скрипник М.О.* Статті й промови з національного питання. — Львів, 1974; *Бабко Ю.В.* Солдат партії. — К., 1962; *Бабко Ю.В., Білокобильський І.О.* Микола Олексійович Скрипник. — К., 1967; *Кошелівець І.* Микола Скрипник. — К., 1972 та інші.

² У розглядуваний період побачили світ: *Вольтер.* Избранные произведения. М., 1947; *Сен-Симон.* Избранные сочинения. — В 2 т. — М., 1948; *Маблі Г.* Избранные произведения. М.-Л., 1950; *Оуэн Р.* Избранные сочинения. — В 2 т. — М., 1950; *Дидро Д.* Избранные произведения. М.-Л., 1951; *Мелье Ж.* Завещание. — В 3 т. — М., 1954; *Монтескье Ш.* Избранные произведения. М., 1955; *Фейербах А.* Избранные философские произведения. В 2 т. — М., 1955; *Дидро Д.* Избранные атеистические произведения. — М., 1956; *Гольбах П.А.* Письма к Евгению. Здравый смысл. М., 1956; *Марат Ж.П.* Избранные произведения. В 3 т. — М., 1956; *Спиноза Б.* Избранные произведения. — В 2 т. — М., 1957; *Гегель.* Сочинения. Т. 1—14. М.-Л., 1929—1958.

мам конституційного контролю, були підготовлені одеськими юристами¹. Більше того, юридичний факультет ОДУ залишався унікальним у Радянському Союзі, оскільки тут для студентів наприкінці 60-х — у 70-х роках викладався спецкурс з питань конституційного контролю.

Традиції, закладені у цьому напрямі В. Дяблом, М. Нуделем, Г. Петуховим, вихідцем з Одеси А. Піонтковським у 40—70-х роках, незважаючи на постійні реформування юридичного факультету аж до початку 60-х років та значні інтелектуальні втрати (у 1941 році помер відомий спеціаліст у галузі судоустрою та трудового права професор І. Хмельницький, у 1952 році — видатний знавець історії українського права професор М. Слабченко, припинив наукову діяльність за віком і станом здоров'я плідний фахівець з міжнародного права П. Казанський, виїхати за кордон змушені були брати історик А. Флоровський та філософ і богослов Г. Флоровський та ін.²), розвивали самі названі правознавці (окрім В. Дябла), а також чимало їхніх колег. Усі вони працювали на відновленому в 1947 році юридичному факультеті ОДУ (декани М. Кравцов, І. Середа, Ф. Ліханов), а після його чергової ліквідації у 1954 році³ — у філіалі Всесоюзного юридичного заочного інституту (ВЮЗІ, директори П. Чебаненко, Р. Степанова, І. Михайлов, Ю. Червоний), інших вузах Одеси. 3 липня 1961 року юридичний факультет (тільки заочне і вечірнє відділення) ОДУ відродився у черговий раз. До 1965 року його очолював Ю. Червоний, до 1967 року — К. Удалих. Останній залишався на посаді декана юридичного факультету і після відновлення на ньому стаціонарного відділення у 1966 році, а потім поступився нею професору В. Колмакову.

У другій половині 40-х років фундатор радянської доктрини судового захисту конституції у межах всього Радянського Союзу В. Дябло працював на кафедрі теорії та історії держави і права юридичного факультету ОДУ, але від проблем конституційного контролю фактично відійшов⁴. Але, як було показано вище, не уникали їх доценти (згодом професори) цієї ж кафедри, відновленої у середині 60-х років, М. Орзіх та Г. Петухов. Вони присвячували свої праці дослідженню практики конституційного контролю Верховного суду СРСР у 20-х роках, таких важливих для конституційного збагачення моделі радянської конституційної юстиції проблем, як правовий вплив на особистість, розмежування компетенції між судами і органами державної влади, адміністративна юстиція тощо⁵. Професор О. Сурілов, який очолював кафедру у 1968 році, у розглядуваний період торкався проблем

¹ Дябло В.К. Судебная охрана конституций в буржуазных государствах и в Союзе ССР. — М., 1928; Нудель М.А. Конституционный контроль в капиталистических государствах. — М., 1968.

² Про доробок кожного з названих фахівців в історії конституційної юстиції йшлося раніше.

³ Студенти і частина викладачів тоді були переведені до Львівського університету.

⁴ Не торкався цих питань В. Дябло і під час його подальшої праці у Львівському, Кишинівському і Калінінградському університетах.

⁵ Петухов Г.Е. Разграничение компетенции между судами и органами государственного управления в сфере трудовых споров // Проблемы правоведения. — 1969. — № 12; Петухов Г.Е. Про діяльність революційних військових трибуналів (1918—1920 рр.) // Український історичний журнал. — 1970. — № 8; Петухов Г.Е. Общий надзор Верховного суда СССР по Конституции СССР 1924 г. // Советское государство и право. — 1974. — № 4; Петухов Г.Е. Административная юстиция в царской России // Правоведение. — 1974. — № 5; Орзіх М.Ф. Личность и право. — М., 1975; Орзіх М.Ф. Право и личность. Вопросы правового воздействия на личность социалистического общества. — К., 1978.

конституційного контролю в аспекті досліджуваних ним актуальних питань право- і державотворення у Молдавській РСР¹.

У 1979 році професор М. Орзіх став керівником кафедри державного і міжнародного права, на якій з 1966 року до раптової смерті у липні 1979 року працював автор піонерської у Радянському Союзі у повоєнний період монографії «Конституційний контроль у капіталістичних державах», ініціатор, нахненник і провідник спецкурсу з цієї проблематики для студентів будь-яких форм навчання М. Нудель. Протягом усіх років викладацької і наукової діяльності він уже не відходив від цієї проблематики, читаючи ще й курс з державного права буржуазних країн та курс міжнародного права².

З моменту відновлення юридичного факультету ОДУ названа кафедра іменувалась по-різному: кафедрою державно-правових дисциплін (керівник І. Греков), кафедрою державного і адміністративного права (керівники І. Пахомов (до 1972 року) та Л. Стрельцов (до 1979 року)). Саме останнім двом та професору Є. Додіну належить найвагоміший (після М. Нуделя) внесок у збагачення доктринальних основ радянської моделі конституційної юстиції у 60—70-х роках. Йдеться, насамперед, про їх численні роботи з проблем адміністративної юстиції, розширення конституційних прав і правового положення Української РСР та інших союзних республік, конституційних гарантій їх суверенітету, співвідношення суверенітету і компетенції з Конституцією СРСР³. Зазначимо, що перші свої праці з питань адміністративної юстиції та державного управління І. Пахомов опублікував ще під час роботи у Львівському державному університеті (ЛДУ)⁴.

Певний внесок до концептуальної скарбниці радянської моделі конституційної юстиції зробили з часу відновлення юридичного факультету ОДУ й правознавці інших спеціальностей. Йдеться про ветеранів вітчизняної юридичної науки — відомого фахівця з римського права, історії інститутів права І. Шерешевського, який у віці майже 90 років видавав змістовні пра-

¹ Сурилов А.В. История государства и права Молдавской ССР (1917—1959). — Кишинев, 1963; Сурилов А.В. О национально-государственном самоопределении молдавского народа. — Кишинев, 1969 та ін.

² Нудель М.А. Основы государственного права буржуазных стран: Тексты лекций. — Одесса, 1974.

³ Стрельцов Л.М. Соотношение суверенитета Союза ССР и союзных республик. — Одесса, 1964; Стрельцов Л.М. Правовое положение и повышение роли союзных республик в руководстве социально-культурным строительством. — Одесса, 1966; Пахомов И.Н. Развитие демократических принципов государственного управления. — М., 1966; Пахомов И.М. Правові питання комплектування кадрів в державному управлінні. — К., 1966; Пахомов И.Н. Советское административное право. — М., 1968; Пахомов И.М. Радянське адміністративне право. — К., 1970; Стрельцов Л.М. Соотношение суверенитета и компетенции в Конституции СССР и конституциях союзных республик. — Одесса, 1970; Стрельцов Л.М. Учение о суверенитете в советском праве. — Одесса, 1972; Стрельцов Л.М. Правовое положение союзной республики. — К., 1972; Додин Е.В. Доказательства в административном процессе. — М., 1972; Додин Е.В. Доказывание и доказательства в правоприменительной деятельности органов государственного управления. — К., 1975.

⁴ Пахомов И.М. Правові акти виконкомів місцевих Рад. — Львів, 1956; Пахомов И.М. Радянське адміністративне право. — Львів, 1962; Пахомов И.М. Радянська державна служба. — К., 1964; Пахомов И.М. Управління промисловістю в Українській РСР. — К., 1964; Пахомов И.М. Види радянських державних службовців. — Львів, 1965.

ці¹, знаного захисника конституційних прав селян І. Середу², багатолітнього завідуючого кафедрою цивільного права і процесу, декана факультету у 1960—1965 та у 1973—1987 роках, співавтора майже всіх найавторитетніших радянських видань з цивільного права Ю. Червоного³, відомого оборонця трудових прав громадян П. Стависького⁴, видатних фахівців з кримінального права, кримінального процесу, судочинства і криміналістики В. Колмакова⁵ та Л. Багрія-Шахматова⁶, практика і теоретика прокурорського нагляду за дотриманням конституційної законності Г. Ясинського⁷, політолога С. Аппатова⁸ та ін. Не залишилась непоміченою колективна монографія одеських дослідників, присвячена, значною мірою, конституційній контрольній діяльності польського Сейму⁹.

Далі буде)

¹ Див., напр.: *Шерешевский И.В.* Вопросы права на морском транспорте. — М., 1976.

² *Серета И.Е.* Личные и имущественные права и обязанности колхозников. — Одесса, 1965; *Серета И.Е.* Право приусадебного колхозного двора. — М., 1964; *Серета И.Е.* Права и обязанности колхозников. — Одесса, 1972; *Серета И.Е.* Юридическая природа прав и обязанностей колхозников. — Одесса, 1973; *Серета И.Е.* Правосубъектность членов колхоза. — Одесса, 1976; Советское колхозное право // *Е.И. Серета* и др. — М., 1978; *Серета И.Е.* Конституции СССР о правах колхозников. — Одесса, 1979.

³ Див.: Советское гражданское право. — Ч. 1. — М., 1970; Советское гражданское право. — Ч. 1. — М., 1976; Советское гражданское право. — Ч. 1. — М., 1980.

⁴ *Ставиский П.Р.* Трудовой договор. — Одесса, 1973; *Ставиский П.Р.* Возмещение вреда при спасении социалистического имущества, жизни и здоровья граждан. — М., 1974 та ін.

⁵ Криміналістика // *В.П. Колмаков* и др. — М., 1952; Советская криміналістика // *В.П. Колмаков* и др. — М., 1962; *Колмаков В.П.* Следственный осмотр. — М., 1969; Радянська криміналістика // За ред. *В.П. Колмакова*. — К., 1973.

⁶ *Багрий-Шахматов Л.В.* Воспитание — дело коллективное. — Минск, 1965; *Багрий-Шахматов Л.В.* Законность и культура в деятельности органов охраны общественного порядка. — Минск, 1967; *Багрий-Шахматов Л.В.* Теоретические проблемы классификации уголовных наказаний. — Воронеж, 1971; *Багрий-Шахматов Л.В.* Расизм — узаконенное беззаконие. — Минск, 1973; *Багрий-Шахматов Л.В.* Советское исправительно-трудовое право. — М., 1976.

⁷ *Ясинский Г.М.* Коллектив сказал: «Ні!» — К., 1976; *Ясинский Г.М.* Прокуратура на сторожі інтересів радянських громадян. — К., 1979.

⁸ *Аппатов С.И.* Американская историография германской проблемы. — М., 1966; *Аппатов С.И.* США и Восточная Европа. — М., 1979; *Аппатов С.И.* Школы и направления в американской историографии послевоенных международных отношений // История и историки. — М., 1980 та ін.

⁹ Контрольная деятельность представительских органов государственной власти ПНР. — Одесса, 1973.

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

М. Савенко,

кандидат юридичних наук,
доцент, заслужений юрист України,
суддя Конституційного Суду України у відставці

Під поняттям «конституційна юстиція» розуміється діяльність спеціалізованих органів, однією з функцій яких є здійснення конституційного контролю, що відіграє важливу роль у функціонуванні державного механізму, забезпеченні конституційної законності, захисті прав і свобод особи. За досить короткий час конституційна юстиція стала необхідною інституцією демократичної держави. Її ефективність, а також можливість вирішення завдань засобами конституційної юстиції значною мірою залежать від стану правової культури та механізмів її формування.

За формального підходу конституційну юстицію розглядають як сукупність матеріальних і процесуальних норм, закріплених, зазвичай, у конституції та законах, що регулюють питання набуття статусу судді органу конституційної юстиції. Значимість конституційної юстиції, обсяг її нормативного регулювання дозволяє виділити відповідні норми права в окремий підінститут галузі конституційного права.

Статус судді органу конституційної юстиції може набути особа, яка відповідає нормативно встановленим вимогам для зайняття цієї посади і призначена (обрана) на цю посаду в установленому законом порядку. Під порядком призначення на посаду розуміється здійснення його компетентним органом з додержанням відповідної процедури. Таким чином, складовими формування органів конституційної юстиції є сукупність вимог до кандидата на зайняття посади судді, до вже призначеного судді, до умов перебування на посаді, порядок і процедура призначення відповідними органами на посаду судді.

Формування органів конституційної юстиції означає не просто формальне комплектування судьями, які відповідають встановленим вимогам, а суддями, здатними самостійно, незалежно, неупереджено здійснювати конституційне правосуддя, забезпечувати верховенство Конституції в національній правовій системі. Тому ефективність діяльності конституційної юстиції значною мірою залежить від добору кандидатур на посаду судді.

Загальним правилом, незалежно від нормативного визначення, є призначення на цю посаду громадянина відповідної держави. Навіть у країнах, де допускається подвійне громадянство, зокрема в Росії, судьями конституційної юстиції призначаються особи, які мають єдине громадянство. Це правило зумовлене особливим статусом конституційної юстиції як сукупності органів держави, що здійснюють судочинство. Право здійснювати владні повноваження у державі належить переважно її громадянам. Винятки з цього правила встановлюються Конституцією, з урахуванням особливостей національних відносин і порядку комплектування органів конституційної юстиції.

Відповідно до статті VI Конституції Боснії і Герцеговини три з дев'яти членів Конституційного Суду, яких вибирає Голова Європейського суду з прав людини, не повинні бути ні її громадянами, ні громадянами будь-якої сусідньої держави¹.

Верховний Суд Кіпру діє у складі трьох суддів, двоє з яких обов'язково повинні бути греком і турком та мати громадянство Республіки. Третій суддя, згідно з частиною третьою статті 133 Конституції Республіки Кіпр, не може перебувати у громадянстві (підданстві) Республіки, Королівства Греції, Турецької Республіки, Об'єднаного Королівства і його колоній².

Наступною вимогою, яка в законодавстві окремих країн взагалі не встановлюється, є досягнення певного віку, тобто віковий ценз. Він може бути визначений безпосередньо або опосередковано через кваліфікаційні вимоги щодо освіти і стажу попередньої роботи, про що буде сказано окремо. Не встановлені вікові обмеження для суддів конституційної юстиції Болгарії, Іспанії, Італії, Франції, Хорватії. В Італії наймолодшими суддями, як правило, є університетські професори, від яких не вимагається певного стажу викладацької роботи, на відміну від адвокатів, для яких він має бути не менше 20 років. Наймолодшого суддю Конституційного Суду Італії обрано у віці 40 років³.

Аналіз питання встановлення вікового цензу для зайняття посади судді дозволяє виокремити різні підходи до його визначення: вимога мінімального віку (Азербайджан, Казахстан — 30 років; Вірменія, Грузія, Киргизстан — 35 років; Бельгія, Словенія, Україна, Росія — 40 років; Угорщина — 46 років), мінімального і максимального віку (Таджикистан — не молодше 30 і не старше 60 років) та максимального віку (Туреччина — не старше 40 років; Молдова — не старше 65 років).

Поряд з встановленням певного віку для зайняття посади в окремих країнах встановлюється максимальний вік перебування на посаді: Казахстан, Таджикистан — 60 років; Туреччина, Україна, Мальта — 65 років; Кіпр, ФРН — 68 років; Австрія, Албанія, Вірменія, Білорусь, Киргизстан, ПАР, Латвія, Росія — 70 років; Угорщина — 71 рік.

Встановлення вікового цензу як умови перебування на посаді судді спрямоване на забезпечення його продуктивної діяльності. Призначатися на посаду судді має особа у такому віці, щоб вона могла перебувати на цій посаді до закінчення строку повноважень і на момент їх припинення мала право на пенсійне забезпечення. Такий підхід сприяє незалежності судді. Зрілий вік судді свідчить про його життєвий досвід, солідну юридичну практику, а також певну матеріальну і соціальну забезпеченість.

Розглядаючи «належне мистецтво правосуддя», Платон вважав, що «не юнак, а старший муж може бути добрим суддею, який лише в зрілому віці спізнав, що таке несправедливість» і «такий суддя, очевидно, буде найкращим»⁴.

Значну увагу приділяють вимозі професійності, що включає наявність певної освіти та досвід практичної роботи. У переважній більшості країн для зайняття посади судді необхідна вища юридична освіта, хоча у законодавстві Франції та Узбекистані така вимога відсутня.

Вимоги щодо стажу роботи пов'язані переважно з роботою, що потребує правових знань. Вимога щодо мінімального стажу встановлена в законодав-

¹ Конституции государств Европы. — М., 2001. — Т. 1. — С. 440.

² Конституции государств Европы. — М., 2001. — Т. 2. — С. 257.

³ Описание конституционных судов и иных судебных органов, компетентных в области конституционного правосудия // Бюллетень конституционного правосудия. Европейская комиссия за демократию через право. — 1999. — С. 52.

⁴ Платон. Держава. — К., 2000. — Кн. 3. — С. 97—98.

стві Азербайджану, Казахстану, Латвії — 5 років; Австрії, Вірменії, Киргизстану, Литви, Таджикистану, України, Чехії — 10 років; Мальти — 12 років; Албанії, Болгарії, Іспанії, Молдови, Росії, Словачії, Туреччини, Хорватії — 15 років; Румунії — 18 років; для адвокатів в Італії — 20 років.

Поряд з вимогою щодо стажу роботи може міститися вимога стосовно професії: наприклад, в Австрії — це фахівці з числа суддів, чиновників-управлінців і професорів правових дисциплін в університетах. В Іспанії суддею може стати визначний юрист, адвокат, професор університету, державний службовець. В Італії судді обираються з числа магістратів, у тому числі й тих, які перебувають у відставці, фахівців вищих органів загальної і адміністративної юрисдикції, ординарних професорів права університетів і адвокатів. У Хорватії судьями конституційної юстиції можуть бути відомі юристи, особливо судді, прокурори, адвокати, професори права університетів, які «досягли вагомих наукових або професійних результатів, успіхів у їх суспільній реалізації»¹.

Передбачаються також і морально-етичні вимоги: високі моральні якості — у Болгарії, Вірменії, Боснії і Герцеговині, Узбекистані, Білорусі; високий моральний рівень — на Кіпрі; бездоганна репутація — у Литві.

У поодиноких випадках на законодавчому рівні встановлюється вимога щодо мови, тобто особа, яка претендує на високу посаду в органі державної влади, обов'язково має володіти державною мовою. Така вимога встановлена у законодавстві Вірменії та України. У Бельгії один суддя повинен добре володіти німецькою мовою².

Особливою вимогою, не характерною для більшості країн, де функціонують органи конституційної юстиції, є встановлення цензу осілості: у Казахстані претендент на посаду судді має проживати в Республіці, в Україні відповідна особа має проживати протягом останніх двадцяти років. Для порівняння: народним депутатом України може бути громадянин, який проживає в країні останні п'ять років, Президентом України — останніх десять років, а суддею судів загальної юрисдикції — не менше десяти років. Мета цієї вимоги — забезпечити знання кандидатом умов життя, політичних та економічних процесів, культури, у тому числі правової, що дозволить йому краще орієнтуватися в національній правовій системі, розуміти волю правотворчого і правозастосовного органу під час прийняття нормативно-правового акта або його застосування. На наш погляд, вимога щодо часу проживання є недоцільною, оскільки вона істотно не впливає на професійний рівень і моральні якості кандидата на посаду судді.

Інколи має місце вимога щодо характеру виконуваної роботи. В Австрії до складу Конституційного Суду не можуть входити члени Федерального уряду, уряду землі, члени Національної ради, Федеральної ради або іншого загального представницького органу, особи, які є працівниками апарату чи іншими функціонерами будь-якої політичної партії. Членами представницьких органів також забороняється бути судьями і після дострокової відмови від мандата до закінчення строку повноважень чи діяльності.

В Угорщині суддею органу конституційної юстиції не можуть призначатися особи, які протягом чотирьох років, що передували обранню суддею, були членами уряду, працівниками апарату політичної партії або обіймали керівну посаду в органах виконавчої влади³.

¹ Описание конституционных судов и иных судебных органов, компетентных в области конституционного правосудия / Бюллетень конституционного правосудия. Европейская комиссия за демократию через право. — 1999. — С. 126.

² Там само. — С. 20.

³ Там само. — С. 33.

Встановлюються також і певні обмеження щодо заняття окремими видами діяльності, несумісними зі статусом суддів. Вони спрямовані на забезпечення їх незалежності, деполітизацію, ефективне виконання обов'язків.

Несумісним з посадою судді є представницький мандат члена парламенту Албанії та Франції, будь-який представницький мандат у Білорусі, Боснії і Герцеговині, Іспанії, Італії, Казахстані, Киргизстані, Латвії, Литві, Росії, Угорщині, Україні.

Заборона займати інші посади в органах державної влади встановлюється: в Албанії — членів уряду, суддів, прокурорів; у Болгарії — в уряді чи державному апараті; у Молдові — публічні посади; у Росії — займати або зберігати за собою інші державні посади; у Словенії — будь-які посади в державних органах, а також в органах місцевого самоврядування; в Угорщині — у будь-яких державних органах. Вимога несумісності з будь-якими іншими посадами чи іншою професійною діяльністю закріплена у законодавстві Бельгії, Грузії, Іспанії, Казахстану, Киргизстану, Латвії, Литви, Угорщини, України.

Обмеження щодо політичної діяльності стосуються заборони членства в політичних партіях, інших політичних об'єднаннях, рухах, громадських організаціях, що переслідують політичні цілі (Албанія, Вірменія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Грузія, Білорусь, Киргизстан, Латвія, Македонія, Молдова, Польща, Румунія, Росія, Словачія, Словенія, Україна), або здійснення керівних функцій у політичних партіях (Іспанія, Португалія), участі у політичній діяльності (Вірменія, Грузія, Литва, Португалія, Україна). Не допускається членство в громадських об'єднаннях, профспілках у Болгарії, Молдові, Україні. Встановлюються також обмеження щодо заняття підприємницькою, професійною комерційною діяльністю, приватною практикою, виконання оплачуваних робіт (Албанія, Вірменія, Бельгія, Болгарія, Білорусь, Грузія, Іспанія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Португалія, Румунія, Росія, Словачія, Україна).

В окремих випадках дозволяється займатися педагогічною, науковою, творчою діяльністю (Вірменія, Білорусь, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Росія, Словачія, Україна). У Румунії дозволяється викладати у вищих школах права, у ФРН — викладати право в університетах, а в Португалії — викладати і займатися юридичною дослідницькою діяльністю, тільки безоплатно. У Франції членами Конституційної Ради не можуть бути члени Європейського парламенту, а також Економічної Ради і Соціальної Ради.

Вимога несумісності посади судді органу конституційної юстиції з іншими видами діяльності має свої переваги і недоліки. З одного боку, виконання будь-якої іншої роботи відволікає суддю від його основної функції — здійснення правосуддя, певною мірою впливає на якість та ефективність його роботи та конституційної юстиції в цілому. З іншого боку, заняття науково-дослідницькою, викладацькою, творчою діяльністю в галузі юриспруденції збагачує теоретичні знання і професійний рівень судді.

Заборонити заняття індивідуальною науково-дослідницькою і творчою діяльністю практично неможливо. Разом з тим мають бути встановлені певні межі такої діяльності: по-перше, вона має бути другорядною і не заважати виконанню функцій судді; по-друге, мати характер постійної роботи у межах загальноновизначеного робочого часу. Вона не може стосуватися питань, що є предметом діяльності конституційної юстиції, зокрема участі у розробці нормативно-правових актів, які є об'єктом її судового конституційного контролю або офіційного тлумачення, проведення експертизи подібних актів тощо, і не повинна впливати на незалежність і неупередженість судді.

Проблема добору кандидатур на посаду судді органу конституційної юстиції не вичерпується формальними вимогами. Незважаючи на джерело, яке їх встановлює (конституція, конституційний чи звичайний закон), не можна беззастережно стверджувати, що особа, яка відповідає цим вимогам, має професійні якості судді. Важливо встановити критерії, які допоможуть визначити, чи спроможна особа здійснювати конституційне правосуддя. Напрацюванню таких критеріїв сприятимуть ґрунтовні теоретичні дослідження правового статусу судді органу конституційної юстиції, вивчення даних про його особу, якість і ефективність діяльності на посаді судді. При доборі кандидатур на цю посаду не можна нехтувати критеріями добору професійних суддів органів інших судових юрисдикцій.

Невиправданими є пропозиції призначати суддями Конституційного Суду України тільки професорів права¹ або вимога мати вчений ступінь кандидата чи доктора юридичних наук для 2/3 їх складу².

Відомо, що вчене звання професора присвоюють, як правило, докторам наук, які працюють у відповідних закладах і мають вчене звання доцента чи старшого наукового співробітника, є авторами наукових і науково-методичних праць, підготували не менше як п'ять кандидатів наук і залучені до педагогічної роботи. Поряд з цим загальним правилом, як виняток можливе присвоєння такого вченого звання і кандидатам наук. Однак не кожен доктор наук може мати вчене звання професора, яке не є безумовною ознакою вищого професійного рівня. Крім того, окремі особи можуть мати не менший, або й вищий, фаховий рівень знань, не маючи вчених звань і наукових ступенів. Не випадково лише в Конституції Білорусі міститься вимога до кандидата на посаду судді Конституційного Суду мати вчений ступінь (стаття 116).

Вважаємо, що до складу органу конституційної юстиції обов'язково мають входити професійні судді, як правило, з числа суддів Верховного і вищих судів, котрі мають значний досвід інтерпретації норм права, формування судової практики на загальнодержавному рівні. Безумовно, суддя володіє широкими правовими знаннями з питань загальної юрисдикції і не кожен може мати поглиблені знання у певній галузі права, як, наприклад, науковець, який займається виключно нею. Однак не всі науковці мають глибокі фахові знання в усіх галузях права. Як контраргумент щодо обов'язковості наявності вченого ступення можна навести безкомпромісність професора, вченого щодо своєї позиції, їх впевненість у власній безпомилковості (так званий синдром «геніальності»), що не йде на користь колегіальному вирішенню справ.

Неприйнятним і таким, що спростовується практикою діяльності органу конституційної юстиції, є безапеляційне, необґрунтоване твердження С. Боботова про нездатність суддів загальної юрисдикції здійснювати конституційне правосуддя³.

Дещо складніше визначити, фахівців яких галузей права треба обирати до органів конституційної юстиції. Це має вирішуватися з урахуванням компетенції конституційної юстиції. Так, функція офіційного тлумачення потребує наявності у складі органів конституційної юстиції фахівців, обізнаних у різних галузях права. Найбільш доцільним є формування скла-

¹ Шевчук С. Конституційне право як інструмент трансформації українського суспільства // Українське право. — 1996. — № 3. — С. 84.

² Гергелійник В.О. Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції в Україні: дис. к.ю.н. — К. — 1999. — С. 75.

³ Боботов С.В. Конституционная юстиция (сравнительный анализ). — М., 1999. — С. 55.

ду органів конституційної юстиції з науковців і практичних працівників різних галузей, хоча певна перевага повинна надаватися фахівцям з конституційного права. Поєднання високого рівня теоретичних знань і практичного досвіду суддів забезпечить вирішення конституційною юстицією питань, віднесених до її компетенції.

До складу органу конституційної юстиції, на наш погляд, не повинні призначатися особи, які брали участь у розробці або прийнятті нормативно-правових актів, що є об'єктом конституційного судового контролю, в межах п'ятирічного терміну до призначення на посаду. Це узгоджується з добре відомим принципом, що ніхто не може бути суддею у власній справі, тобто у справі щодо оспорюваного акта. Крім того, в учасників конституційного судочинства може виникнути сумнів щодо неупередженості такого судді, а також судді, який працював в органі державної влади, акт якого оспорується. Тривала робота в органі законодавчої чи виконавчої влади зумовлює формування певного правового світогляду і спрямованість на інтереси відповідної установи, а отже, потрібен певний час для формування іншої правосвідомості.

Це питання може неоднозначно вирішуватися стосовно учасників процесу розробки і прийняття Конституції. Однією з функцій органу конституційної юстиції є правова охорона Основного Закону, яку краще зможе виконати суддя, котрий брав участь у його розробці і прийнятті. У конституційному судочинстві Молдови не допускається навіть відвід судді з підстав його участі у підготовці і прийнятті Конституції. Разом з тим необхідно враховувати правову природу і сутність Конституції, яка відтворює волю, ідеологію певних політичних сил або є продуктом компромісу між ними. Безумовно, особи, які брали участь у розробці проекту Основного Закону, виконували волю цих політичних сил, однак не можна виключати наявність у них власної позиції, відмінної від офіційної.

Нормативне визначення суб'єктів формування відповідного органу конституційної юстиції взаємопов'язано з формою правління, роллю і місцем державного органу в механізмі державної влади, засадами її здійснення. Відповідно до функціонального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову пропонуються такі способи комплектування органу конституційної юстиції: законодавчою владою, виконавчою владою, законодавчою і виконавчою владою спільно, а також законодавчою, виконавчою та судовою. Подібний підхід не охоплює багатоманітність порядку комплектування конкретного органу конституційної юстиції, участь у цьому процесі глави держави, інститут якого не належить до класичної тріади влади.

Виключно парламентом обираються судді в Македонії, Польщі, Угорщині, Хорватії, Швейцарії. Президент Республіки Кіпр, який очолює виконавчу владу, призначає суддів Верховного Суду. Глава держави і парламент беруть участь у комплектуванні органу конституційної юстиції в Албанії, Андоррі, Бельгії, Білорусі, Вірменії, Казахстані, Киргизстані, Росії, Румунії, Словачії, Словенії, Таджикистані, Узбекистані, Франції, ФРН, Чехії. Кожен з цих органів здійснює функцію добору і призначення (Андорра, Білорусь, Вірменія, Казахстан), або ж ці функції розподіляються між ними. У Киргизстані, Росії, Словенії судді призначаються парламентом за поданням Президента; у Словачії — навпаки, призначає Президент за пропозицією парламенту; у ФРН суддів обирає парламент, а призначає Президент. У разі непризначення Федеральний Конституційний Суд Німеччини пропонує кандидатури на посаду судді. В Австрії судді призначаються Президентом за пропозицією Федерального уряду, на Мальті — за пропозицією Прем'єр-

міністра. Глава держави, парламент, органи судової влади призначають суддів у Болгарії, Грузії, Італії, Молдові, Литві, Україні; глава держави, виконавча і судова влада — у Туреччині; законодавча, виконавча судова влада і глава держави — в Іспанії; законодавча, виконавча і судова влада — в Латвії; парламент і Конституційний Суд — у Португалії.

Свобода відповідних органів у доборі і призначенні суддів обмежується визначенням квоти, або кількості осіб, які автоматично включаються до складу органу конституційної юстиції. Ця квота встановлюється за професійною, мовною, етнічною, адміністративно-територіальною ознаками.

В Україні порядок комплектування органу конституційної юрисдикції встановлюється Конституцією, законами України «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон) і «Про судоустрій України» (далі — Закон про судоустрій). Основний Закон України встановлює вимоги, за якими громадянин може бути призначений суддею і перебувати на посаді (вимога сумісності), визначає органи, які здійснюють призначення і звільнення суддів, призначених Верховною Радою України та Президентом України, строк їх призначення (дев'ять років без права повторного призначення), підстави припинення повноважень. Однак Конституція України не врегульовує порядок звільнення з посад суддів, призначених з'їздом суддів України. До внесення змін у Конституцію України згідно з Законом звільнення суддів, крім випадків порушення ними присяги і вимог сумісності, коли їх повноваження припинялися за рішенням Верховної Ради України, здійснював Конституційний Суд України, що було цілком виправданим. За Законом про судоустрій звільнення суддів Конституційного Суду України здійснює з'їзд суддів України (стаття 112). Тобто наявна колізія щодо порядку припинення повноважень суддів органу конституційної юстиції, яка має бути усунута шляхом внесення змін до Закону з одночасним приведенням його у відповідність до Конституції України. Буде логічним, коли порядок припинення повноважень усіх суддів конституційної юстиції регулюватиметься єдиним нормативним актом.

Встановлена законодавством України процедура формування органу конституційної юрисдикції є недосконалою і підлягає коригуванню. Так, згідно зі статтею 6 Закону Президент проводить консультації з Прем'єр-міністром і Міністром юстиції щодо кандидатур на посади суддів Конституційного Суду і видає відповідний указ, який має бути обов'язково скріплений підписами осіб, з якими він проводив консультації. Тільки за цієї умови особа визнається призначеною. Зазначений припис не узгоджується з внесеними до Конституції України змінами, якими, зокрема, виключено положення про скріплення указу Президента підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання. За таких умов зазначені особи мали б здійснювати добір кандидатів на посаду судді, а Президент України тільки призначати, однак Конституція України не допускає обмеження його функцій у механізмі формування Конституційного Суду.

Сумнівним є положення про відповідальність Міністра юстиції України за акт та його виконання. Для здійснення повноважень Президент України має свій апарат, до складу якого не може входити Міністр юстиції. Врегульований законом механізм набуття статусу судді не передбачає участі в ньому Міністра юстиції.

Зазначені положення базувалися на Конституції України до моменту внесення до неї змін. Вона надавала значні повноваження Президенту щодо формування Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади. Він призначав міністрів і за згодою Верховної Ради — Прем'єр-міністра

України, а звільняв їх за власною ініціативою. Інститут Президента України в системі органів виконавчої влади розглядався як один з керівних центрів цієї системи. Тож проблеми добору і призначення суддів не виникало.

Внесені зміни обмежують повноваження Президента щодо формування Кабінету Міністрів України. Призначення і звільнення Прем'єр-міністра, членів Кабінету Міністрів здійснює Верховна Рада України. Збереження передбаченого Законом порядку призначення суддів Конституційного Суду Президентом України звужить його конституційні повноваження у формуванні складу Конституційного Суду до призначення на посади суддів і у складнить процес узгодження кандидатур.

Верховна Рада України призначає суддів на пленарному засіданні таємним голосуванням. Пропозиції щодо кандидатур на ці посади вносять її Голова і не менше 1/4 народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради. При цьому депутат може поставити підпис під пропозицією про висунення лише однієї кандидатури. Призначеними на посади суддів визнаються особи, які набрали найбільшу кількість голосів, але більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України.

Судді Конституційного Суду призначаються таємним голосуванням і на з'їзді суддів України. Пропозицію щодо кандидатури на посаду судді може подати кожен делегат з'їзду. На підставі цих пропозицій відкритим голосуванням більшістю голосів делегатів з'їзду визначаються кандидатури на посади суддів і по них проводиться таємне голосування. Призначеними на посаду судді визнаються кандидати, які набрали більшість голосів делегатів з'їзду.

За таким самим порядком призначаються судді на вакантні посади. При цьому Президент і Верховна Рада призначають суддю у місячний строк, а з'їзд суддів — у тримісячний строк з дня припинення повноважень судді, призначеного раніше. Призначення на посаду судді названими органами не пов'язано з характером виконуваної ним роботи. Кожен з цих органів призначає суддею особу з числа науковців, викладачів, працівників державних органів та ін.

Порядок призначення суддів органу конституційної юрисдикції встановлений Законом, і положення інших законів не можуть його змінювати. Нелегітимним буде рішення про призначення з'їздом суддів України, прийняте відповідно до частини шостої статті 115 Закону про судоустрій більшістю голосів делегатів, присутніх на з'їзді. Призначення суддів колегіальними органами має здійснюватися на єдиних, встановлених спеціальним законом, засадах: для Верховної Ради України — більшістю від її конституційного складу, а не з числа присутніх; на з'їзді суддів України — більшістю від його законно визначеного складу. На законодавчому рівні треба закріпити мінімальну кількість делегатів, які повинні обиратися на з'їзд суддів України, і принцип пропорційності представництва суддів різних судових ланок, особливо, коли розглядаються питання формування конституційних органів, які не слід залишати на розсуд Ради суддів України. За такого підходу не можна виключати проведення з'їзду суддів України за участю 50 чи меншого числа делегатів. Формально — все за законом, а по суті — знуцання над принципом верховенства права і таких його складових, як розумність, законність, справедливість.

На конкурсних засадах також мають призначатися, а точніше — обиратися, судді за квотою Верховної Ради та з'їзду суддів України. Термін «призначаються», на наш погляд, не зовсім відповідає дійсному становищу, адже Верховна Рада та з'їзд суддів фактично обирають суддів Конститу-

ційного Суду. Тож зазначені органи вносять не менше трьох кандидатур на одне вакантне місце. Кандидатури на призначення суддів парламентом мають подавати Голова Верховної Ради і не менше 25 народних депутатів України за умови ротації суддів або 75 народних депутатів у разі збереження чинного порядку призначення суддів. Передбачений Законом порядок підбору кандидатур (не менш як 1/4 народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України), за умови внесення народним депутатом України тільки однієї кандидатури, не забезпечує ні внесення ними кандидатур на конкурсній основі, ні необхідної кількості цих кандидатур. За повного складу парламенту народні депутати України можуть внести всього чотири кандидатури на посаду судді, а за неповного — не більше трьох. Решту кандидатур має вносити Голова Верховної Ради. Якщо спікер не має підтримки більшості народних депутатів, то запропоновані ним кандидатури, незважаючи на безумовну відповідність кандидатів усім вимогам, не зможуть набрати необхідної кількості голосів під час голосування. Можливо, з цим пов'язане несвоєчасне призначення суддів парламентом. За чинним порядком призначення суддів роль народних депутатів України у підборі кандидатів на посаду судді суттєво обмежується, а роль Голови Верховної Ради надто завищується.

Передбачене Законом надання висновків щодо кожної кандидатури на посаду судді відповідним комітетом Верховної Ради України спрямоване на перевірку її відповідності вимогам, передбаченим Конституцією і Законом. Це дозволяє ретельніше відбирати кандидатури на посаду судді і певною мірою підвищує відповідальність за призначення суддів як народних депутатів України, так і парламенту в цілому.

Порядок призначення судді з'їздом суддів України в Законі виписаний не досить чітко і не забезпечує належної перевірки кожної кандидатури на посаду. Зокрема, не встановлено, хто і коли може вносити кандидатури: один чи певна кількість делегатів.

Ми вважаємо, що кандидатуру на посаду судді конституційної юстиції можуть пропонувати не менш як 25 суддів, а на з'їзді суддів України — така сама кількість делегатів. Щодо строків внесення кандидатур, то останні переважно повинні вноситися до відкриття з'їзду суддів України і до проведення конференцій суддів в областях, Автономній Республіці Крим, містах Києві і Севастополі щодо висунення делегатів на з'їзд суддів. Стосовно кожної кандидатури має бути висновок відповідної ради суддів. Рішення по кандидатурі приймається на конференції суддів і направляється у Раду суддів України, яка також дає свій висновок. При цьому не повинна виключатися можливість внесення кандидатур після конференції суддів і на з'їзді суддів України. Якщо кандидатуру пропонують після конференції суддів, то висновок обласної ради суддів щодо неї, ради суддів міст Києва та Севастополя, Автономної Республіки Крим та Ради суддів України є обов'язковим. У разі внесення кандидатури на з'їзді суддів ця пропозиція має бути розглянута Радою суддів України, і за її висновком вирішуватиметься питання про включення цієї кандидатури до бюлетеня для таємного голосування.

Виникає резонне запитання, а чи не занадто ускладненою є процедура призначення з'їздом суддів України, та ще й за умови призначення суддею конституційної юстиції особу з числа суддів? Адже не кожен суддя суду загальної юрисдикції може бути суддею в органі конституційної юрисдикції, вимоги до якого значно вищі. Відмінними є й функції судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду, який, зокрема, розглядає спори щодо конституційності актів вищих органів державної влади, здійснює арбітражну

функцію стосовно цих органів. Отже, і у випадку призначення суддів з'їздом суддів України до цієї процедури не можна підходити формально.

Для Конституційного Суду України залишається проблемою забезпечення його діяльності у разі припинення повноважень більшості суддів у зв'язку із закінченням строку їх повноважень, а також внаслідок несвочасного призначення суддів, наприклад, Верховною Радою України, яка з жовтня 2005 року до серпня 2006 року не призначала п'ятьох суддів, порушуючи термін, встановлений для цього Конституцією і Законом, а ще раніше взагалі блокувала обрання суддів Конституційного Суду. Через це Конституційний Суд України працював не в повному складі, що істотно ускладнювало його роботу, впливало на ефективність діяльності та строки розгляду справ.

На наш погляд, встановлений загальний порядок призначення суддів на вакантні посади може застосовуватися і у випадках дострокового припинення їх повноважень. В інших випадках суддя повинен призначатися на посаду судді не пізніше як за місяць до закінчення його повноважень. Для цього Суд завчасно, не менш як за три місяці, повинен повідомити орган, що призначив суддю, у якого закінчується термін повноважень, про необхідність призначення нового судді. Якщо за місяць до закінчення строку повноважень судді відповідний орган не призначив нового суддю, Суд пропонує йому свої кандидатури — не менш як три на вакантну посаду. У разі непризначення судді у місячний строк це має зробити за нього Конституційний Суд України.

Деяко складнішою є ситуація з призначенням суддів з'їздом суддів України, яке потребує значних матеріальних витрат і організаційно-технічних зусиль. Передбачити можливі випадки дострокового припинення повноважень судді практично неможливо. Є ймовірність, що декілька суддів достроково можуть припинити свої повноваження у різний час, і для призначення нового судді кожного разу потрібно буде проводити з'їзд. Щоб уникнути цього, пропонуємо передбачити в Законі порядок призначення з'їздом суддів України не менш як трьох «запасних» (резервних) суддів. У разі припинення повноважень судді, призначеного з'їздом суддів, його місце займає «запасний» суддя, перший за списком. На наступному з'їзді суддів, що має проводитися раз на п'ять років, як це було раніше, список «запасних» може переглядатися або доповнюватися.

Призначений суддя складає присягу на засіданні Верховної Ради України. Легалізуючий орган, тобто Верховна Рада України, має перевірити дотримання чинного законодавства при призначенні суддів. Для здійснення такого контролю Президент України та з'їзд суддів у триденний строк після призначення направляють копії відповідних документів у Верховну Раду України. Оскільки у здійсненні конституційного правосуддя новопризначеними суддями заінтересований також і Конституційний Суд України, то копії документів про їх призначення відповідні органи повинні надсилати також і йому.

Контроль за призначенням суддів мають здійснювати й інші органи, що беруть участь у формуванні складу Конституційного Суду. У разі призначення суддів Верховною Радою України на її засіданні обов'язково мають бути присутні представники Президента, Ради суддів, Конституційного Суду, а на з'їзді суддів України — Верховної Ради, Президента, Конституційного Суду.

У разі виявлення порушень під час призначення суддів відповідні органи мають повідомити орган, який призначив суддю: щодо суддів, призначених з'їздом суддів України, — Раду суддів України, Верховну Раду України та Конституційний Суд. Якщо допущені порушення виключають можли-

вість здійснення суддею своїх повноважень, Верховна Рада України приймає рішення про недопущення його до складення присяги, а орган, який його призначив, має вирішити питання про перегляд свого рішення. За таких умов до присяги приводиться «запасний» суддя за рішенням Ради суддів України та Конституційного Суду.

Встановлення взаємного контролю за призначенням суддів дозволить: підвищити відповідальність за формування складу органу конституційної юрисдикції; уникнути призначення суддів, які не відповідають встановленим вимогам; забезпечити дотримання закріпленої законом процедури їх призначення; унеможливити будь-які інсинуації щодо легітимності призначених суддів. Запропоновані заходи взаємного контролю мають бути визначені в Законі, що обумовлено практичною необхідністю.

Відомо, що в періодичній пресі певний час порушувалося питання про легітимність суддів, призначених Президентом України до першого складу Конституційного Суду, з посиланням на те, що відповідні укази не були скріплені підписами Прем'єр-міністра та Міністра юстиції. Це негативно впливало на моральний стан усіх суддів Конституційного Суду, ставило під сумнів легітимність його рішень. Щоб зняти сумніви, Конституційний Суд змушений був перевірити відповідність призначення суддів Президентом України чинному законодавству. У результаті ніяких порушень закону при їх призначенні виявлено не було.

Відповідно до Закону суддя складає присягу на засіданні Верховної Ради України, яке проводиться за участю Президента України, а також Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України, тобто вищих посадових осіб держави, що підкреслює важливість і значущість цієї процедури. Присяга складається не пізніше як через місяць після призначення суддею. У разі запровадження дострокового призначення суддів присяга має складатися у такий самий строк, однак з дня відкриття вакансії.

Відмова від складення присяги або складення її із застереженнями виключає можливість розпочати виконання своїх обов'язків призначеним суддею. Фактично — це відмова від посади. У такому випадку він вважається непризначеним і замість нього призначають іншу особу.

Аби уникнути непорозумінь, необхідно законодавчо передбачити, що за письмової відмови від складення присяги чи неявки без поважної причини у визначений для цього день рішення про призначення судді втрачає чинність.

Вважаємо, що порядок складення присяги на засіданні Верховної Ради України за участю Президента України, Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України є надто ускладненим і невиправданим. Внаслідок такої процедури, низького рівня правової культури, правового нігілізму, що дістався нам у спадок від СРСР і розвинувся за часи незалежності України, з вини Верховної Ради України, а можливо, й інших органів державної влади, судді, призначені Президентом України і з'їздом суддів України, майже десять місяців не могли скласти присягу, чим блокувалося здійснення конституційного судочинства.

Як вийти з подібної ситуації у майбутньому? Вважаємо, це питання необхідно вирішувати у судовому порядку. Згідно зі статтею 6 Конституції України Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади має діяти відповідно до законів України. Прийняті Верховною Радою України закони є повною мірою обов'язковими і для неї. Своім рішенням суд має зобов'язати Верховну Раду України забезпечити складення присяги суддями у визначений день. Водночас суд повинен встановити механізм виконання свого

рішення, базуючись на принципах правової держави і верховенства права. Для забезпечення діяльності конституційної юстиції як органу державної влади суд може змінити порядок складення присяги, зобов'язавши суддів скласти її перед Президентом України як гарантом додержання Конституції України, за участю народних депутатів України (за їх бажанням), а також Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України. Правом на звернення до суду з цього питання мають бути наділені органи, які призначили суддів, самі судді, а також громадяни, які не можуть реалізувати право на захист прав і свобод конституційною юстицією.

Буде справедливим стягнення з Верховної Ради України на користь держави всіх витрат на утримання Конституційного Суду України з моменту закінчення місячного строку для складення суддями присяги.

З наведеного можна зробити певні висновки. Формування органів конституційної юстиції — це важлива та відповідальна процедура, від якої значною мірою залежить не лише добір та призначення суддів, а й якість правосуддя. Вона має бути досконало нормативно врегульованою і передбачати механізм забезпечення виконання приписів Конституції і законів України та правові наслідки їх невиконання або неналежного виконання.

Формування органів конституційної юстиції має здійснюватися вищими колегіальними органами державної влади шляхом обрання суддів, що сприятиме посиленню незалежності останніх. Комплектування відповідного органу конституційної юстиції повинно відбуватися на конкурсних засадах — не менше трьох осіб на вакантне місце та їх ротація. Це дозволить забезпечити більш якісний добір суддів і ефективність їх роботи. Судді повинні обиратися на один оптимальний термін (8—10 років) і складати присягу перед органом, що їх обрав, після прийняття рішення. У цьому випадку необхідно передбачити таку підставу для припинення повноважень судді, як обрання на посаду з порушенням встановленого законом порядку.

Під час добору кандидатур на посаду судді необхідно враховувати їх кваліфікаційний рівень і моральні якості. Судді повинні мати значний досвід практичної роботи за юридичною спеціальністю, стійку громадянську позицію, бути відповідальними та морально стійкими, незалежними, неупередженими при самостійному прийнятті рішень, протистояти тиску з боку політиків, посадових осіб у процесі ухвалення рішень. Колегіальний характер діяльності конституційної юстиції потребує, щоб до її складу обиралися ввічливі, комунікабельні, здатні вислухати і зрозуміти позицію інших особи. Наявність таких якостей має перевіряти не тільки орган, що призначає суддю, а й усвідомлювати сам претендент на цю посаду.

ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

К. Бабенко,

кандидат юридичних наук

Як переконує досвід сучасного конституційного розвитку України та аналіз специфіки державотворчих процесів, однією з найбільш нагальних та значущих проблем нинішнього етапу формування правової та політичної системи країни є питання, що стосуються реалізації Конституції України. Свого часу цю проблему розглядали Л. Юзьков та Є. Тихонова, які зазначали, що «матеріалізація» юридичної конституції, яка відбувається у процесі реалізації конституційних норм, принципів та положень, є невід'ємним елементом конституційного розвитку України¹. У разі коли конституція є, але її норми не реалізуються, ми маємо справу лише з псевдоконституціоналізмом. Цієї ж думки дотримується і такий визнаний вітчизняний конституціоналіст, як М. Козюбра, який вважає, що проблема реалізації Конституції, виконання її вимог усіма учасниками суспільних відносин набуває нині особливої ваги та «стає центральною не тільки для конституційного права, а й для всього правознавства»². Таким чином, досліджуючи процес становлення конституціоналізму в Україні, ми жодним чином не можемо обійти увагою проблеми, що стосуються реалізації Конституції України.

Крім загальної теоретичної та методологічної значущості, ця тематика є актуальною з наукового і практичного погляду. Справді, об'єктивні умови реалізації Конституції України переконують, що цей процес не повинен розглядатись у відриві від соціальних, політичних, економічних та інших процесів, які відбуваються у суспільстві. Тобто конституція завжди діє не у своєрідному соціальному вакуумі, а у певному суспільному середовищі, де вона реалізується і яке суттєво впливає на неї.

Це означає, що сьогодні ми вже не можемо обмежуватися спрощеною однопілляною моделлю конституційно-правового регулювання, в основу якої покладено ідею імперативного впливу конституції на суспільство, без будь-якої можливості зворотного зв'язку. Тому, разом із розвитком науки конституційного права, відбувається змістове переосмислення ряду вихідних моделей процесу реалізації конституції. У контексті цього надзвичайної наукової актуальності набуває дослідження конкретних соціальних чинників, що мають одночасний вплив як на реалізацію конституції, так і на її розвиток.

Сьогодні дедалі частіше лунають звинувачення не стільки в тому, що Конституція України є недосконалою (хоча після запровадження конституційної реформи ці закиди з'являються все частіше), скільки у тому, що в Україні так і не вдалося сформуванню надійний механізм її реалізації. З огляду на зазначене буде актуальним дослідити чинники (або принаймні їх

¹ Тихонова Є., Юзьков Л. Конституція юридична і фактична // Право України. — 1992. — № 1. — С. 9—10.

² Конституційне право України / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. — К., 1999. — С. 53.

окремі групи), здатні справляти як позитивний, так і негативний вплив на процес реалізації Конституції. Саме ця проблема і становитиме предмет дослідження в даній статті.

Зазвичай у структурі соціальних механізмів реалізації конституції виділяють такі три найбільш важливих складових елементи, як економічний, політичний та організаційний. Кожен з них відіграє властиву йому роль, про що цілком справедливо та обґрунтовано писав Ю. Тодика¹. Водночас, він наголошував, що їх роль може бути як позитивною, так і негативною. Узагальнюючи їх сукупну дію в Україні, можна дійти висновку про такі позитивні зрушення: дедалі ширше запровадження практики прямої дії конституційних норм; практичне втілення принципу поділу державної влади; становлення політичного та ідеологічного плюралізму; функціонування системи конституційної юстиції; поява нових інститутів, покликаних сприяти захисту прав і свобод людини і громадянина; підвищення ролі засобів масової інформації. Що ж до негативних тенденцій та факторів, то до них слід віднести: правовий нігілізм; слабку гарантованість прав і свобод людини і громадянина; проблемність та суперечливість конституційного законодавства, конфронтаційність владних відносин; вади в становленні парламентаризму; відсутність спільної для всієї країни загальнонаціональної ідеї; неоднозначне тлумачення суб'єктами конституційних правовідносин змісту принципу верховенства Конституції тощо². Однак зважаючи на обмеження рамками статті, ми пропонуємо звернутися лише до однієї з названих груп чинників — політичних.

Одразу ж зауважимо, що такий вибір не є випадковим, адже, на наше глибоке переконання, саме він у сучасних українських умовах відіграє чи не провідну роль, оскільки бурхливі зміни на політичній арені наразі впливають практично на всі без винятку сфери суспільного життя (включаючи й конституційно-правову). До того ж політичні події останніх років переконливо довели, що в Україні фактично народилася та оформилася вкрай небезпечна тенденція, яка веде до використання Конституції як засобу та елемента політичної боротьби за владу. Свого часу О. Скрипнюк окреслив цю тенденцію як «маніпуляцію конституцією»³. Причому він мав на увазі саме політичну маніпуляцію.

У цілому гіпотеза про наявність механізмів впливу політичних чинників на процес реалізації Конституції України виглядає досить обґрунтованою, і наврод чи знайдуться дослідники (у галузі як правових, так і політичних дисциплін), які її заперечували б. Але проблема постає тоді, коли ми з рівня «висунення гіпотез» переходимо на рівень їх практичної перевірки. Тобто якщо ми визнаємо факти впливу політичних чинників на процес реалізації Конституції України, то повинні описати механізми й специфіку цього впливу, а також визначити його можливі позитивні та негативні наслідки.

У сучасному конституційному праві процес реалізації конституції тлумачиться як порядок діяльності соціальних суб'єктів з використання, виконання, дотримання і застосування конституційних норм, спрямований на реалізацію цими суб'єктами наданих їм конституційних прав, виконання покладених на них конституційних обов'язків, утримання від заборонених дій та

¹ Тодика Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики. — Х.: Факт, 2000.

² Тодика Ю.Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина. — Х., 1998. — С. 236.

³ Скрипнюк О.В. Конституция Украины та її функції: проблеми теорії та практики реалізації. — К., 2005. — С. 58—59.

несення конституційно-правової відповідальності¹. Водночас чимало визначних фахівців-конституціоналістів погоджуються з тезою, що обмеження реалізації конституції виключно юридичними аспектами не дає повного уявлення про цей складний і надзвичайно важливий процес. Адже, крім юридичного інструментарію, за допомогою якого реалізується Конституція України, слід взяти до уваги ще принаймні два вирішальних чинники. З одного боку — загальний соціальний контекст, що впливає на реалізацію конституції, а з іншого — ставлення учасників конституційно-правових відносин до конституції в цілому та до процесу її реалізації.

Більше того, на процес реалізації конституції впливає ставлення громадян не лише до неї, а й до влади, що покликана реалізовувати конституційні положення. У цьому сенсі надзвичайно важливою детермінантою процесу реалізації конституції є легітимність влади, яку В. Сердюк пропонує тлумачити як «становище, якого спромоглася досягти влада шляхом здійснення процедури легітимації, з метою зміцнення віри підвладних суб'єктів у необхідність саме тих політичних інститутів, що запропоновані цією владою як потрібні суспільству, і означає згоду народу з владою, коли він добровільно визнає її право приймати рішення, що повинні виконуватися»². Останній момент є принциповим з огляду на те, що й сама конституція сприймається суспільством як основа чи фундамент для дій влади. У результаті цього делегітимація влади має одним зі своїх наслідків зниження рівня авторитету конституції, оскільки якщо влада як «провідник конституції» може діяти нелегітимно, то й юридичне джерело функціонування цієї влади виглядає сумнівно. Крім того, варто нагадати, що доволі часто переход від авторитарних типів політичних режимів до демократичних супроводжується зміною конституції. Зокрема, процес побудови незалежної і демократичної України — це водночас і складний конституційний процес заміни Конституції УРСР Конституцією України 1996 року.

Очевидно, що на обох зі щойно згаданих рівнів політичний фактор потенційно відіграє суттєву роль. Це пояснюється тим, що політичні інтереси, політичні потреби, політичні погляди так чи інакше позначаються на способі та манері участі конкретних суб'єктів у процесі реалізації норм конституції.

Звісно, виникнення явного конфлікту між політичними переконаннями та конституційними положеннями є вкрай рідким (у цьому аспекті може йтися хіба що про політичний екстремізм, джерелом якого є в тому числі й незгода з політичними міркувань з тими чи іншими загальновизнаними конституційними нормами і принципами³). Але на латентному рівні ці конфлікти відбуваються практично постійно. Більше того, визнання факту впливу суспільного середовища на процес реалізації конституції (адже політичні переконання безпосередньо зумовлюють порядок діяльності соціальних суб'єктів з використання, виконання, дотримання і застосування конституційних норм) пояснює доцільність певної трансформації вихідної моделі тлумачення цього процесу, яка часто застосовується у розробці тих чи інших конституційно-правових моделей. Справді, якщо об'єктивність впливу суспільного середовища, зокрема політичного, не ставиться під сум-

¹ Власов Ю.А. Теоретичні аспекти процесу реалізації права // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2004. — Вип. 24. — С. 40.

² Сердюк В. Легітимність влади як один з її основних атрибутів // Юридична Україна. — 2006. — № 11. — С. 15.

³ Див.: Француз А.Й. Політичний екстремізм як фактор дестабілізації сучасної політичної системи // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2004. — № 6 (32). — С. 25—35.

нів, тоді визначення поняття реалізації конституції треба доповнити: передбачити не лише такі юридичні ознаки конституційних приписів, як загальнообов'язковість, нормативність, державна гарантованість тощо, а й врахувати такі політичні фактори, як політична поляризація суспільства, рівень політичної конфліктності всередині владних та навколотовладних політичних еліт, характер партійної структуризації парламенту та рівень розвитку партійної системи, рівень політичної культури, динамізм розвитку політичних відносин тощо.

Отже, досліджуючи процес реалізації конституції, ми стикаємося з об'єктивною потребою чіткого переформулювання поняття «позаконституційних» факторів її реалізації. Справа в тому, що тривалий час цей процес тлумачився виключно з позицій аналізу його юридичного механізму. Не заперечуючи необхідності такої складової в процесі реалізації конституції, ми водночас визнаємо й те, що перенесення цієї юридичної моделі на практичне підґрунтя неможливе без урахування палітри суспільних факторів (у нашому випадку — політичних). Тобто йдеться про ретельне дослідження політичних властивостей, що характеризують певне суспільне середовище, яке сприяло б реалізації конституційних норм, дозволяло б цю реалізацію. Ми свідомо вживаємо поняття «дозволяло», оскільки конституційний досвід пострадянського державотворення на теренах колишнього СРСР чітко засвідчив, що неготовність політичного середовища до сприйняття конституційних норм призводить до їх формалізації, вихолощення змісту або ж до поступового відмирання (коли вони зафіксовані на папері, але не реалізуються на практиці).

Перша кореляція між процесом реалізації конституції та політичним середовищем, яку ми повинні встановити, може бути визначена як вихідна кореляція між типом політичного середовища та змістовою спрямованістю конституції. Йдеться про те, що тип політичної системи повинен відповідати змісту принципів, котрі декларуються в конституції як базові. І навпаки, якщо задекларовані конституцією базові принципи не відповідатимуть типу політичної системи, то ми матимемо об'єктивну конституційну кризу, оскільки розбіжності між юридичною і фактичною конституціями не будуть подолані (під поняттям «фактична конституція» ми розуміємо реальний порядок організації і здійснення державної влади, фактичні стосунки між державою та особою¹).

Тобто реалізація демократичної за своїм змістом та спрямованістю конституції передбачає наявність відповідної демократичної (або принаймні транзитивно-демократизованої) політичної системи. Причому зазначена кореляція між змістом конституції та політичною системою позначається на обох складниках останньої. Це означає, що реалізація демократичної конституції (яка визнає вищими цінностями права і свободи людини і громадянина та гарантує народний суверенітет, верховенство права, поділ державної влади, законність і правопорядок, участь громадян у процесі управління державними справами) потребує як демократичної державної влади (або хоча б такої, що формально визнає цінності демократії), так і демократичного суспільства (з високим рівнем політичної і правової культури, де громадяни виявляють прихильність до демократичних цінностей, беруть участь у політичному житті країни).

Навіть якщо на одному з названих рівнів почнеться ухилення від принципів демократії, то тоді включаться додаткові чинники. Як приклад мож-

¹ Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. — К., 1997. — С. 21.

на навести Рішення Конституційного Суду України № 3-зп від 11 липня 1997 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України), де зазначено, що Конституція України прийнята Верховною Радою України від імені Українського народу (преамбула Конституції України), який відповідно до статті 5 Конституції України має виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні. А отже, будь-які спроби окремих органів державної влади вийти за межі Конституції і перебрати на себе повноваження інших органів державної влади (як вони встановлюються Конституцією України) є неконституційними. Тобто навіть тоді, коли на рівні системи державної влади виникає проблема (в наведеному прикладі — це проблема функціонування системи стримувань і противаг, яку докладно розглядає Н. Жук¹), є дієві механізми, що на основі конституційних норм та Конституції України як Основного Закону дозволяють відновлювати порушені положення і, тим самим, безпосередньо реалізувати її.

Тож, як бачимо, наявність однополярної кореляції між змістом конституції та типом політичної системи є базовою запорукою політичної успішності та ефективної реалізації конституції. Адже відомо, що демократична конституція в умовах авторитарного політичного режиму є правовою фікцією, тоді як авторитарна конституція в умовах демократичної політичної системи є не більш ніж ремінісценція минулого.

Наступний важливий момент організації політичної системи, що має безпосереднє відношення до процесу реалізації конституції, пов'язаний зі специфікою взаємодії гілок державної влади. Наразі практично в усіх без винятку конституціях демократичних країн чітко зафіксовано принципи поділу державної влади. У статті 6 Конституції України зазначається: «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України». Тобто конституційно-правова фіксація принципу поділу державної влади є однією з норм сучасного конституціоналізму.

Успішність реалізації конституції залежить від того, наскільки ефективною та плідною є взаємодія різних гілок державної влади. Однак зазначаючи про необхідність поділу державної влади, не слід припускати однієї принципової помилки. Дійсно, сам факт наявності різних гілок державної влади породжує потенційні можливості для конфлікту між ними, однак, як цілком слушно наголошує М. Тесленко, конституція встановлює, що взаємодія різних гілок влади має бути зумовлена необхідністю спільної реалізації державної політики, а також виконання тих завдань, які фіксуються на найвищому конституційному рівні².

Враховуючи таку специфіку запровадження принципу поділу влади, можемо стверджувати, що успішність реалізації конституції, повнота забезпечення її принципів і норм залежать від того, наскільки окремі гілки державної влади здатні до взаємодії. На жаль, як свідчить досвід державотворення незалежної України, починаючи з 24 серпня 1991 року, однією з головних

¹ Жук Н. Система стримувань і противаг у державному апараті: витоки та основний зміст // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 4 (35). — С. 52–62.

² Тесленко М.В. Судебний конституційний контроль в Україні. — К., 2001. — С. 17–18.

проблем залишається наявність суттєвих конфліктів між законодавчою владою, з одного боку, та президентською і виконавчою, з іншого. Досить показовим прикладом цього є не лише криза влади в 1995—1996 роках (нагадаємо, що єдиним засобом її стабілізації стало підписання 8 червня 1995 року Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України), а й існування ряду специфічних органів державної влади, які, не маючи чітко визначеного конституційного статусу, тим не менше мали величезний вплив на реалізацію державної влади і створювали очевидну конкуренцію трьом її гілкам. Йдеться про Адміністрацію Президента України в тому вигляді, в якому вона діяла до початку 2005 року. Свого часу про роль цього органу в ескалації конфліктів у системі державної влади неодноразово писали вітчизняні дослідники. На цьому наголошує А. Коваленко¹ у своїй фундаментальній розвідці функціонування виконавчої влади в Україні. Ми ж згадали цю ситуацію з тієї причини, що сьогодні Секретаріат Президента України В. Ющенко, по суті, намагається йти тим самим шляхом, що й Адміністрація Президента Л. Кучми, створюючи в системі державної влади своєрідного «дублера» або «поводиря» виконавчої влади.

Навіть внесення змін до Конституції України в 2004 році, коли було реалізовано модель парламентського способу формування уряду (за винятком призначення окремих міністрів), не тільки не розв'язало цей конфлікт всередині державної влади, а навпаки, загострило його. Тепер акценти перенесено на «боротьбу за повноваження» між виконавчою владою (а разом з нею і парламентською коаліцією) та Президентом. Зрозуміло, що така нестабільна політична ситуація всередині державної влади є вкрай загрозливою для процесу реалізації Конституції України, принаймні з двох причин. По-перше, за таких умов державна влада спрямовує свої зусилля на внутрішнє протистояння, а не на забезпечення прав і свобод людини і громадянина чи сприяння економічному розвитку, посилення соціальних гарантій, підвищення життєвого рівня, усунення екологічних загроз тощо. Інакше кажучи, перманентна боротьба всередині державної влади, так би мовити, деактуалізує для держави таку мету, як реалізація Конституції. По-друге, ця загроза, на нашу думку, є вкрай небезпечною — політичні конфлікти всередині державної влади спричиняють виникнення спроб використання Конституції як засобу цієї боротьби. За своєю формою процес прийняття змін до Конституції у 2004 році був певною мірою її «корекцією» відповідно до потреб провідних політичних гравців, коли, з одного боку, було бажання обмежити широту потенційної влади нової політичної еліти, яку уособлював В. Ющенко, а з іншого — прагнення якнайшвидше отримати державну владу та важелі керування державою.

Більше того, сформована нині система державної влади тільки посилює загрози, що стоять на шляху реалізації Конституції України, оскільки недосконалість, незавершеність політичної реформи перманентно провокують нові політичні конфлікти, здатні розколоти не лише державну владу, а й саму країну — а це вже загроза територіальній цілісності України. До того ж складається вельми небезпечна ситуація, коли вже сьогодні, в світлі розмов

¹ Коваленко А.А. Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: теорія і практика. — К., 2002. — С. 339—340.

про перспективи скасування політичної реформи Конституційним Судом України, окремі політичні сили, які утворюють парламентську більшість, чітко заявили про те, що вони не виконуватимуть рішення органу конституційної юрисдикції, якщо останній скасує політичну реформу. Зауважимо, що зараз не йдеться про те, чи є підстави для скасування політичної реформи. Це тема для окремого дослідження. Найкомпетентнішу відповідь на дане запитання може дати тільки Конституційний Суд України. Мова зовсім про інше: про декларування провідними політичними силами своєї готовності діяти всупереч Конституції України, в частині другій статті 152 якої чітко зазначено, що закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Тісно пов'язаний з протистоянням усередині державної влади високий рівень політичної поляризації самого суспільства. Як нам здається, значущість цього фактора не варто применшувати з тієї причини, що велика кількість політичних конфліктів генерується саме на рівні суспільства. Разом з тим через систему представництва як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях, ці конфлікти транспонуються на рівень державної влади.

Фактично ситуація в суспільстві щодо реалізації Конституції України характеризується тими самими властивостями, що й ситуація в системі державної влади. Коли в самому суспільстві немає політичної згоди, коли ще не вироблені механізми досягнення політичного консенсусу, а не політичного компромісу (про що аргументовано пише М. Орзіх¹), то серйозно ускладнюється процес конституційного регулювання політичних відносин, а також реалізації Конституції України в її політичній площині. Адже жорсткий політичний конфлікт у суспільстві (про ступінь його «жорсткості» може засвідчити нищівне протистояння між «помаранчевими» та «біло-блакитними» під час президентської та частково парламентської кампаній 2004 й 2006 років) часто призводить до дестабілізації конституційних основ політичної системи, до можливих порушень конституційно визначених політичних прав і свобод людини і громадянина. Водночас неврегульованість політичних конфліктів на рівні суспільства, високий рівень активності політичних партій та кланових угруповань ставлять під загрозу стабільність державної влади, яка, маючи відносно невисокий рівень легітимності в очах значної кількості громадян, змушена тим не менше запроваджувати державну політику в напрямі забезпечення та реалізації Конституції України. Зрозуміло, що подібна політична дестабілізація не тільки не сприяє процесу реалізації Конституції України, а навпаки — шкодить йому, ставлячи під загрозу й непохитність конституційного ладу в цілому.

Серед політичних чинників, що негативно впливають на процес реалізації Конституції України, можна назвати й такі: відсутність об'єднуючої національної ідеї, яка могла б зняти чималу кількість проблемних моментів у політичній сфері; досить низький рівень розвитку партійної системи та слабкий зв'язок між політичними партіями та їх виборцями; неусталеність механізмів взаємодії політичних сил, які представляють різні політичні ідеології; низький рівень загальної політичної культури як на рівні державної влади, так і в суспільстві; суттєвий вплив кланово-корпоративного фактора

¹ Орзіх М. Сучасний конституціоналізм — мета конституційної реформи в Україні // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / Під ред. С.В. Ківалова, М.Ф. Орзіх. — Одеса, 2001. — С. 136—137.

на розвиток політичних відносин; традиційне домінування політичних інтересів над правовими у питаннях розвитку системи вітчизняного законодавства; незавершеність судової реформи. Зауважуючи про негативний вплив перелічених вище чинників на процес реалізації Конституції України, важливо чітко усвідомлювати, що виправлення цієї ситуації лише суто правовими методами неможливе, оскільки джерелом більшості з окреслених проблем є політика, а не право. Таким чином, прагнучи сформувати надійні політичні засади для ефективної реалізації Конституції України, ми повинні насамперед зрозуміти необхідність взаємодії сфер політики і права, коли перша з них повинна прагнути не керувати правом, а служити йому та забезпечувати його реалізацію.

Отже, підсумовуючи результати проведеного нами дослідження, можемо сформулювати такі висновки.

По-перше, проблема формування політично сприятливого середовища для реалізації Конституції України є однією з найбільш актуальних для сучасного етапу державно-правового розвитку України. Через негативний вплив політичних факторів норми Конституції виявляються не забезпеченими стабільним функціонуванням політичного організму. При цьому важливість політичних чинників зумовлена тим, що зазначена сфера постає не лише об'єктом конституційного регулювання, а й складається із суб'єктів (органи державної влади, місцевого самоврядування, неурядові організації, громадські об'єднання тощо), які в процесі взаємодії повинні гарантувати стабільність Конституції та її реалізацію.

По-друге, серед найбільш важливих ліній кореляції між станом політичних відносин та реалізацією Конституції України слід назвати такі: а) однополярна залежність характеру реалізації Конституції від типу політичної системи; б) залежність реалізації Конституції від наявності механізмів ефективної взаємодії між органами та гілками державної влади (при дотриманні принципу поділу державної влади); в) залежність реалізації Конституції від рівня поляризації та конфліктності суспільних відносин.

По-третє, подолання впливу зазначених у статті негативних політичних чинників є одним з головних завдань для України на нинішньому етапі її розвитку, оскільки дуже часто неусталеність політичних відносин, вади на рівні політичної системи становлять серйозну перешкоду на шляху українського конституціоналізму та загального державно-правового розвитку нашої країни.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС ЯК ФАКТОР ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

О. Скрипнюк,

доктор юридичних наук, професор,
академік АПрН України,
заслужений юрист України

Конституційний процес, який розпочато прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року і остаточно закріплено Актом проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, поклав край радянській системі союзної державності і став початком незалежного державотворення в Україні¹. Розробка і прийняття демократичної Конституції України стали не просто результатом демократизаційних процесів, а й увійшли до групи тих факторів суспільно-правового впливу, що стимулювали цей процес, надавши йому необхідної політичної та правової енергії. Подібна роль конституційного фактора, а також специфічний вплив Конституції на розвиток суспільних відносин зумовлені насамперед тим, що в умовах демократичних транзитів конституції вони часто виконують стимулюючу функцію шляхом моделювання таких відносин і правових інститутів, які характеризують саме демократичні країни. У цьому розумінні можна вести мову про певний «випереджаючий» розвиток конституції, зумовлений об'єктивним впливом юридичної конституції на формування і розвиток суспільних відносин у чітко визначеному напрямі.

Конституція України прийнята через п'ять років після проголошення незалежності, але це не означає, що демократичний розвиток суспільства і держави почався саме з цього моменту. Це питання є надзвичайно важливим у теоретико-методологічному аспекті. Очевидно, було б невинуватим розглядати питання реалізації функцій Конституції виключно з 1996 року. Адже у період з 1991 до 1996 року ще діяла Конституція 1978 року, хоча вона й не виконувала функцій утримання державної влади, обмеження цієї влади, оскільки жоден з проголошених принципів державності не спирався на необхідні правові засоби реалізації², так само, як і такий специфічний у правовій історії України документ, як Конституційний Договір від 8 червня 1995 року³. Увесь цей час вітчизняні науковці та політики працювали над проектами Конституції України, які виносилися на всенародне обговорення. Достатньо згадати винесений Верховною Радою України на всенародне об-

¹ Гончаренко В.Д. Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) — закономірний наслідок кризи радянської союзної державності: Матеріали наукової конференції «Конституція України — основа модернізації держави і суспільства. 21—22 червня 2001 р., Харків / Упоряд. Ю.М. Грошевий, М.І. Панов. — Х.: Право, 2001. — С. 228.

² Засць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. — К.: Парламентське вид-во, 1999. — С. 70.

³ Шаповал В. Конституційні акти України першої половини 90-х років ХХ століття // Право України. — 2000. — № 6. — С. 7—8.

говорення проект у редакції від 1 липня 1992 року. Хоча формально Конституція України ще не була прийнята, але основні ідеї, принципи та норми, закладені у ній, вже почали впливати на суспільні відносини. Формувався новий тип правової культури та правової свідомості. Тому звернемося до аналізу впливу конституційного процесу на демократизацію української держави і суспільства. Адже якщо ми досліджуємо функції Конституції у контексті основних напрямів впливу зафіксованих у ній цінностей, норм і принципів, то можна погодитися, що всі ці цінності, норми та принципи стали регуляторами суспільних відносин ще з початку 90-х років минулого століття.

Досліджуючи перший етап конституційного процесу, слід, перш за все, згадати подію, що відбулася 1 липня 1991 року, — ухвалення Верховною Радою постанови про винесення проекту Конституції України на всенародне обговорення. Як відомо, текст проекту розглядався на сесіях рад народних депутатів усіх рівнів, політичними партіями, іншими громадськими об'єднаннями, організаціями, рухами, трудовими колективами тощо¹. До Конституційної комісії Верховної Ради надійшло близько 47 320 пропозицій і зауважень (більш ніж п'ять тисяч сторінок тексту), які було враховано при підготовці нового проекту Конституції України в редакції від 26 жовтня 1993 року.

На жаль, дослідники процесу становлення українського конституціоналізму дуже часто залишають цей період поза увагою. Можливо, з погляду формування змісту тих чи інших конституційних норм або інститутів, це є виправданим. Однак, якщо йдеться про функції Конституції, про формування основних напрямів та каналів майбутнього впливу цього документа на суспільні відносини (навіть якщо Конституція перебуває ще на стадії розробки), слід з усією серйозністю підійти до аналізу цього періоду. Тож, що відбувалося в Україні у період обговорення майбутньої Конституції?

Безумовно, стверджувати про установчу функцію конституційних норм (у точному значенні поняття) на цьому етапі ми не в праві. Однак періоди конституювання самої Конституції України є надзвичайно цікавими, оскільки дозволяють побачити подвійність установчої функції, яка, по суті, може полягати у двох аспектах: а) гіпотетичному, б) категоричному. Яка відмінність між цими двома аспектами аналізу установчої функції?

Здебільшого ми звикли до категоричної інтерпретації установчої функції, коли Конституція містить чітку та однозначну норму (норми), що може бути розглянута як вичерпне визначення статусу того чи іншого органу державної влади або публічно-правового інституту, наприклад, коли Конституція однозначно встановлює коло повноважень президента чи парламенту, періодичність виборів, вимоги до кандидатів на посади президента та народних депутатів України тощо. Але якщо ми звернемося до ретельного науково-юридичного аналізу періодів, які передують прийняттю Конституції, то побачимо, що досить часто проекти містять вірогідні моделі організації державної влади та її відносин із суспільством. У результаті цього вже на стадії розробки проекту конституція закладає певні перспективи та способи встановлення державного і суспільного розвитку. До речі, в цьому сенсі досить показовим є проект Конституції України, винесений на всенародне обговорення, оскільки в ньому передбачалася можливість формування вищого органу законодавчої влади двома способами. Мається на увазі глава 19 проекту, що була подана в двох редакціях: перша передбачала однопалатні

¹ Конституція незалежної України / За ред. В.Ф. Погорілка, Ю.С. Шемшученка, В.О. Євдокімова. — К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. — С. 38.

Національні Збори (парламент)¹, друга — двопалатні Національні Збори, а стаття 126 проекту встановлювала, що «Національні Збори складаються з двох палат: Ради депутатів і Ради Послів, які є постійно діючими органами»².

Таким чином, ми безперечно можемо стверджувати про гіпотетичну установчу функцію конституції, яка полягає не стільки в тому, щоб чітко зафіксувати той чи інший правовий інститут або правову норму, скільки в тому, щоб окреслити перед суспільством загальну перспективу політичного, державного, правового розвитку. Цю гіпотетичну установчу функцію не слід плутати ні з програмною, ні з прогностичною функціями, про які йдеться в окремих теоретико-правових викладах. Її принципова відмінність від першої полягає саме у певній поліваріантності суспільного чи державно-правового розвитку, тоді як від другої її відрізняє чітке та вичерпне встановлення можливих варіантів вибору. Більше того, залежно від обраного напрямку розвитку держави і суспільства, залежно від обраної специфіки інституційно-правової структури ми отримуємо не просто певний ізольований правовий інститут, а модель організації державної влади, або принаймні її окремих найважливіших складових.

Іншою важливою функцією Конституції є стимуляційна. Вона чітко окреслилася в ході конституційного процесу в Україні. Справді, специфікою трансформації української правової і політичної системи, так само, як і всіх інших демократичних транзитів, стало намагання перейти від авторитарно-тоталітарних суспільно-правових відносин до демократичних, в основу яких покладено універсальні правові цінності, глибоку повагу до інституту прав і свобод людини і громадянина. Однак подібний перехід не може відбуватися за директивою. Адже правову та демократичну державу, громадянське суспільство не можна створити за наказом, навіть оформленим у вигляді закону. Тому в процесі демократизації України надзвичайно важливу роль відіграв конституційний процес, що дозволив суспільству та державі краще усвідомити ті цінності та принципи, які з самого початку пропонувалося покласти в основу української Конституції.

Досліджуючи специфіку та розвиток конституційного процесу з позицій з'ясування його впливу на демократизацію суспільного життя та суспільних відносин, не можна оминати такий надзвичайно важливий правовий акт, як Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 року. Ми не випадково наводимо повну назву цього правового акта, оскільки з неї випливає, що цей Договір, фактично, виконував певні функції Конституції, виступаючи основним правовим регулятором відносин не лише у сфері стосунків окремих гілок державної влади та органів місцевого самоврядування, а й у стосунках між державою та суспільством. До речі, про його вагомий роль у процесі становлення України як демократичної, правової держави зазначали В. Погорілко³, Ю. Шемшученко⁴.

¹ Конституція незалежної України. — У 3 кн. / Під заг. ред. С. Головатого. — К.: Право, Українська правничка фундація, 1995. — Кн. 1. — С. 182.

² Там само.

³ Погорілко В.Ф. Конституційні основи державного ладу України // Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — 1996. — Вип. 7. — С. 13.

⁴ Шемшученко Ю.С. Від Декларації до Конституції // Там само. — 1997. — Вип. 8. — С. 7.

Про виконання цим документом ряду базових функцій Конституції свідчить і його структура: він містив загальні положення, розділи, присвячені парламенту, президентові, уряду, судовій владі, органам прокуратури, органам місцевого самоврядування. Переконалим доказом конституційної значущості цього документа, на нашу думку, є зміст частини другої заключних положень, де зазначалося: «До прийняття нової Конституції України положення чинної Конституції України діють лише в частині, що узгоджується з цим Конституційним Договором»¹.

Як бачимо, Договір був своєрідним критерієм оцінки правомочності положень чинної на той час Конституції. Це дає нам підстави стверджувати, що він сам перетворився на своєрідну тимчасову конституцію (йшлося про строк в один рік), виконуючи такі її функції, як установча, регулятивна, охоронна, нормативно-аксіологічна, правокультурна тощо. Більше того, виходячи з аналізу заключних положень Договору можна дійти висновку, що він розглядався ще й як основа поточної законодавчої діяльності та критерій визначення чинності існуючих законів. Про це свідчить стаття 61, де було зафіксовано, що законодавство України діє в тій частині, що не суперечить нормам Договору. А частиною четвертою на сторони, які підписали Договір, покладалося зобов'язання суворо дотримуватися його положень і діяти у повній відповідності до нього.

Що ж до основних напрямів впливу Договору на розвиток суспільно-правових відносин, то тут, безумовно, слід звернутися насамперед до розділу I, який складався з п'яти статей і закріплював такі важливі положення: Україна є демократичною, соціальною, правовою державою; в Україні діє принцип верховенства Права; вся повнота влади в Україні належить народу; державна влада в Україні здійснюється на основі її поділу на законодавчу, виконавчу і судову; в Україні гарантується місцеве самоврядування; забезпечення прав і свобод людини і громадянина є головним обов'язком держави; суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; закон гарантує однаковий захист усіх форм власності. Тобто Договір виконував принаймні такі три типи функцій Конституції, як політична, економічна та ідеологічна.

Однак чи не найбільш чітко окреслювалася регулятивна функція Договору, оскільки у кожному з відповідних розділів містився перелік основних функцій та повноважень найважливіших органів державної влади. Так, частина перша статті 17 містила 27 пунктів, в яких перелічувалися повноваження Верховної Ради України. Частина перша статті 24 складалася з 24 пунктів, що фіксували повноваження Президента України, а частина перша статті 31 — з 13 пунктів, де визначалися повноваження Кабінету Міністрів України.

Таким чином, звертаючись до досвіду конституційно-правового будівництва в Україні з часу проголошення її незалежності, ми маємо всі підстави досліджувати питання впливу функцій Конституції України на суспільно-правове життя країни у ширшій історико-правовій перспективі, ніж з 1996 року. Адже однією з важливих ознак конституційного процесу 1992—1996 років стало те, що він мав безпосередній вплив на загальну демократизацію в Україні: встановлення необхідних демократичних інститутів, зазначення основних напрямів правового регулювання суспільних відносин

¹ Історія української Конституції / Упоряд. А.Г. Слісаренко, М.В. Томенко. — К.: Право, 1997. — С. 381.

та основних орієнтирів державотворчого та правотворчого процесів, підвищення рівня правової культури. Подібне розширення джерельної бази дослідження функцій Конституції має вагомим науково-методологічне значення, оскільки дає можливість об'єктивніше та повніше зрозуміти специфіку реалізації функцій Конституції в українській державі та суспільстві. Завдяки цьому ми ще раз переконуємося у величезному впливі Конституції на формування демократичних, заснованих на універсальних правових цінностях, суспільних відносин.

Зазначаючи про вплив конституційного процесу на формування та розвиток суспільних відносин в Україні, доцільно звернути увагу на ще одне коло питань. Той складний шлях, який додала Україна у перехідний період (і, на жаль, ще досі не здолала), дозволяє нам дещо по-новому подивитися на процес впливу конституції на найважливіші суспільні відносини. Досліджуючи її функції, ми, як правило, розглядаємо їх в умовах певної стабільної політичної системи або стабільного типу держави. Інакше кажучи, є всі підстави стверджувати про функціонування конституції в умовах розвинутої демократії або ж в умовах авторитарно-тоталітарної держави. Але чи є процес реалізації функцій конституції інваріантним (незалежним) щодо типу держави? Чи в усіх випадках ми маємо справу з однією й тією самою системою функцій конституції? Відповідь на це запитання є принциповою з огляду принаймні на дві причини. По-перше, у разі виявлення відмінності у функціонуванні конституції в умовах демократичних та недемократичних типів держави ми можемо спиратися на неї як на певний критерій оцінки типу держави. По-друге, це дозволило б нам краще зрозуміти внутрішні властивості побудови функцій конституції та яким чином їх реалізація пов'язана із забезпеченням правового статусу конституції як акта найвищої юридичної сили, основи всієї системи законодавства країни. Тому логічним продовженням дослідження теоретико-методологічних підходів у визначенні місця й ролі реалізації функцій конституції в процесі суспільно-правового розвитку має стати звернення до щойно окреслених проблем.

ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЯК СКЛАДОВА КОНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОНСТИТУЦІЇ

М. Тесленко,
кандидат юридичних наук

Серед різноманітних теоретичних проблем правової охорони конституції, які автор досліджував у низці опублікованих статей, однією з найактуальніших є проблема обов'язків людини і громадянина як складова конституційної системи обов'язків. Вона повинна інтерпретуватися в єдності з цінностями і цілями, які проголошує і захищає Конституція. Суб'єктом конституційних обов'язків виступає не тільки особистість як співчлен держави й асоціації громадян, а й держава як особлива установа, органи публічної влади, їх посадові особи, і навіть народ у цілому. Обов'язки є настільки ж необхідним елементом правового регулювання, як і права. Вони іманентні всякому правопорядку і демократичній, соціальній державі, що керується правом і несе обов'язки стосовно людини і громадянина. Це саме можна сказати і про особистість, яка живе у суспільстві і несе відповідальність за суспільство і перед суспільством.

Слід зазначити, що на нинішньому етапі теорія і практика приділяють менше уваги відповідальності особистості перед державою¹. У державно організованому суспільстві саме в конституційних правах і обов'язках, зумовлених необхідністю не тільки забезпечення існуючого правопорядку, а й соціального прогресу, що органічно випливає з об'єктивних законів, фіксується ступінь досягнутої в суспільстві і забезпечуваної державою свободи². Серед вітчизняних учених пострадянського простору, які розробляли проблематику основних обов'язків людини і громадянина, варто назвати А.З. Георгіцу, А.М. Колодія, Л.І. Летнянчина, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, О.Ф. Фрицького, В.М. Шаповала та ін. Більшість авторів досліджують цю проблему, звертаючись до глибоких коренів даного соціального явища, розглядають його в аспекті кореспондування прав і обов'язків у правовідносинах, а також у контексті дослідження концепції статусу особистості. У зв'язку з цим буде цікаво доповнити численні розробки враховуючи значен-

¹ Важко погодитися з твердженням, що теорія і практика головним чином приділяють увагу відповідальності особистості перед державою. Ще менше уваги теорія приділяє тій відповідальності держави, яку переважно опосередковує такий вид відповідальності, як конституційно-правова. Це — відповідальність парламенту, уряду, президента, а також народних депутатів, міністрів, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. Наша держава, її органи і посадові особи сьогодні практично не несуть відповідальності з конституційно-правового погляду (*Погорілко В.Ф.* Теоретичні і практичні проблеми сучасного українського державотворення // *Бюлетень Міністерства юстиції України.* — 2005. — № 10. — С. 14).

² *Эбзеев Б.С.* Личность и государство в России: от либеральных мифов к социальной солидарности как основе взаимной ответственности и конституционных обязанностей // *Вестник Уставного Суда Калининградской области.* — 2005 (июль). — № 5—6. — 2006 (июль). — Юбилейный. — С. 118.

ня обов'язків людини і громадянина як складової конституційного механізму забезпечення правової охорони конституції.

Останнім часом окреслилася тенденція, відповідно до якої «обов'язки громадянина оголошуються пережитком соціалістичного минулого, якому немає місця в демократичному сьогоденні, подібно до того, як порівняно недавно будь-який негатив у соціальній дійсності або індивідуальній поведінці оголошувався пережитком «капіталізму»¹. Треба враховувати, що обов'язки є дуже важливим елементом механізму саморегуляції і саморозвитку суспільства. Саме в такому широкому аспекті, як поєднання прав і обов'язків особистості, і полягає соціальне призначення демократії та настільки ж атрибутивна якість особистості, яка розвивається в суспільстві собі подібних. Усі ми, незалежно від соціального статусу і матеріального добробуту, є співчленами соціально-політичного союзу, що передбачає певні зобов'язання. Ніхто не може без наслідків для самого себе і для суспільства проігнорувати зобов'язання, що випливають з цієї взаємності, оскільки ризикує втратити джерела, що живлять його власне існування². Без обов'язків і відповідальності особистості, що корелюють її свободі і правам, неможлива соціальна солідарність як баланс інтересів ні у стосунках між громадянами та їх об'єднаннями, ні у їхніх взаєминах з державою³. Таким чином, обов'язки є об'єктивною необхідністю, вимогою, яку висуває суспільство людині для того, щоб не порушувалися права іншої, а саме суспільство могло функціонувати нормально і стабільно.

Загальновідомо, що невід'ємним атрибутом політичного суспільства є особистість. Вона — першооснова всього, у тому числі й суспільства, яка найтіснішим чином пов'язана з іншими особистостями як член громадянського суспільства і громадянин. Наскільки міцним є зв'язок особистості із суспільством, настільки яскравіше вона уособлює досягнення, найважливіші риси гуманізму в умовах розвитку демократії і різних життєвих сфер. Людина виокремлює себе із суспільства і стає необхідною йому як особистість тому, що з певним ступенем активності впливає на розвиток і зміну суспільних відносин⁴.

Поняття «особистість» посідає одне з провідних місць у теорії правової охорони конституції. Особистість — не звання, що привласнюється, а сутність кожної людини. Для кожної історичної епохи право враховує реальний тип особистості, котра володіє як позитивними, так і негативними якостями і розвивається в межах цієї суспільної системи і правових відносин як носій прав і обов'язків⁵.

Споконвічним правом людини є особиста свобода — основа її самостійності, тобто її індивідуалістична субстанція. Кожна людина усвідомлює себе вільною. Це зумовлено тим, що вона часто не розуміє своїх внутрішніх мотивів, які підштовхують її до тієї чи іншої дії за законами природної необхідності. Свобода людини дістає вияв у виборі діяльності. Особисту свободу забезпечує суспільна сфера — звідси, з метою збереження цієї свободи, суспільне і приватне начала є взаємодоповнюючими.

¹ *Ебзеев Б.С.* Зазнач. публікація. — С. 118.

² Там само. — С. 118—119.

³ Там само. — С. 121.

⁴ Поняття «людина» й «особистість» часто вживаються як рівнозначні. Поряд з цими поняттями застосовуються поняття: «індивід» — це та сама особистість, з притаманними їй рисами, які відрізняють її від інших; «громадянин» — особистість, яка належить до постійного населення держави, користується правами та виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави.

⁵ *Ебзеев Б.С.* Конституция. Демократия. Права человека. — М., 1992. — С. 116.

Вільна людина діє за своїм власним вибором і згідно з власними внутрішніми переконаннями: як вчинити — морально чи аморально? Але це не означає, що людина у своїх вчинках не обмежена. За словами Канта: «...чини зовні так, щоб вільний прояв твоєї сваволі був сумісний зі свободою кожного відповідно до загального закону»¹. Свобода людини полягає в можливості робити все, що не шкодить іншим, інакше це може призвести до безладдя в суспільстві.

Найточніше визначення свободи, що включає позитивні умови і вказівки на ставлення до неї, міститься в статті 23 Конституції України: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості». Отже, встановлення меж свободи допомагає визначити приватну сферу діяльності, де людина за бажанням може чинити так, як їй хочеться, і суспільну сферу, де їй повинні узгоджуватися зі свободою інших.

«Жити в суспільстві і бути вільним від суспільства неможливо» — проголошує відома теза, тобто розвиненість усіх суспільних відносин детермінує не тільки розвиток свободи, але й її оціночний характер². Підпорядкування людини суспільству цілком узгоджується з моральними засадами, згідно з якими треба не жертвувати окремим заради загального, а з метою загального блага внутрішньо солідаризувати їх. Поза суспільством людина може перебувати у стані свободи, однак тоді вона не матиме прав, які може одержати лише в суспільстві.

Свобода тільки тоді стає правом, коли вона визначена законом, тобто визнана ним. Звідси і визначення права, яке полягає у встановленні принципу свободи, а отже, право є мірою свободи. Право як об'єктивний організм людської свободи є особистим початком, його носієм є кожний.

Водночас, у державно організованому суспільстві без правових форм і засобів неможливе «юридичне визнання» свободи, її вираження, закріплення і «розподіл» для індивідуального користування. Адже важливо не тільки досягти певного рівня свободи, а й відповідним чином розпорядитися нею, законодавчо оформити, зробити її доступною для людей, поставити на службу суспільству³.

Поєднання двох начал — особистої свободи і загального блага — становить право позитивне (закон). Закон — загальновизнане визначення права, або поняття про належне. Отже, джерелом права є свобода, і для її визначення й охорони встановлюється закон.

Саме ж право також потребує гарантій охорони — суб'єктивних і об'єктивних. Суб'єктивні гарантії охорони права полягають в усвідомленні людиною наявності останнього, того, чим вона володіє у сфері приватного права, яке поширюється і на право державне. Це моральна засада, що є найнадійнішою (стійкою) гарантією забезпечення права. За її допомогою право стає загальною справою народу.

Об'єктивна гарантія охорони права міститься в самій сутності держави, лежить в основі принципу незалежності суду, що уособлює на практиці закон. «Богиня правосуддя тримає в одній руці ваги, на яких вона зважує

¹ Кант *И.* Соч. — Т. 4. — Ч. 2. — С. 140.

² *Иконникова Г.И.* Аксиология и философия права: методологические основания // Правовая политика и правовая жизнь. — 2002. — № 2. — С. 199.

³ Теория государства и права: Курс лекций / Под. ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. — М., 1997. — С. 240—241.

право, в іншій — меч, яким вона його захищає. Меч без ваг є голе насильство, ваги без меча — безсилля права»¹.

Таким чином, свобода гарантується не тільки правом, а й державою, з якою пов'язаний її ціннісний характер. Держава покликана визначити однакову міру свободи кожного, провести межі між усіма учасниками суспільства відповідно до правила: свобода одного закінчується там, де починається свобода іншого, а отже, кожен має право на все, що не шкодить іншому.

Право не може бути реалізовано, якщо воно не обмежено. Це діалектичний нормальний процес. Тобто йдеться про звуження конституційного поля. Кожна національна правова система опосередкована в першу чергу правовою культурою народу — звідси і своєрідне розуміння речей, у даному випадку — загально визнаних людських цінностей, об'єктивованих конституцією. З огляду на це нерідко виникає сурогатне розуміння конституції, а отже, і її окремих засад, наприклад демократії, що породжує сурогатну демократію.

Саме тому треба бути максимально обережними з подібними обмеженнями, оскільки будь-який процес наступу на конституційні права, навіть з мотивів досягнення загального блага, — це об'єктивна загроза конституції. У зв'язку з цим конституцію слід захищати також за допомогою встановлення обмежень. Для цього, насамперед, повинні бути встановлені критерії подібних обмежень, що на сьогодні, скажімо, для правосуддя, є проблемою — виникає конституційна заінтересованість в обмеженні прав. З огляду на це суди повинні мати більше гарантій незалежності, особливо це стосується українських судів.

Що ж до обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні, то вони визначені Конституцією України виходячи з принципу толерантності відносин громадянина з державою та громадян цієї держави між собою, відповідно до якого, з одного боку, держава відповідає перед людиною за свою діяльність і не має права вийти за межі, окреслені конституційними заборонами, без ризику втрати своєї легітимності, оскільки утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3), а з іншого, — кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується (а це робить насамперед держава) вільний і всебічний розвиток її особистості (стаття 23). Крім того, є ще припис статті 68 Конституції України, відповідно до якого громадяни зобов'язані «неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей». Частина третя статті 17 Конституції РФ також передбачає, що «здійснення прав і свобод людини і громадянина не повинно порушувати права і свободи інших осіб». Інакше кажучи, зазначені конституційні приписи встановлюють критерій правомірної поведінки особи в процесі здійснення своїх прав і свобод, що можливо доти, доки таке здійснення не порушує прав і свобод інших осіб.

Громадяни самі є носіями своєї свободи, напрям і межі зовнішнього прояву якої містяться в їхніх правах. Для визначення взаємовідносин людей необхідний юридичний закон, який підтримував би порядок у цих відносинах. Відповідно до Конституції індивід не ізольований від суспільства, оскільки сама Конституція об'єктивує, з одного боку, права особистості, а з іншого, — обов'язки належно користуватися ними.

Таким чином, Конституція унормовує статус особистості, що окреслений безліччю відносин, визначається ними і має потенційну здатність впливати на формування тієї соціальної спільності, співчленом якої є ця особистість.

¹ *Иеринг Р.* Борьба за право. — М., 1991. — С. 5.

Саме в балансі індивідуального і соціального полягає конституційне нормування статусу особистості¹.

Реалізація людиною своїх прав і свобод і межі їх здійснення можливі за умови обов'язку захищати і зміцнювати ці права і свободи — заради самого себе і заради інших. Отже, для того щоб зміцнити свої права, громадяни в демократичному суспільстві беруть на себе обов'язки і виконують їх. Загальна декларація прав людини (пункт 1 статті 29) встановлює: «Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому лише і можливий вільний і повний розвиток її особистості».

Людина тільки тому має права, що несе обов'язки, і навпаки — від неї можна вимагати виконання обов'язків лише тому, що вона має права. Це дві основні засади. Значення людської особистості і прав засноване на тому, що людина — створіння розумно-вільне, яке керується усвідомленням вищого морального закону і з позиції вільного вибору здатне діяти з почуттям обов'язку².

Разом з тим особистість несе обов'язки не лише перед суспільством, а й перед державою.

Зокрема, положення статті 35 Конституції України передбачає, що «ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою». Йдеться про громадянство, що виражає державно-правову характеристику людини, особистості, індивіда.

У цьому розумінні громадянство фіксує стійкий правовий зв'язок людини і держави, сукупність їх взаємних прав, обов'язків, відповідальності, заснованих на визнанні й повазі гідності, основних прав і свобод людини, з характерним для цього територіальним і особистим верховенством держави, що обумовлює підпорядкування індивіда законам держави як на її території (це характерно і для правового статусу іноземців і осіб без громадянства), так і за її межами³.

Таким чином, обов'язок людини слугує способом забезпечення прав. Що стосується прав громадянина, то ними наділені тільки ті особи, які перебувають з державою у відносинах громадянства. На відміну від прав (свобод) людини, основні обов'язки громадянина мають ширший зміст. У Конституції України, як і в конституціях інших держав, про що зазначалося вище, вони виявляються насамперед у формі правової вимоги виконувати встановлені законом вид і міру поведінки або утримуватися від певної поведінки. Будучи закріпленими в конституції та інших правових актах держави, вони, по суті, стають правами громадянина, хоча й не втрачають при цьому свого первинного призначення.

Слід зазначити, що обов'язок спирається не тільки на правові норми, а й на норми моралі, що відображають духовний розвиток людини. Тобто оскільки права й обов'язки нерозривно пов'язані між собою і не можуть функціонувати незалежно одне від одного, то такий їх взаємозв'язок живить моральна взаємодія між людьми.

¹ *Эбзеев Б.С.* Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации. — М., 2005. — С. 174.

² *Чичерин Б.* Несколько современных вопросов. — М., 1862. — С. 197.

³ *Эбзеев Б.С.* Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации. — М., 2005. — С. 174 —175.

При цьому обов'язки особистості складають систему, яка розвивається, що зумовлено природою держави і суспільства та характером їх відносин з особистістю, а також суспільними потребами і необхідністю їх узгодження з індивідуальними інтересами. Мінливість кола обов'язків зумовлена насамперед соціальними, економічними, політичними перетвореннями, без яких неможлива зміна уявлень про обов'язки в умовах сучасної демократії. Адже людина живе у співтоваристві інших людей, підпорядкованих певному правопорядку, які самі є невід'ємним елементом цього правопорядку. Зокрема, йдеться про те, що первісно проголошені обов'язки, які раніше супроводжувалися зобов'язальною силою (законоступність, сплата податків, захист Батьківщини), у процесі утвердження загальнодемократичних принципів організації і функціонування держави й суспільства доповнювалися конституційними обов'язками у вигляді закликів до громадянського, морального обов'язку, честі (незалежність, територіальна цілісність держави, обов'язок утримувати своїх непрацездатних батьків, не завдавати шкоди природі, культурній спадщині тощо). Поряд з цим змінювався перелік і характер обмежень прав і свобод, а також заборон, що, поряд із прямим позитивним закріпленням основних обов'язків, теж є формами конституційного опосередкування покладених на індивіда обов'язків.

Більшість людей дотримується обов'язків добровільно, тому що вони відображають їхнє внутрішнє переконання в розумності й необхідності обов'язкових приписів. Загальні вимоги конституції засвоюються громадянами як соціальні цінності, головною з яких є свобода. Обов'язки особистості слугують не тільки орієнтирами соціальної необхідності її поведінки, а й спонукальним мотивом підвищення її соціальної активності, зокрема, у сфері правової охорони конституції.

Обов'язки виробляють у людей звичку дотримуватися Конституції і законів України, поважати законні інтереси кожного. Наскільки неухильно виконують учасники суспільних відносин свої обов'язки, настільки вищі їхня самодисципліна й організованість, настільки повніше й успішніше реалізуються їхні права, настільки краще й ефективніше працює і сам інститут правової охорони Конституції.

Таким чином, закріплені в Конституції України права й обов'язки визначають, насамперед, можливість вільно, самостійно діяти в рамках закону, брати активну участь в управлінні державою, розвивати свої здібності й контролювати свої вчинки, обирати вид і міру поведінки та як результат — користуватися соціальними благами. Відповідальне ставлення кожного до своїх обов'язків створює єдину базу для реалізації свободи особистості, інтеграції особистих і суспільних інтересів та основних засад Конституції, що є надійною гарантією правової охорони Основного Закону.

Не менш важливим моментом є змістове визначення, конкретизація основних конституційних обов'язків (що є завданням законодавця), які в Конституції України сформульовані дуже коротко і відкриті для державних претензій. Під впливом різних кон'юнктурних і лобістських інтересів така відкритість може приховувати неадекватність законодавчої конкретизації. Тому велике значення має конституційне трактування основних обов'язків громадянина крізь призму принципів Конституції як нормативного вираження державного правового порядку, з властивою йому системою цінностей, серед яких людина посідає домінуюче місце. У цьому аспекті необхідна активізація законодавчої діяльності щодо прийняття законів, які чітко регламентували б механізм виконання особистістю основних конституційних обов'язків.

У контексті дослідження проблеми, пов'язаної з роллю особистості у правовій охороні конституції, серед конституційних обов'язків, особливої уваги заслуговує обов'язок кожного сумлінно дотримуватися Конституції і законів України (стаття 68 Конституції України). На превеликий жаль, в Україні не вироблено поважного ставлення до вищого правового акта, який образно можна назвати «біблією правопорядку», оскільки за його юридичними нормами зобов'язані жити всі¹. Цей обов'язок поширюється на всіх людей, що постійно проживають в Україні, і навіть на тих, хто тимчасово перебуває на її території, оскільки не можна допустити, щоб якась особа мала привілей щодо недотримання чинних у нашій державі законів. Отже, правова охорона особою конституції, яка здійснюється у пасивній формі, полягає у її конституційних обов'язках, що передбачають утримання від тих або інших протиправних дій. Хоча для цієї форми реалізації права також характерний певний ступінь активності, що виявляється у сфері соціально-правової психології особистості².

Щодо визначення активної форми здійснення особистістю правової охорони конституції, то для цього необхідно звернутися до концепції усвідомлення єдності індивідуального і колективного інтересу (при цьому індивідуальний інтерес перебуває «на сторожі» колективного), в основі якої лежить свобода, тому що саме вона є першопочатком життя, у тому числі й існування конституції. Як уже зазначалося, права й обов'язки громадян визначають міру свободи особистості, окреслюють межі цієї свободи і є умовою стабільного функціонування соціуму та правової охорони конституції.

Конституція України 1996 року, закріплюючи створення демократичної, соціальної держави, що керується правом, виконує насамперед творчу роль. Вона не лише обмежує державу правами і свободами людини і громадянина, а й визначає для неї гарантії, у тому числі шляхом обмеження сваволі індивіда або асоціації людей, поклавши на них певні обов'язки. У цьому сенсі обов'язки формують соціальну солідарність членів певного соціуму, засновану на балансі їхніх інтересів, що служать не тільки окремій особі, яка є суб'єктом правовідносин, а й виступають гарантією правопорядку, встановленого Конституцією, а отже, і її правової охорони. Тому ефективність правової охорони Конституції залежатиме від того, як кожен індивід буде реалізовувати свої конституційні права й обов'язки, утримуючись від тих або інших дій.

¹ Шукліна Н.Г. Проблеми конституційного регулювання конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні // Науковий вісник Чернівецького університету. — 2004. — Вип. 212. — С. 32.

² Сабикенов С. О правовой активности личности / Актуальные проблемы теории социалистического в целом государства и права. — М., 1974. — С. 184.

КОНСТИТУЦІЙНА СУДОВА ПРАКТИКА

НАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЯК ОДНА З ГОЛОВНИХ СКЛАДОВИХ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА

В. Бринцев,

суддя Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук, професор

Визнаючи основними елементами ефективної діяльності конституційних судів оперативність судочинства, відповідність рішень стандартам правової держави, своєчасність і якість виконання судових рішень¹, треба зазначити, що найбільшу стурбованість у суддів багатьох держав СНД і політиків викликає саме третя складова. Результативність виконання рішень усіх судів, а не тільки конституційних, є показником реальної дії принципу поділу влади та інших засад правової держави і характеризує ступінь наявного правового нігілізму як у суспільстві в цілому, так і у владних структурах.

У сучасних науково-публіцистичних джерелах існує безліч визначень поняття нігілізму, є досить ґрунтовні дослідження його причин і різновидів². Це явище здебільшого характеризується низьким рівнем політичної та юридичної культури, відсутністю сталих традицій законслухняності й поваги до закону³.

Стосовно цієї проблеми у конституційній юрисдикції М. Козюбра підкреслює, що конституційний нігілізм як правовий нігілізм у цілому — явище багатоліке, багатобарвне і багатогранне. Він має досить великий діапазон проявів — від найм'якших, які умовно можна назвати конституційним інфантилізмом, до підкреслено демонстративних, конфронтаційно-агресивних і навіть кримінальних⁴.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини за 2001—2006 роки⁵ дозволяє дійти висновку, що не тільки в Україні, а й в Російській Федерації

¹ Так, Н. Бондар вважає, що без виконання рішень конституційного суду неможливий ефективний конституційний захист прав людини (див.: *Бондарь Н.С.* Власть и свобода на весах конституционного правосудия (защита прав человека Конституционным Судом Российской Федерации). — М., 2005. — С. 143).

² *Варламова Н.* Правовой нигилизм: прошлое, настоящее и будущее России // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. — 2000. — № 1(30). — С. 90—91.

³ *Матузов Н.И.* Актуальные проблемы теории права. — Саратов, 2003. — С. 141.

⁴ *Козюбра М.І.* 10 років дії Конституції України: проблеми і перспективи // *Вибори та демократія* — 2006. — № 2. — С. 23.

⁵ Опублікована практика Європейського суду з прав людини за 2001—2006 роки свідчить, що близько 50 відсотків рішень проти України і Росії прийнято саме з підстав неналежного виконання судових рішень.

стан виконання судових рішень можна характеризувати виходячи саме з останнього визначення — підкреслено демонстративна неповага до актів суду за наявності ознак кримінального злочину чи адміністративного правопорушення.

З метою встановлення причин цього явища і напрацювання пропозицій щодо підвищення ефективності однієї зі складових конституційного правосуддя¹ необхідно вдатися до аналізу результатів діяльності Конституційного Суду України (далі — Суд) за 9 років.

Протягом 1997—2005 років Суд за конституційними поданнями прийняв 73 рішення щодо відповідності Конституції України (конституційності) нормативно-правових актів. Більша частина з них — 58 рішень — щодо неконституційності цих актів.

Визнано неконституційними повністю або в окремі частині 200 положень законів та інших правових актів, з них 191 положення — в окремі частині. Сімдесят п'ять правових актів визнані повністю або частково неконституційними². Переважну більшість визнаних неконституційними нормативно-правових актів складають окремі положення законів України — 122. Крім того, визнано неконституційними 8 положень постанов Верховної Ради України, 16 положень актів Президента України, 9 положень актів Кабінету Міністрів України, 45 положень актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення, визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (частина друга статті 152 Конституції України). Порядок виконання рішень Суду встановлений статтею 70 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Аналіз реалізації зазначених положень Конституції та законів України свідчить про численні факти невиконання або неналежного виконання окремих рішень Суду, а в деяких випадках має місце брутальне ігнорування рішень єдиного органу конституційної юрисдикції, що призводить до грубого порушення основоположних прав людини і громадянина. Прикладом цього є невиконання низки рішень Суду щодо неконституційності положень законів України про Державний бюджет України, якими зупинялася дія окремих положень законів України «Про міліцію», «Про пожежну безпеку», «Про прокуратуру», «Про статус суддів», інших правових актів.

Суд неодноразово розглядав питання, пов'язані з реалізацією права людини на соціальний захист та неприпустимістю обмеження конституційного права громадян на достатній життєвий рівень, і сформулював правову

¹ Авторська думка полягає в необхідності віднесення виконання рішень до завершальної стадії конституційного судочинства.

² Визнані неконституційними повністю 9 нормативно-правових актів: Постанова Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України», Закон Автономної Республіки Крим «Про об'єднання громадян» від 22 квітня 1993 року, Нормативно-правовий акт Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закон Автономної Республіки Крим «Про обчислення часу» від 15 жовтня 1997 року, Постанова Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про введення в дію Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим «Про обчислення часу» від 15 жовтня 1997 року, Закон України «Про тимчасову заборону підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги та послуги громадського транспорту, що надаються громадянам України» від 23 липня 1998 року, Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» від 24 грудня 1999 року, Постанова Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату» від 14 січня 1998 року, Указ Президії Верховної Ради України «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» від 26 серпня 1991 року, Указ Президії Верховної Ради України «Про заборону діяльності Компартії України» від 30 серпня 1991 року.

позицію, згідно з якою Конституція та закони України виокремлюють певні категорії громадян України, котрі потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави. До них, зокрема, належать громадяни, пенсія яким призначається за спеціальними законами. У рішеннях Суду зазначалося, що пільги, компенсації, гарантії є видом соціальної допомоги і необхідною складовою конституційного права на достатній життєвий рівень, тому звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних згідно зі статтею 22 Конституції України не допускається (рішення Конституційного Суду України № 8-рп/99 від 6 липня 1999 року¹, № 5-рп/2002 від 20 березня 2002 року², № 7-рп/2003 від 17 березня 2004 року³, № 20-рп/2004 від 1 грудня 2004 року⁴).

Зокрема, розглядаючи справу щодо незалежності суддів, Суд у Рішенні № 19-рп/2004 від 1 грудня 2004 року зазначив, що незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності суддів. Визначені Конституцією та законами України гарантії незалежності суддів як необхідні умови здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом мають бути реально забезпечені. Не допускається зниження рівня гарантій незалежності і недоторканності суддів у разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних.

Незважаючи на такі рішення Суду Верховна Рада України Законом України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» внесла зміни до законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України, якими обмежено розмір пенсій та інших виплат для ряду категорій працівників, у тому числі суддям, державним службовцям. Тому Суд у черговий раз був змушений розглядати та вирішувати питання щодо неконституційності зазначених положень законодавчих актів за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України (Рішення № 8-рп/2005 від 11 жовтня 2005 року)⁵.

Варто зауважити, що в Законі України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» знову закладено положення стосовно обмеження пенсій для державних службовців та інших категорій громадян. Зокрема, на 2007 рік передбачається зупинити дію низки законодавчих актів, що вже по суті визнавалися неконституційними у попередніх рішеннях Суду.

Понад два роки належним чином не виконувалося Рішення № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року у справі про призначення судом більш м'якого покарання, яким було визнане неконституційним положення частини першої статті 69 Кримінального кодексу України в частині, що унеможливає призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Лише 22 грудня 2006 року Верховна Рада України внесла відповідні зміни до зазначеної статті Кримінального кодексу⁶.

Однією з причин невиконання або неналежного виконання рішень органу конституційної юрисдикції є те, що сам Суд не в усіх необхідних випадках встановлює порядок і строки їх виконання.

¹ Вісник Конституційного Суду України. — 1999. — № 4. — С. 19—24.

² Вісник Конституційного Суду України. — 2002. — № 2. — С. 10—17.

³ Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 2. — С. 8—12.

⁴ Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 6. — С. 23—31.

⁵ Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 5. — С. 41—52.

⁶ Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 5. — С. 38—45.

Частина друга статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» не містить імперативу щодо можливості визначення у рішенні Суду порядку та строків його виконання чи покладення на відповідні державні органи обов'язку забезпечувати виконання рішення. За роки своєї діяльності Суд прийняв 58 рішень щодо неконституційності положень нормативних актів, і лише у 15 з них застосував цей важливий припис, а тому поки що не створив прецеденту стосовно відповідальності суб'єктів за виконання його рішень. І хоча в усіх рішеннях Суду завжди зазначається про їх обов'язковість (вони мають таку ж силу, як і закон), однак з урахуванням реального правового становища в державі на це не можна покладатися.

Аналіз практики виконання його рішень свідчить, що наявний механізм створює передумови лише для своєчасного офіційного оприлюднення і державної реєстрації конституційних актів. Відповідно до Указу Президента України № 1207 від 13 грудня 1996 року рішення Конституційного Суду України повинні бути опублікованими в «Офіційному віснику України». Іншими підзаконними актами, у тому числі й Положенням про Міністерство юстиції України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 1577 від 14 листопада 2006 року, передбачено, що не тільки рішення, а й ухвали Конституційного Суду України підлягають включенню до Єдиного державного реєстру нормативних актів.

Тобто з моменту офіційної реєстрації акти органу конституційної юрисдикції, по суті, набувають значення джерел права і є обов'язковими до виконання всіма правозастосувачами. Після цього в усіх державних установах до контрольних примірників кодексів та інших нормативно-правових актів мають бути внесені відповідні відомості (це стосується й електронних баз даних), а саме: запис про втрату чинності положеннями, визнаними неконституційними, з посиланням на рішення Суду. Окремих законів чи постанов про внесення змін до законів та інших правових актів здебільшого не приймається і до місцевих органів зміст рішень Суду офіційно не доводиться. У всіх випадках, коли втрата чинності законом (нормативним актом) або його окремими положеннями не породжує не врегульованості суспільних правовідносин і нагальна потреба у прийнятті на заміну «скасованим» положенням нових норм відсутня, можна погодитися з тим, що судові рішення є фактично виконаними. Особливих проблем з виконанням таких рішень Конституційного Суду немає. Проблеми виникають тоді, коли технічне виконання рішення не усуває правового вакууму і породжує подальше неоднозначне застосування вже суміжних норм закону¹.

Прийняття 21 квітня 1999 року Закону України «Про виконавче провадження», в якому передбачено обов'язкове примусове забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України, очікуваних позитивних результатів не дало. Статтею 3 цього Закону такий обов'язок покладался на Державну виконавчу службу «у випадках, передбачених законом», але самі

¹ Наприклад, це стосується рішень Конституційного Суду України № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) — визнано неконституційними положення частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України, які унеможливають розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого, прокурора стосовно приводів, підстав і порядку порушення кримінальної справи щодо певної особи; у справі № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 року (справа про право вільного вибору захисника) визнано, що підозрюваний, обвинувачений і підсудний мають право на вільний вибір захисника, яким може бути, крім адвоката, інший фахівець у галузі права. Відповідні зміни до Кримінально-процесуального кодексу України були внесені, але необхідний «додатковий» закон так і не був прийнятий, що створює значні труднощі у застосуванні цих норм.

«випадки» не були передбачені. Не зазначено також юридичних підстав для державного примусового провадження у виконанні рішень Суду, зокрема, щодо усунення перешкод у користуванні наданим правом на відшкодування збитків, заподіяних органом або посадовою особою в результаті ухилення від виконання рішення Суду, чи неприйняття органом законодавчої або виконавчої влади відповідного акта, котрим мають бути встановлені, припинені або змінені правовідносини, з приводу яких Суд прийняв відповідне рішення. У зв'язку з неефективністю застосування цієї норми та її невизначеністю жодного рішення Суду на підставі зазначеного Закону не було виконано, а 20 липня 2003 року це положення зі статті 3 виключено.

Лише на початку роботи Суду Верховна Рада України робила спроби виконати деякі його рішення, але й вони були невдалими. Йдеться про Рішення Суду № 7-зп/1997 від 23 грудня 1997 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» від 11 липня 1996 року, яким визнано неконституційними 29 положень цього Закону. У Рішенні Суду не було встановлено порядку та строків його виконання.

На виконання цього Рішення Верховна Рада України прийняла Постанову «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату» від 14 січня 1998 року, якою, зокрема, змінила назву Закону та його окремі положення, застосувавши слова та словосполучення, яких раніше в ньому не було. Крім того, Рішення Суду враховано не в повному обсязі, адже у тексті Закону відтворені положення, визнані неконституційними. Тобто зміни до Закону були внесені постановою, що суперечить нормам Конституції України про статус Закону України як акта вищої юридичної сили в системі нормативно-правових актів держави та тим її положенням, які вимагають, щоб прийняття законів, зокрема шляхом внесення до них змін, здійснювалося в порядку, визначеному Конституцією України (статті 8, 19, 84)¹.

Це спонукало Президента України звернутися до Суду з конституційним поданням щодо відповідності Конституції України зазначеної постанови, яку Рішенням Суду № 15-рп/2000 від 14 грудня 2000 року визнано неконституційною².

Подібним чином Верховна Рада України «виконала» і Рішення Суду № 1-рп/1998 від 26 лютого 1998 року у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України Закону України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 30 грудня 1997 року, яким визнано неконституційними 22 положення цього Закону. На виконання Рішення Суду Верховна Рада України 3 березня 1998 року ухвалила постанову про чинність зазначеного Закону, за винятком положень, які рішенням Суду визнані неконституційними, замість прийняття закону про внесення відповідних змін³.

З урахуванням наведеного рішення Конституційного Суду за механізмом їх виконання можна класифікувати за декількома групами:

1. Акти попереднього судового контролю — висновки щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України статтям 157, 158 Конституції України⁴.

¹ Вісник Конституційного Суду України. — 1998. — № 1. — С. 13—28.

² Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 6. — С. 16—21.

³ Вісник Конституційного Суду України. — 1998. — № 2. — С. 4—15; Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 8. — Ст. 30 (на сьогодні постановою втратила чинність).

⁴ Тема попереднього судового контролю потребує окремого дослідження.

2. Рішення, якими оспорювані закони (нормативні акти) або їх окремі положення визнані конституційними. Ці рішення не потребують додаткової процедури виконання, окрім врахування їх як факту у правозастосовній і подальшій законотворчій діяльності.

3. Рішення, якими нормативно-правові акти визнані неконституційними. Вони, у свою чергу, поділяються на дві групи: 1) рішення, які можуть вважатися виконаними з моменту внесення у контрольний (робочий) екземпляр відповідного закону даних про втрату ним чинності; 2) рішення, які, крім визнання нечинними нормативно-правових актів, потребують прийняття нових норм (нових редакцій) з тим, щоб ті чи інші правовідносини не залишилися неврегульованими¹.

4. Рішення, які є актами тлумачення норм права. Вони повинні виконуватись як додаткові правові норми (норми судового права).

5. Правові позиції Конституційного Суду України, які повинні враховуватись у законодавчому процесі.

У Європі найбільш поширеними є дві моделі (механізми) реагування на рішення органів конституційного контролю щодо неконституційності нормативно-правових актів:

1) з прийняттям такого рішення нормативні акти або їх окремі положення втрачають чинність і з моменту їх офіційного оприлюднення не підлягають застосуванню (Вірменія, Болгарія, Грузія, Італія, Росія, Угорщина, Україна, Швейцарія);

2) рішенням суду на законодавчий орган (чи інший суб'єкт нормотворення) покладається обов'язок скасувати, чи анулювати, дію нормативного акта (Іспанія, Македонія, Португалія)².

З урахуванням правових наслідків, зумовлених остаточністю рішень конституційних судів, перша модель дає значно більше підстав для віднесення актів до джерел права.

Як слушно зазначає В. Скомороха, «зв'язок Конституційного Суду із законотворчістю є загальноновизнаним фактом»³. Далі автор висловлює суперечливу думку стосовно того, що навіть у випадках надання висновку щодо законопроектів про зміни до Конституції Конституційний Суд не є учасником законотворчого процесу. Незважаючи на поглиблений аналіз, автор, на жаль, не зупиняється на проблемних питаннях, пов'язаних з виконанням рішень Суду і впливу конституційного судочинства на законодавчий процес.

Судді Конституційного Суду України неодноразово порушували питання стосовно необхідності вжиття термінових заходів щодо забезпечення виконання рішень Суду, і в першу чергу, якраз шляхом подолання правового нігілізму основних суб'єктів державної влади, а також щодо істотного вдосконалення чинного законодавства і встановлення законом додаткової юридичної відповідальності за невиконання рішень Конституційного Суду Ук-

¹ З 2004 року існує невизначеність щодо механізму притягнення суддів до кримінальної відповідальності, оскільки Рішенням Суду № 19-рп/2004 від 1 грудня 2004 року (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) проголошено, що вилучення з базового Закону України «Про статус суддів» 1992 року положення про те, що «судді не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності та взяті під варту без згоди Верховної Ради України» неприпустиме, тому що тим самим при прийнятті нового закону знизився раніше встановлений рівень гарантій незалежності і недоторканності (Див.: Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 6. — С. 16—22).

² Детальніше див.: Селивон Н. Критерии ограничения прав человека в практике конституционного правосудия // Вестник. Конституционное правосудие. Ереван. — 2005. — № 3 (29). — С. 38—39.

³ Скомороха В.С. Правові форми участі Конституційного Суду України у законотворчості // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 1. — С. 47.

раїни¹. При цьому автори наводять численні приклади, по суті, ігнорування рішень Конституційного Суду України.

В останні роки з'явилися фундаментальні дослідження питання конституційної відповідальності та її окремих складових², однак автори не пов'язують багатоаспектні проблеми цього інституту з юридичною відповідальністю за невиконання судових рішень конституційних судів.

Треба зазначити, що вирішити існуючі проблеми на завершальній стадії конституційного судочинства шляхом впровадження юридичної відповідальності у чинне законодавство і прийняття спеціального закону, як це пропонує А. Селіванов³, без подолання першопричин нігілістичного ставлення до виконання рішень конституційних судів, неможливо.

Підтвердженням цього є російський досвід, де проблеми виконання рішень Конституційного Суду постали ще з більшою гостротою. Аналізуючи стан справ з виконанням рішень Конституційного Суду Російської Федерації, суддя М. Вітрук зазначив, що обов'язковість рішень Конституційного Суду означає їх незаперечність, зумовлену юридичною силою. Тобто рішення Суду за юридичною силою дорівнюють самій Конституції⁴ і їх неможливо подолати рішенням жодного іншого державного органу.

Констатуючи вкрай низький рівень ефективності виконання судових рішень, В. Зорькін зазначає, що внаслідок цього під загрозу ставиться функціонування всієї судової системи: «Право на виконання судового рішення є безумовним елементом права на суд...»⁵.

Порівняння чинного законодавства, що регламентує виконання рішень судів України і Російської Федерації, дає можливість пересвідчитися, що відповідна норма Закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації» була оновлена у грудні 2001 року саме з метою встановлення додаткових механізмів, які забезпечують дієвість і своєчасність виконання рішень Конституційного Суду.

Прийняття статті 80 цього Закону у чинній редакції мало на меті унормування ситуацій, коли відповідно до судового рішення настає необхідність усунення прогалин у правовому регулюванні правовідносин або необхідність розробки і прийняття норм законів замість тих, що визнані нечинними, якщо без їх прийняття правовідносини в цілому або їх частина залишились нерегульованими і виникла прогалина у законі.

Необхідно визнати, що відсутність подібних норм у законодавстві України є однією з причин невиконання рішень. Дослідники ефективності конституційного судочинства звертають увагу на те, що серед держав СНД по-

¹ Євграфов П.Б. Вплив Конституційного Суду України на формування громадянського суспільства і правової держави // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 5. — С. 36—41. Чубар Л.П. Обов'язок державних органів виконувати рішення конституційних судів // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 5. — С. 55—59.

² Страшун Б.А. К понятию конституционной ответственности // Конституционно-правовая ответственность: проблемы России, опыт зарубежных стран; Под ред. проф. С.А. Авакьяна. — М.: МГУ, 2001. — С. 71 — 76; Авакьян С.А. Актуальные проблемы правовой ответственности // Конституционно-правовая ответственность: проблемы России, опыт зарубежных стран; Под ред. проф. С.А. Авакьяна. — М.: МГУ, 2001. — С. 9—32.

³ Діалог Постійного представника Верховної Ради у Конституційному Суді, доктора юридичних наук, професора Анатолія Селіванова і заступника Голови Конституційного Суду України, кандидата юридичних наук, доцента Павла Євграфова // Людина і влада. — 1999. — № 8—10. — С. 31.

⁴ Вітрук Н.В. Исполнение решений конституционных судов. Конституционное право. Восточноевропейское обозрение. — 2002. — № 3 (40). — С. 53.

⁵ Зорькин В.Д. Прецедентный характер решений Конституционного Суда Российской Федерации // Вестник. Конституционное правосудие. Ереван. — 2006. — № 3 (33). — С. 28.

рядок виконання актів конституційного суду найдетальніше унормований у «Кодексі конституційної юрисдикції Республіки Молдова», в якому є окремий розділ «Виконання постанов і висновків» і навіть передбачено механізми відшкодування збитків¹.

Виявляючи стурбованість станом виконання своїх рішень, Конституційний Суд України декілька разів робив спроби додаткового підсилення конституційних норм щодо обов'язковості його рішень. Так, Рішенням № 15-рп/2000 від 14 грудня 2000 року у справі про порядок виконання рішень Конституційного Суду України Суд проголосив, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на всій території України. Органи державної влади, органи Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та службові особи, інші суб'єкти правовідносин повинні утримуватись від застосування чи використання правових актів або їх положень, визнаних неконституційними. При цьому Конституційний Суд України виклав свою правову позицію, зазначивши, що рішення Суду мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади².

Правова позиція щодо обов'язковості виконання Верховною Радою України рішень і висновків Конституційного Суду викладена в Рішенні № 8-рп/1998 від 9 червня 1998 року у справі щодо внесення змін до Конституції України³.

Слід зазначити, що звинувачення на адресу конституційних судів стосовно того, що вони перебирають на себе повноваження і замість простого тлумачення вдаються до унормування проблеми⁴, небезпідставні. Багато в чому вони зумовлені неефективністю усунення недоліків самими нормотворцями і відсутністю відповідних законодавчих механізмів. Особливо це стосується актів тлумачення і офіційних правових позицій, викладених у мотивувальних частинах рішень Суду. На необхідності врахування офіційних правових позицій Конституційного Суду України у законодавчому процесі неодноразово наголошував суддя П. Ткачук⁵.

В умовах незавершеності судово-правової реформи виявилися й інші суттєві проблеми, пов'язані з недосконалістю законодавчої бази конституційного правосуддя. Деякі з них, що носять невідкладний характер, можна врегулювати шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про Конституційний Суд України».

Що ж стосується більш важливих перетворень, то їх треба впроваджувати у комплексі з конституційними змінами і відповідними нормами у законах про Верховну Раду України, про Президента України, про Кабінет Міністрів України.

Для того, щоб ці зміни мали дійсно комплексний, системний характер і забезпечили стабільність діяльності конституційного судочинства, не зава-

¹ Тодыка Ю.Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика. — Х.: Факт. — 2001. — С. 320.

² Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 1997—2001 (Книга друга) / Відповід. ред. канд. юрид. наук. П.Б. Євграфов. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 246—247.

³ Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 1997—2001 (Книга перша) / Відповід. ред. канд. юрид. наук. П.Б. Євграфов. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 219.

⁴ Див.: Мусіяка В.А. «Судьи Конституционного Суда могут стать орудием антиконституционного переворота» в інтерв'ю інтернет-виданню «Главред» від 6 листопада 2006 року.

⁵ Детальний аналіз значення і сутності правових позицій Конституційного Суду. Див.: Ткачук П. Правові позиції Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 2. — С. 10—21.

дить провести додаткову розробку концептуальних засад подальших перетворень¹, якими необхідно передбачити:

- направи реформування конституційного судочинства і внесення відповідних змін до Конституції України;
- розробку і прийняття нового закону про Конституційний Суд України;
- внесення відповідних змін до Закону про судоустрій;
- прийняття кодексу конституційних процедур (конституційно-процесуального законодавства), в якому було б детально врегульовано механізми виконання рішень Суду.

Повертаючись до першочергових заходів, окрему увагу треба звернути на необхідність удосконалення чинних регламентів Конституційного Суду України та Верховної Ради України, Закону України «Про Кабінет Міністрів України» та включення до проектів законів про Верховну Раду України, про Президента України імперативних норм, які покладали б на ці державні органи обов'язок враховувати у нормотворчій діяльності не тільки рішення, а й правові позиції Конституційного Суду України².

Безумовно, для цих проектів законів є також необхідною норма, поширена в державах сталої демократії, якою встановлюється заборона для законодавця обходити або не брати до уваги рішення органів судового контролю³.

У Законі про Конституційний Суд України вкрай необхідна норма, яка передбачала б превентивну функцію органу конституційного судочинства і регламентувала б процедуру прийняття Судом подань або звернень до Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, в яких містився б аналіз недоліків нормотворчої діяльності цих державних органів і пропонувалися б шляхи їх усунення⁴.

Викладене дозволяє дійти висновку, що практично всі проблеми, пов'язані з виконанням рішень Суду, вирішуються лише після визнання на законодавчому рівні актів Конституційного Суду України (як головної складової судового права) джерелами права та подолання у суспільстві правового нігілізму.

¹ У «Плані заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи», затвердженому Указом Президента України від 20 січня 2006 року, та Концепції удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до Європейських стандартів цим питанням увага фактично не приділяється.

² До речі, подібний розділ є у Статуті Сейму Литовської Республіки.

³ Див.: *Тремблей Люк Б.* Легитимність судового контролю: границі діалога между судами и органами законодательной власти // Сравнительное конституционное обозрение. — 2006. — № 2 (55). — С. 127.

⁴ Подібні норми передбачені у відповідних законах Російської Федерації, Молдови (стаття 28/1 Закону про Конституційний Суд Молдови та стаття 82 Закону «Кодекс конституційної юрисдикції»).

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ У ПРАКТИЦІ ОРГАНІВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ: КОНТРОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ ПОЛОЖЕНЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Н. Сергієнко,

кандидат юридичних наук

(Продовження)

Крім судів, правом звернення до органів конституційної юрисдикції наділені й деякі інші органи, що займаються питаннями правозахисної діяльності. Це, насамперед, органи парламенту із захисту прав громадян, а також органи прокуратури. Зокрема стаття 32¹ Закону Іспанії про Конституційний Трибунал до кола суб'єктів подання щодо конституційності міжнародних договорів відносить Народного захисника Іспанії. Аналогічним чином вирішено питання і в Конституції Польщі, стаття 191 якої регламентує повноваження Захисника прав громадян звернутися з клопотанням до Конституційного Трибуналу у справі про встановлення відповідності нормам Конституції положень міжнародного договору.

Генеральний прокурор може вносити подання до органів конституційної юрисдикції особисто — як посадова особа, а також підписувати подання від прокуратури як органу державної влади. Право Генерального прокурора вносити відповідне подання до Конституційного Суду передбачено Законом Латвії про Конституційний Суд (стаття 17) та Законом Молдови про Конституційний Суд (стаття 25). Конституція Азербайджану надає право звернення до Конституційного Суду Генеральній прокуратурі як органу державної влади (стаття 130).

Враховуючи подібність здійснення конституційного судового провадження органами конституційної юрисдикції європейських держав, зазначимо, що є певні особливості загальної процедури у справах щодо конституційності міжнародних договорів. Перш за все це стосується форми звернення до органів конституційної юрисдикції, від якої в подальшому залежать і форма акта, котрий буде прийнято після розгляду справи, і відповідно — юридичні наслідки.

У випадках, передбачених конституцією та законодавчими актами, уповноважені особи мають право звернутися до органів конституційної юрисдикції з такими формами звернень:

— запит (стаття 55 Закону про Конституційний Суд Азербайджану, стат-

тя 101 Конституції Андорри, стаття 17 Закону про Конституційний Суд Болгарії, стаття 278 Конституції Португалії, стаття 54 Конституції Франції);

— заява (стаття 134 Конституції Албанії, стаття 56 Закону про Конституційний Суд Вірменії);

— звернення (стаття 38 Кодексу конституційної юрисдикції Молдови, глава X Федерального конституційного закону про Конституційний Суд Російської Федерації, стаття 21 Закону про Конституційний Суд Угорщини);

— подання (стаття 160 Конституції Словенії, стаття 39 Закону про Конституційний Суд України);

— позов (стаття 15 Закону про Конституційний Суд Грузії).

Як правило, у зверненні до органу конституційної юрисдикції мають бути зазначені причини такого звернення з юридичною мотивацією невідповідності норм міжнародного договору конституції. З необхідними документами має подаватися і міжнародний договір державною мовою або мовою, прийнятою під час здійснення конституційного судочинства. Зокрема, стаття 38 Закону про Конституційний Суд Російської Федерації передбачає, що до звернення додається переклад документів російською мовою, якщо вони викладені іншою мовою. Стаття 28 Закону про Конституційний Суд Республіки Вірменія визначає, що до заяви треба додати завірений у встановленому законодавством порядку переклад вірменською мовою всіх документів та інших матеріалів, викладених іноземними мовами. У практиці органів конституційної юрисдикції вже виникали ситуації, коли конституційний суд повинен був звіряти тексти міжнародних договорів різними мовами. Зокрема, в Рішенні щодо встановлення відповідності Конституції положень Договору між Республікою Вірменія та Республікою Грузія про видачу осіб, які скоїли злочини, Конституційний Суд Вірменії визнав зазначений Договір неконституційним. Однією з підстав для визнання Договору неконституційним була суттєва різниця між текстами вірменською та грузинською мовами, зокрема щодо встановлення строків (стаття 9 оскарженого Договору).

Окремо в процедурі розгляду справ щодо конституційності міжнародних договорів розрізняють сторони такого розгляду, іноді визначаючи їх як позивач та відповідач¹. Зважаючи на особливий статус норм міжнародних договорів у національних правових системах країн, стороною-відповідачем може бути орган виконавчої влади — уряд держави або уряди суб'єктів федерації, посадові особи органів державної влади, які уклали, підписали або ратифікували міжнародний договір. Зокрема, стаття 83 Закону ФРН про Федеральний Конституційний Суд передбачає, що розгляд справи стосовно того, чи є норма міжнародного права (міжнародного договору) частиною федерального права, відбувається за участю Бундестагу, Бундесрату та Федерального уряду. У Законі Австрії про Конституційний Суд зазначено, що Федеральний уряд запрошується до розгляду як відповідач у справі щодо міжнародного договору, укладеного Федеральним Президентом (стаття 66). Проте в більшості спеціальних актів про органи конституційної юрисдикції коло відповідачів не визначено. У них зазначається, що це має бути орган, який уклад, підписав або надав згоду на обов'язковість міжнародного договору.

Як і в будь-якій судовій процедурі, одним з ключових питань є дотримання строкових меж звернення до органів конституційної юрисдикції, а також строк розгляду справи цим органом. Розгляд спірних ситуацій, віднесених до компетенції судів загальної або спеціальної юрисдикції, починається

¹ Стаття 41 Закону Азербайджану про Конституційний Суд.

зі звернення до таких судів осіб, права яких було порушено. Однією з умов прийняття цих справ до розгляду є вирішення спору в межах строку позовної давності. І хоча в конституційному праві поняття позовної давності немає, варто наголосити, що у зв'язку з досить обмеженим колом суб'єктів звернення до органів конституційної юрисдикції з приводу конституційності міжнародних договорів саме встановлення строкових меж щодо звернення до конституційного суду дозволило б зменшити випадки застосування національними суб'єктами норм міжнародних договорів, які суперечать конституції. Крім того, варто також закріпити відповідальність за недотримання цих меж з боку уповноважених суб'єктів, що може розглядатися як зловживання своїм правом.

Спроби визначити період звернення до органу конституційної юрисдикції для встановлення відповідності конституції міжнародного договору були зроблені в Спеціальному Законі Андорри про Конституційний Трибунал, стаття 60 якого визначає, що процедура в Конституційному Трибуналі починається зі звернення щодо конституційності відповідного міжнародного договору. Згідно з положеннями статті 36 Закону цей документ повинен бути поданий до Конституційного Трибуналу, поряд з виконанням інших формальностей, у звичайний період між восьмим та п'ятнадцятим днем, коли Конституція зобов'язує співправителів висловити згоду держави.

У більшості ж спеціальних законів про органи конституційної юрисдикції питання про строки внесення звернення до конституційного суду не врегульоване. Зазначимо, що для того, щоб звернення про встановлення конституційності міжнародного договору було прийняте, варто дотримуватися таких загальних положень:

— якщо передбачається здійснення попереднього контролю конституційності, то міжнародний договір повинен бути належним чином укладений уповноваженими на те особами і внесений на розгляд для остаточного вирішення питання про надання згоди держави;

— у випадку проведення наступного контролю конституційності міжнародних договорів такий договір має бути ратифікований та оприлюднений (якщо цього вимагає закон).

Відповідно до положень конституцій та спеціального законодавства розрізняють дві процедури розгляду справ щодо конституційності міжнародних договорів. Певне коло питань регулюється нормами загальної процедури, решта — нормами спеціальної процедури. Як правило, диференціація процедур характерна для держав, конституції яких передбачають пріоритет міжнародних договорів щодо норм національного законодавства (Албанія, Андорра, Іспанія, Португалія, Франція).

Норми загальної процедури передбачають: попередній розгляд звернення; повідомлення про прийняття звернення до розгляду та пропозицію про відзив на звернення; підготовка справи; розгляд справи на засіданні.

Під час попереднього розгляду звернення, що може тривати від двох днів¹ до двох місяців², досліджуються всі питання, викладені у ньому, перевіряється його відповідність вимогам закону. У випадку виявлення неточностей надається можливість внесення змін до звернення.

Після попереднього розгляду звернення всі сторони конституційного процесу (суб'єкти звернення, орган, який уклав міжнародний договір або його

¹ Стаття 52 Закону Португалії про організацію, функціонування та процедуру в Конституційному Трибуналі.

² Стаття 21 Закону Болгарії про Конституційний Суд; стаття 41 Федерального конституційного закону про Конституційний Суд Російської Федерації.

ратифікував, та інші особи) повідомляються про прийняття звернення до розгляду та про обов'язок висловити свої міркування з питань, зазначених у ньому. Період, протягом якого мають бути надані додаткові матеріали, може становити від трьох днів¹ до одного місяця. У справах щодо конституційності міжнародних договорів строк подання відзиву на конституційне звернення може варіюватися від десяти робочих днів² до одного місяця³.

Відкривши конституційне провадження у справі, орган конституційної юрисдикції обмежений певними часовими межами. Зокрема, в спеціальних законах про органи конституційної юрисдикції зазначено, що таке провадження може тривати від одного⁴ до шести місяців⁵. Варто наголосити, що початок відліку в різних країнах не збігається. Відповідно до статті 22 Закону про Конституційний Суд Латвії та статті 57 Закону про Конституційний Суд України початком відліку строку розгляду справи є момент прийняття процесуального акта (постанови, ухвали тощо) про відкриття провадження у цій справі. Але в більшості країн точкою відліку є момент внесення (реєстрації) конституційного звернення. Так, Законом Литви про Конституційний Суд передбачено, що розгляд справи має бути завершений, остаточною постановою або висновком прийняті не пізніше ніж через 4 місяці з моменту отримання клопотання або запиту до Конституційного Суду. Більш загальне формулювання міститься в Кодексі конституційної юрисдикції Молдови, де зазначено, що процесуальні строки відраховуються з дня реєстрації звернення (стаття 34).

Законами Іспанії, Албанії та Андорри передбачені окремі процесуальні строки у справах щодо конституційності міжнародних договорів. Зокрема, стаття 78 Закону Іспанії про Конституційний Трибунал передбачає, що протягом одного місяця після отримання висновків усіх зацікавлених осіб Конституційний Трибунал проголошує заяву (декларацію), яка має обов'язкову силу відповідно до положень статті 95 Конституції. У статті 52 Закону Албанії про Конституційний Суд зазначено, що розгляд справ стосовно конституційності міжнародних договорів до їх ратифікації повинен відбутися протягом одного місяця з моменту отримання відповідної заяви. Найбільш вдалим та повним, на наш погляд, є формулювання, викладене в Законі Андорри про Конституційний Трибунал. Так, у статті 61 йдеться про те, що суддя-доповідач повинен отримати всі доповіді та документи, необхідні для викладення проекту висновку, і запропонувати його на розгляд Конституційного Трибуналу в пленарному засіданні не пізніше як через 15 робочих днів після реєстрації отриманих документів. Конституційний суд розглядає його висновок про конституційність договору протягом трьох днів з дати надання цього висновку.

Залежно від особливостей регулювання процедури конституційного контролю та характеру підсумкових оцінок з питань контролю відповідності конституції норм міжнародного права можна виділити такі форми підсумкових актів органів конституційної юрисдикції: рішення (постанова), висновок (декларація).

¹ Стаття 20 Закону Латвії про Конституційний Суд; стаття 23 Закону Литви про Конституційний Суд.

² Стаття 61 Закону Андорри про Конституційний Трибунал.

³ Стаття 78 Органічного закону Іспанії про Конституційний Трибунал; стаття 42 Федерально-го конституційного закону про Конституційний Суд Російської Федерації.

⁴ Стаття 61 Конституції Франції; стаття 19 Ордонансу про Конституційну Раду Франції; стаття 22 Закону Грузії про Конституційний Суд Грузії; стаття 63 Закону Австрії про Конституційний Суд.

⁵ Стаття 32 Закону Молдови про Конституційний Суд.

Актам органів конституційної юрисдикції притаманні майже всі елементи актів органів судової влади, однак для органів конституційної юрисдикції характерне прийняття різних за формою актів як по суті справи, так і щодо питань процесуального характеру. У більшості спеціальних законів про органи конституційної юрисдикції не проведено розмежування між актами, які приймаються цими органами по суті справи, хоча визначено кілька форм цих актів. Так, у законодавстві Австрії, Білорусі, Вірменії, Молдови, Польщі, Росії та Чехії закріплено, що органи конституційної юрисдикції з питань конституційності міжнародних договорів приймають акти у формі постанови.

Спеціальним законодавством Албанії (статті 75, 76), Азербайджану (статті 75, 82), Болгарії (стаття 14), Греції (стаття 51), Грузії (стаття 43), Естонії (статті 19, 23), Латвії (стаття 32), Португалії (статті 59, 61, 80), ФРН (стаття 31), Угорщини (стаття 23) передбачається, що після розгляду справи щодо конституційності міжнародних договорів по суті орган конституційної юрисдикції приймає акт у формі рішення.

Іншою формою підсумкових актів органів конституційної юрисдикції є висновок (декларація). Ця форма має подвійний характер: з одного боку, висновок (декларація) є фінальним актом органу конституційної юрисдикції щодо вирішення питання про відповідність конституції норм міжнародних договорів; з іншого боку, прийнятий у формі висновку акт здебільшого має декларативний характер.

Спеціальні закони про органи конституційної юрисдикції Андорри, Литви, Словенії та України передбачають прийняття підсумкових актів у формі висновків. В Органічному Законі Іспанії про Конституційний Трибунал зазначається, що Конституційний Трибунал надає висновок, який відповідно до положень статті 95 Конституції має обов'язковий характер (стаття 78). Іноді висновок Конституційного Трибуналу Іспанії має назву «декларація», що жодним чином не впливає на його юридичну силу. Такий підхід характерний і для Конституційного Трибуналу Португалії, хоча для всіх його актів передбачено єдину назву — рішення.

Як правило, акти органів конституційної юрисдикції в порядку попереднього контролю конституційності міжнародних договорів є остаточними і не підлягають перегляду (за винятком випадків, коли незважаючи на неконституційність, остаточне рішення щодо надання згоди на обов'язковість такого міжнародного договору приймає парламент¹).

Крім того, варто зазначити, що ці акти насамперед зобов'язують орган, який надає згоду на обов'язковість для держави міжнародно-правових зобов'язань, тобто парламент. До ратифікації або іншого способу надання згоди на обов'язковість треба врегулювати всі спірні питання щодо міжнародного договору, щоб після набуття ним чинності не виникало суперечок стосовно його застосування органами та особами.

Органи конституційної юрисдикції, приймаючи рішення у справах щодо міжнародних договорів, а ргіогі виходять з принципів конституційності цих актів і встановлюють певні межі розгляду справ даної категорії. Зокрема, Федеральний конституційний закон «Про Конституційний Суд Російської Федерації» встановлює межі щодо: норм, форми договору, порядку його підписання, укладення, прийняття тощо. Закон України «Про Конституційний Суд України» визначає інші межі розгляду справ щодо конституційності. Серед них: невідповідність Конституції України, порушення встановленої Конституцією України процедури розгляду, прийняття або набуття чинно-

¹ Стаття 107 Конституції Литовської Республіки.

сті оскарженими актами; перевищення конституційних повноважень при прийнятті таких актів (стаття 15).

Визнання міжнародного договору таким, що не відповідає положенням конституції держави, має свої юридичні наслідки. До них належать: перегляд конституції та ненабуття чинності міжнародним договором.

Враховуючи специфіку конституційного статусу міжнародного договору в державі, не можна не звернути увагу на тісний зв'язок між визнаним неконституційним міжнародним договором та конституцією. При цьому визнання неконституційним міжнародного договору зумовлює перегляд конституції. Це характерно для конституцій Андорри (стаття 101), Іспанії (стаття 95), Франції (стаття 54) та України (стаття 9).

Таким чином, основним наслідком визнання неконституційним міжнародного договору, згоду на який ще не надано державою, для вищезазначеної групи країн є перегляд конституційних положень. Після внесення змін до конституції держави визначені законом суб'єкти можуть знову звернутися до органу конституційної юрисдикції з питань щодо встановлення відповідності міжнародного договору вже новій редакції положень конституції.

Положення про ненабуття чинності для держави неконституційного міжнародного договору після попереднього контролю конституційності його положень містяться в спеціальних законах про органи конституційної юрисдикції Азербайджану, Албанії, Росії та Угорщини.

Розширене тлумачення положення про ненабуття чинності неконституційним міжнародним договором міститься у Федеральному конституційному законі «Про Конституційний Суд Російської Федерації». Так, частиною другою статті 91 передбачено, що з моменту оголошення постанови Конституційного Суду Росії про визнання таким, що не відповідає Конституції Російської Федерації, міжнародного договору, який не набув чинності, чи окремих його положень, міжнародний договір не набирає сили, тобто не може бути ратифікованим, затвердженим і не може набути чинності для Російської Федерації в інший спосіб.

Загальновизнано, що після надання згоди на обов'язковість міжнародного договору держава повинна сумлінно виконувати свої міжнародно-правові зобов'язання. Проте досить часто виникають ситуації, коли міжнародний договір може суперечити конституції держави. Такі спірні моменти виникають, як правило, тоді, коли держава в порядку правонаступництва взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання свого попередника і прийняла нову конституцію. Тому саме органи конституційної юрисдикції покликані врегулювати спірні правові питання щодо конституційності міжнародних договорів.

За результатами наступного конституційного контролю відповідності конституції міжнародних договорів орган конституційної юрисдикції може:

- визнати міжнародний договір конституційним;
- визнати міжнародний договір неконституційним;
- прийняти рішення про втрату чинності для держави неконституційного міжнародного договору (з визначенням певного строку або без будь-яких застережень).

Рішення органів конституційної юрисдикції щодо конституційності міжнародних договорів є обов'язковими та остаточними і у разі визнання останніх такими, що відповідають конституції, вже ніщо не заважатиме їх реалізації на території держави. Єдиним застереженням може бути внесення змін до окремих положень конституції, які суперечать міжнародному договору.

У зв'язку з тим, що міжнародний договір уже є чинним для держави, перед органами конституційної юрисдикції виникає досить складне питання щодо відповідності міжнародно-правових зобов'язань держави конституційним нормам. Після визнання органом конституційної юрисдикції міжнародного договору неконституційним він втрачає чинність як нормативний акт. Зокрема, Федеральним законом Австрії про Конституційний Суд передбачено: у разі якщо рішенням Конституційного Суду встановлена неправомірність чи неконституційність державного договору, то при опублікуванні відомостей про це необхідно зазначити, що державний договір не підлягає застосуванню органами, уповноваженими його виконувати, і що дія рішення, прийнятого відповідно до положень пункту 2 статті 50 Федеральної Конституції, щодо цього державного договору в будь-якому випадку анулюється (частина четверта статті 66). Хоча відповідно до положень Федеральної Конституції Конституційний Суд може встановити строк чинності такого неконституційного договору: визнані неконституційними державні договори, що потребують погодження Національної Асамблеї, а також державні договори, якими внесено зміни до Конституції чи закону, можуть бути чинними протягом двох років, інші державні договори — протягом одного року (стаття 140 а).

У Білорусі момент втрати чинності міжнародним договором, який визнано неконституційним, визначає сам Конституційний Суд (частина перша статті 9 Закону про Конституційний Суд). У Законі Латвії про Конституційний Суд зазначається, що в разі коли Конституційний Суд визнав таким, що не відповідає Конституції, будь-який підписаний або укладений Латвією міжнародний договір, Кабінет Міністрів повинен негайно прийняти рішення про внесення змін до цього договору, денонсувати його, призупинити дію або відкликати приєднання (частина четверта статті 32).

Натомість Конституція Португалії передбачає можливість застосування неконституційних міжнародних договорів: фактична або формальна неконституційність належним чином ратифікованих міжнародних договорів не перешкоджає застосуванню їх норм у португальській правовій системі з огляду на те, що ці норми застосовуються іншою стороною, крім випадків, коли вони явно суперечать основоположній нормі (пункт 2 статті 277).

Рішення органів конституційної юрисдикції є обов'язковими для всіх юридичних та фізичних осіб, органів державної влади. Це передбачено в конституціях Албанії (стаття 132), Боснії та Герцеговини (стаття VI), Вірменії (стаття 102), Грузії (стаття 89), Литви (стаття 107), Польщі (стаття 190), Словаччини (стаття 125), України (стаття 150), Франції (стаття 62) та Чехії (стаття 89).

Остаточність актів органів конституційної юрисдикції не завжди свідчить про завершеність справи. Тут варто наголосити, що така незавершеність може виникнути саме у справі щодо відповідності конституції міжнародних договорів. Насамперед йдеться про можливість перегляду органом конституційної юрисдикції своїх рішень. Підставами перегляду є нововиявлені обставини, що мають істотне значення для справи та про які суд не знав на момент її розгляду, а також питання щодо внесення змін до конституції, на підставі якої був прийнятий акт. Так, Закон Білорусі про Конституційний Суд Республіки Білорусь передбачає, що перегляд рішень здійснюється тільки з ініціативи Конституційного Суду (стаття 76). У Законі про Конституційний Суд Республіки Молдова встановлено, що перегляд справи можливий у випадку відкриття нових, суттєвих для предмета звернення обставин, а також у зв'язку зі зміною норми Конституції, на підставі якої було

прийнято рішення (стаття 72). Подібні положення містяться також і в Законі України «Про Конституційний Суд України» (стаття 68) та в Законі про Конституційний Суд Литви (стаття 62).

Проте не всі органи конституційної юрисдикції можуть здійснювати перегляд своїх актів навіть за суттєвими для розгляду справи підставами. Зокрема, спеціальні закони про органи конституційної юрисдикції Австрії, Азербайджану, Албанії, Андорри, Боснії та Герцеговини, Вірменії, Греції, Грузії, Естонії, Іспанії, Латвії, Португалії, Росії, ФРН, Франції та Чехії допускають внесення змін до актів органів конституційної юрисдикції лише у випадку, якщо були допущені помилки редакційного характеру чи описки під час друкування таких актів.

Поряд із встановленням можливості перегляду рішень органів конституційної юрисдикції іноді зазначається про так зване право відкладального вето щодо міжнародних договорів. Йдеться про право вищого законодавчого органу (парламенту), який дає згоду на обов'язковість міжнародного договору, відхиляти рішення органу конституційної юрисдикції стосовно відповідності конституції положень міжнародного договору. Зокрема, Конституція Португалії передбачає, що рішення Конституційного Трибуналу про неконституційність міжнародного договору до його ратифікації може бути відхилено 2/3 голосів членів Національних зборів (стаття 277). Подібне положення міститься і в Конституції Литви, де закріплено, що на підставі висновку Конституційного Суду з питань відповідності міжнародних договорів Конституції Литовської Республіки остаточні рішення приймає Сейм (стаття 107).

Контроль конституційності міжнародних договорів, який здійснюють органи конституційної юрисдикції у двох формах (попередній або/та наступний), сприяє вдосконаленню міждержавного співробітництва у різних галузях суспільного життя. Важливе значення цей вид контролю конституційності має для європейських держав, що стали незалежними у 90-х роках ХХ століття. При цьому органи конституційної юрисдикції зосереджують увагу на формуванні у суб'єктів національного права доброзичливого ставлення до міжнародного права.

Вирішення питання про надання згоди на обов'язковість міжнародного договору — це суверенне, невід'ємне право держави як суб'єкта міжнародного права. Тому, після визнання міжнародного договору неконституційним у порядку попереднього конституційного контролю, відмова в будь-який спосіб від прийняття державою міжнародно-правових зобов'язань не означає порушення цих зобов'язань. Натомість, остаточно погодившись на обов'язковість міжнародного договору, держава повинна дотримуватися його положень. Будь-яке ухилення від виконання договору, зокрема визнання його неконституційним чи неможливість узгоджуючого тлумачення норм міжнародного договору та конституційних приписів, потребує погодження з іншими сторонами міжнародного договору.

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

(січень—березень 2007 року)

СІЧЕНЬ

- 17—21 січня** заступник Голови Конституційного Суду України С. Станік брала участь в урочистих заходах з нагоди відкриття судового року в Європейському суді з прав людини (м. Страсбург, Французька Республіка)
- 20—23 січня** суддя Конституційного Суду України В. Кампо брав участь у німецько-українському семінарі «Угода про партнерство та співробітництво між ЄС та Україною 2007 року та головування Німеччини в ЄС. Правові умови іноземних інвестицій в Україні» (м. Регенсбург, ФРН)
- 24 січня** зустріч Керівника Секретаріату Конституційного Суду України В. Дубровського з директором Варшавського бюро Колегіуму Східної Європи, координатором ініціативи «Study Tours to Poland» Є. Рейтом

ЛЮТИЙ

- 9 лютого** зустріч Голови Конституційного Суду України І. Домбровського з Надзвичайним і Повноважним Послом Великої Британії в Україні Т. Барроу
- 12 лютого** зустріч заступника Голови Конституційного Суду України С. Станік з керівником проєктів Німецького Фонду міжнародного правового співробітництва, керівником представництв Фонду в Києві та Мінську Ш. Хюльсхорстером

БЕРЕЗЕНЬ

- 5 березня** зустріч Голови Конституційного Суду України І. Домбровського із співдоповідачами Моніторингового комітету Парламентської асамблеї Ради Європи
- 13 березня** зустріч заступника Голови Конституційного Суду України С. Станік з керівником проєкту Ради Європи К. Вьольк

16 березня

зустріч заступника Голови Конституційного Суду України С. Станік з Надзвичайним і Повноважним Послом Французької Республіки в Україні Ж.-П. Везіаном

26 березня

зустріч Голови Конституційного Суду України І. Домбровського з Надзвичайним і Повноважним Послом Естонської Республіки в Україні Я. Хейном

10 лютого передчасно пішов з життя видатний український вчений, доктор юридичних наук, професор, провідний конституціоналіст, чуйна й доброзичлива людина — Юрій Миколайович Тодика. Він був одним із засновників харківської школи українського конституціоналізму, виховав десятки докторів та кандидатів наук, написав понад 200 наукових праць.

Ю.М. Тодика був дійсним членом (академіком) АПрН України. З 1996 року він — академік-секретар відділення державно-правових наук і міжнародного права цієї академії. Юрій Миколайович входив до складу редакційної ради «Вісника Конституційного Суду України», редакційних колегій «Вісника Академії правових наук України», республіканського міжвідомчого наукового збірника «Проблеми законності», науково-практичного журналу «Весы Фемиды».

За плідну роботу був удостоєний почесних звань Заслуженого діяча науки і техніки України, Заслуженого працівника культури Молдови, премії імені Ярослава Мудрого.

Світла пам'ять про Юрія Миколайовича Тодику назавжди залишиться у серцях усіх, хто його знав.

ПРОФЕСІЙНЕ КРЕДО — ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

*Судді Конституційного Суду України,
працівники Секретаріату,
колишні колеги щиро вітають
суддю Конституційного Суду України
у відставці,
професора Корнієнка Миколу Івановича
з 70-річчям!*

У Миколи Івановича Корнієнка завжди своя позиція, виважені аргументи, юридично переконливі, доречно підтвержені думками славетних вітчизняних та зарубіжних правників. Під час дискусій він ніколи не підвищує голос, не перебиває, навіть не іронізує з невдалої фрази опонента, а уважно слухає і вже тоді може щось спростувати, додати, уточнити.

Культури спілкування у нього варто повчитися. Напевно, цьому посприяла викладацька робота у Вищій партійній школі, де студіювали науку слухачі вже з немалим життєвим досвідом.

Якщо Микола Іванович переконаний, що правий, наполегливо відстоює свою думку. Це було притаманно йому під час обговорень документів на засіданнях Конституційного Суду України. Коли вирішуються різноманітні питання, віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України, то видається, що вони не такі вже й складні з погляду юриста. Однак предметом розгляду вони стають здебільшого через їх нечітку визначеність, що потребує оцінки фахівців різних галузей права. І тут Микола Іванович як суддя був на своєму місці — і як науковець-теоретик, і як практик з великим досвідом і творчим доробком. Улюбленою його тематикою є місцеве самоврядування, особливості його здійснення територіальними громадами.

Він ґрунтовно готувався до засідань. Завжди ретельно корпів над проектами документів, що виносилися на обговорення. Приділяв особливу увагу чіткості, логічності тексту, який, як правило, не потребував значного літературного доопрацювання. Тому розгляд справ, у яких він був суддею-доповідачем, відбувався у стислі строки. Акти Суду, проекти яких готував М.І. Корнієнко, відзначалися досконалістю як за змістом, так і за формою викладу. Вони завжди діставали схвальні відгуки юридичної громадськості, журналістів.

Суддя Конституційного Суду України у відставці О.М. Мироненко також високої думки про свого колегу. Він підкреслює, що Микола Іванович завжди має власну думку, за жодних обставин не зраджує своїм принципам —

служити верховенству права, захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересам суспільства, держави.

М.І. Корнієнко пишається своїми учнями, багато з яких стали знаними й досвідченими правниками.

Порядність, сумлінність, доброзичливість, високий професіоналізм — ось далеко не всі притаманні Миколі Івановичу якості, що найповніше характеризують його, сказав науковий консультант судді Конституційного Суду України, професор В.В. Головченко. М.І. Корнієнко користується великим авторитетом серед професорсько-викладацького складу, студентства Міжрегіональної академії управління персоналом, де він нині працює.

Колишній студент шанованого професора, а нині помічник судді Конституційного Суду України А.О. Потьомкін згадує, що завдяки Миколі Івановичу закладено фундамент його теоретичних знань з конституційного та інших галузей права. Хоч би яким напруженим був робочий день, Микола Іванович завжди знаходив час, щоб дати позалекційні відповіді допитливим студентам. На робочому столі молодого фахівця й нині конспект лекцій Миколи Івановича з конституційного права.

Тож від щирого серця приєднуємося до численних побажань Миколі Івановичу доброго здоров'я, гарного настрою, щастя, творчого натхнення, добробуту, подальших успіхів у багатогранній діяльності!

Завідувач Редакційного відділу
Секретаріату Конституційного Суду України

В. Тичина

Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2005 / Відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 232 с.

Пропоноване видання — продовження публікації рішень і висновків Конституційного Суду України (2004). Збірку укладено за хронологічним порядком українською, російською та англійською (анотації) мовами.

Видання розраховане на фахівців органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, депутатів, юристів-практиків, наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів юридичних вузів, а також усіх, хто цікавиться проблемами судової перевірки конституційності нормативних актів.

У КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДІ УКРАЇНИ

**Інформація
про використання коштів Державного бюджету України
у розрізі кодів економічної класифікації
Конституційним Судом України за 2006 рік**

Найменування	КЕКВ	Затверджено кошторисом на рік	Виконано за рік
1	2	3	4
Видатки — всього	×	37 836 000	34 657 906
у тому числі: Поточні видатки	1000	35 242 700	32 066 201
Видатки на товари і послуги	1100	29 326 500	26 885 454
<i>Оплата праці працівників бюджетних установ</i>	<i>1110</i>	<i>19 243 700</i>	<i>18 473 894</i>
Заробітна плата	1111	18 763 200	18 076 844
Грошове утримання військовослужбовців	1112	480 500	397 050
<i>Нарахування на заробітну плату</i>	<i>1120</i>	<i>5 572 000</i>	<i>4 082 044</i>
<i>Придбання предметів постачання і матеріалів, оплата послуг та інші видатки</i>	<i>1130</i>	<i>3 996 300</i>	<i>3 842 369</i>
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	1131	555 400	555 131
Медикаменти та перев'язувальні матеріали	1132	—	—
Продукти харчування	1133	2 000	1 787
М'який інвентар та обмундирування	1134	13 000	7 077
Оплата транспортних послуг та утримання транспортних засобів	1135	1 800 000	1 799 813
Оренда та експлуатаційні послуги	1136	210 000	209 330
Поточний ремонт обладнання, інвентарю та будівель; технічне обслуговування обладнання	1137	559 200	481 624
Послуги зв'язку	1138	387 500	333 878
Оплата інших послуг та інші видатки	1139	469 200	453 729
<i>Видатки на відрядження</i>	<i>1140</i>	<i>47 000</i>	<i>27 694</i>
<i>Матеріали, інвентар, будівництво, капітальний ремонт та заходи спеціального призначення, що мають загальнодержавне значення</i>	<i>1150</i>	—	—
<i>Оплата комунальних послуг та енергоносіїв</i>	<i>1160</i>	<i>462 500</i>	<i>457 055</i>
Оплата тепlopостачання	1161	150 000	149 954
Оплата водopостачання і водовідведення	1162	7 500	3 498
Оплата електроенергії	1163	230 000	228 924
Оплата природного газу	1164	—	—
Оплата інших комунальних послуг	1165	75 000	74 679
Оплата інших енергоносіїв	1166	—	—
<i>Дослідження і розробки, державні програми</i>	<i>1170</i>	<i>5 000</i>	<i>2 398</i>

Виплата процентів (доходу) за зобов'язаннями	1200	—	—
Субсидії і поточні трансферти	1300	5 916 200	5 180 747
<i>Субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям)</i>	1310	—	—
<i>Поточні трансферти органам державного управління інших рівнів</i>	1320	—	—
<i>Поточні трансферти населенню</i>	1340	5 908 200	5 173 025
Виплата пенсій і допомоги	1341	5 460 400	4 889 796
Стипендії	1342	—	—
Інші поточні трансферти населенню	1343	447 800	283 229
<i>Поточні трансферти за кордон</i>	1350	8 000	7 722
Капітальні видатки	2000	2 593 300	2 591 705
Придбання основного капіталу	2100	2 593 300	2 591 705
<i>Придбання обладнання і предметів довгострокового користування</i>	2110	1 293 300	1 292 166
<i>Капітальне будівництво (придбання)</i>	2120	1 300 000	1 299 539
Будівництво (придбання) житла	2121	1 300 000	1 299 539
Будівництво (придбання) адміністративних об'єктів	2122	—	—
Інше будівництво (придбання)	2123	—	—
<i>Капітальний ремонт, реконструкція та реставрація</i>	2130	—	—
Створення державних запасів і резервів	2200	—	—
Придбання землі і нематеріальних активів	2300	—	—

Голова
Конституційного Суду України

І. Домбровський

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Над випуском працювали:

Катерина Пігнаста
Олена Пазенко
Любов Лавриненко
Ірина Тимошук
Святослав Караваєв
Вікторія Зарецька
Михайло Черненко

Здано до складання 01.03.2007. Підписано до друку 23.04.2007.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 7,75. Умовн. друк. арк. 5,5. Наклад 1170 прим.
Віддруковано в ЗАТ «Віпол», ДК № 15. 03151, Київ — 151, вул. Волинська, 60.
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 752 від 27.12.2001)
Зам. № .